

Arki lukutaitoa vaille –
Suomeen muuttaneiden naisten kokemuksia

Eila Mustaparta, 0308045
Pro gradu -tutkielma
Lapin yliopisto, Johanna Hurtig
Sosiaalityö
Syksy 2015

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Arki lukutaitoa vailla – Suomeen muuttaneiden naisten kokemuksia

Tekijä: Eila Mustaparta

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu -työ_x_ Sivulaudaturtyö__ Lisensiaatintyö__

Sivumäärä: 79

Vuosi: 2015

Tiivistelmä:

Tarkastelen työssäni Suomeen ilman luku- ja kirjoitustaitoa saapuneiden maahanmuuttajanaisten kokemuksia elämästään Suomessa. Tutkimukseni naiset elävät marginaalissa niin maahanmuuttajuuden, naiseuden kuin lukutaidon puutteen vuoksi. Monilla heistä on lisäksi pakolaistausta, joka usein aiheuttaa traumoja ja vaikeuttaa oppimista.

Olen pyrkinyt selvittämään, millaisia ovat luku- ja kirjoitustaitoa vailla olevien naisten kokemukset elämästä Suomessa, miten lukutaidon merkitys hahmottuu heille ja millaisena he näkevät tulevaisuutensa. Työn tarkoitus on lisätä tietoa ja ymmärrystä kohderyhmän kanssa työskenteleville viranomaisille, esimerkiksi sosiaalityöntekijöille ja kotoutumissuunnitelmien tekijöille. Tutkimus on laadullinen. Olen haastatellut tutkimusta varten kahtatoista luku- ja kirjoitustaidon kursseilla opiskelevaa tai opiskellutta naista. Tutkimusorientaationi on fenomenologinen: tarkoitus on olla avoin naisten kertomuksille ja tuoda heidän ääntään kuuluviin.

Naisilla on paljon haasteita arjessa selviytymisessään. Ympäristössä suunnistaminen vaikeutuu, kun ei osaa lukea katujen nimiä, kylttejä tai karttaa, ja jopa kaupassa asioiminen vaatii opettelua. Muiden apua tarvitaan vähintään silloin, kun kotiin tulee kirjeitä viranomaisilta. Osaamattomuus synnyttää myös riippuvuutta esimerkiksi omista lapsista, jotka ovat oppineet suomea vanhempiaan paremmin. Riippuvuus ei yleensä kuitenkaan näyttäytyä naisille ongelmallisena.

Suomalaisen kotouttamispolitiikan tavoitteena on integraatio, mutta naisten kertomusten valossa se näyttää toteutuvan heikosti. Naiset ymmärtävät, että lukutaitoa osaamattomina heidän on vaikea päästä opiskelemaan ammattiin ja sitä kautta työelämään. Suhteita suomalaisiin ei ole juuri olleenaan opettajien ja viranomaisten lisäksi. Sen sijaan esimerkiksi koulutuksessa tavatut muut maahanmuuttajat ovat naisille merkittäviä ihmisiä, joilta saadaan myös tukea. Opiskeluryhmä voi muistuttaa vertaistukiryhmää. Ryhmä on tärkeä osallisuuden lähde, mutta myös kontakteja suomalaisiin tarvittaisiin lisää. Sosiaalityö voi auttaa tällaisessa yhteiskuntaan osallistamisessa esimerkiksi organisoimalla vertaisryhmiä ja rekrytoimalla vapaaehtoisia kotokavereita/kielikavereita.

Asiasanat: luku- ja kirjoitustaito, maahanmuuttaja, maahanmuuttajanainen, kotoutuminen

Tutkimusmenetelmä(t): fenomenologia, sisällönanalyysi

Muita tietoja:

Sisällysluettelo

1 Johdanto	3
2 Kotoutuminen uudenlaiseen yhteiskuntaan	7
2.1 Maahanmuuttajuus ja pakolaisuus	7
2.2 Akkulturaatio ja kotoutuminen	9
2.3 Luku- ja kirjoitustaidottomuus	12
3 Kokemuksen tutkimus ja naisnäkökulma	17
3.1 Fenomenologia: kokemuksen tutkimus	17
3.2 Kriittinen näkökulma ja feminismi	21
4 Tutkimuksen toteutus	26
4.1 Haastattelu aineistonkeruumenetelmänä	26
4.2 Tutkimuksen eettiset kysymykset	29
4.3 Tutkimuksen kulku	33
5 Naiset kertovat elämästään Suomessa	40
5.1 Tyytyväisyys	41
5.2 Suhteet suomalaisiin	45
5.3 Riippuvuus muista vs. itsenäisyys	48
5.4 Arjen vaikeudet ja pärjääminen	52
5.5 Katse tulevaisuuteen	57
6 Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä	63
LIITE: HAASTATTELURUNKO	72
LÄHTEET	73

1 Johdanto

Aikuisen lukutaitoa pidetään kulttuurissamme itsestäänselvyytenä. Jos aikuinen ei osaa lukea, hänen voidaan olettaa olevan muutenkin lapsen tasolla. Toisin on suulliseen perinteeseen pohjaavissa kulttuureissa, joissa aikuisen ei tarvitse olla luku- ja kirjoitustaitoinen ollakseen aikuinen (Sergejeff 2007, 97). Kulttuuristen erojen lisäksi lukutaidon puute liittyy heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan ja köyhyyteen. Usein lukutaito puuttuu siksi, että sen hankkimiseen ei ole ollut mahdollisuutta. Erityisesti sotaa käyvissä maissa, joista ihmiset joutuvat pakenemaan, mahdollisuudet koulunkäyntiin ovat heikot.

Luku- ja kirjoitustaito on myös sukupuolittunut kysymys. Naisten lukutaidottomuus on maailmanlaajuisesti paljon yleisempää kuin miesten: kaksi kolmasosaa maailman lukutaidottomista aikuisista on naisia (Unesco 2014a). Esimerkiksi Somaliassa naisten keskimääräinen koulutuksen kesto on vain kaksi vuotta, kun Suomessa naiset opiskelevat keskimäärin 18 vuotta. Suomi on koulutustilastoissa lähellä kansainvälisen vertailun kärkeä, Somalia sen viimeisellä sijalla. Afganistan on tilastojen hännänhuippu naisten lukutaidossa: vain noin 24 % naisista osaa lukea. Suomessa luku on 100 %. (World Factbook 2013; 2015.)

Tarkastelen tässä työssäni Suomeen muuttaneiden naisten kokemuksia elämästä Suomessa luku- ja kirjoitustaitoa varten. Olen kiinnostunut tutkimukseni kohderyhmästä toimiessani luku- ja kirjoitustaitoryhmän suomen kielen opettajana. Naiset, joita olen haastatellut tätä tutkielmaa varten, eivät kuitenkaan ole omia oppilaitani, sillä aloitin tutkimukseni tekemisen opintovapaan aikana eikä minulla silloin ollut omia opiskelijoi- ta. Suurimman osan tutkimukseni naisista olen silti tavoittanut luku- ja kirjoitustaidon opiskeluryhmien kautta.

Haastateltavikseni on valikoitunut naisia juuri maista, joissa naisten koulutustaso on kaikkein heikoin: kahdestatoista haastateltavastani viisi on somalialaisia ja kolme afganistanilaisia. Somalia ja Afganistan ovat myös maita, joista tulevat ovat yleisimmin statukseltaan pakolaisia. Suurin osa haastattelemistani naisista onkin pakolaisia. Pakolais- ten lisäksi haastateltavieni joukossa on vain kaksi avioliiton kautta Suomeen tullutta.

Tätä kirjoittaessani maailmassa on eniten pakolaisia sitten toisen maailmansodan (mm. Amnesty 2015). Myös Suomeen saapuu enemmän pakolaisia kuin koskaan ennen ja Suomeen myös kohdistuu vaatimuksia ottaa vastaan huomattavasti enemmän pakolaisia kuin se tähän mennessä on ottanut. Samaan aikaan Suomen taloudellinen tilanne on heikko.

Pakolaisten joukossa on sekä koulutettuja että kouluttamattomia ihmisiä. On selvää, että kouluttamattomien ihmisten vastaanottaminen ja kotouttaminen tulee Suomelle kalliimmaksi kuin valmiiksi koulutettujen maahanmuuttajien vastaanottaminen. Ei ole kuitenkaan mahdollista valita pakolaisten joukosta vain yhteiskunnalla hyödyllisimpiä yksilöitä. Pakolaisten vastaanottamisessa ei voida ajatella vain taloudellisia näkökohtia, koska vastaanottaminen perustuu moraaliseen velvollisuuteen auttaa hädässä olevia.

Suomi on sitoutunut velvollisuuteen auttaa pakolaisia allekirjoittamalla sitä koskevia kansainvälisiä sopimuksia, muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien pakolaisten asemaa koskevan Geneven yleissopimuksen ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen. Geneven pakolaissopimukseen sisältyy syrjintäkielto, jonka mukaan sopimusta on noudatettava pakolaisten uskontoon, rotuun tai alkuperämaahan katsomatta. (Finlex 2015.) On siis autettava niitä, jotka ovat avun tarpeessa – myös koulutukseen tai lukutaitoon katsomatta.

Jos Suomeen tulijalla ei ole lähtömaassaan ollut mahdollisuutta käydä koulua ja oppia luku- ja kirjoitustaitoa, tie kotoutumiseen voi olla pitkä. Suomeen muuttaneiden kotouttamisen tavoitteena on antaa tulijoille suomalaisessa yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja ja taitoja ja myös tukea mahdollisuuksia oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Laissa kotoutumisen edistämisestä luku- ja kirjoitustaidottomat katsotaan erityisiä toimenpiteitä tarvitsevaksi ryhmäksi. Yleensä maksimiaika kotoutumissuunnitelmalle ja sitä myötä kotoutumistuen saamiselle on kolme vuotta, mutta erityisiä toimenpiteitä tarvitsevilla kotoutumissuunnitelman aikaa voidaan pidentää maksimissaan viiteen vuoteen. (Laki kotoutumisen edistämisestä 2010, 3.1 § k 1, 3.1 § k 6, 12.3 §, 12.4 §, 19 §.) Koulutuksesta huolimatta aikuisena lukemista ja kirjoittamista opiskelevan taidot jäävät todennäköisesti heikommiksi kuin lapsena lukemaan oppineen. Maahanmuuttaneiden naisten opiskelua hidastavat usein myös perhevapaat ja lasten hoitaminen.

Luku- ja kirjoitustaitoa ja usein myös toimivaa kielitaitoa vailla olevat ovat marginaaliryhmä, joka jää helposti syrjään kaikesta. Erityisesti naiset jäävät marginaaliin, koska he liikkuvat yleensä kodin ulkopuolella vähemmän kuin maahanmuuttajamiehet. Miehet saattavat kodin ulkopuolella saada suomalaisia kontakteja ja oppia kieltä, vaikka luku- ja kirjoitustaito puuttuisikin.

Suomeen muuttaneiden kotoutumiseen liittyviä kysymyksiä on jo tähän mennessä tutkittu melko paljon. Maahanmuuttajiin kohdistuvaa rasismia on tutkittu erityisesti sosiaalipsykologiassa (esim. Liebkind 2000; Jasinskaja-Lahti, Liebkind & Vesala 2002). Myös maahan muuttaneiden kulttuuritaustoja on tarkasteltu. Marja Tiilikainen (2003, 2004) on perehtynyt erityisesti somalialaisten naisten kulttuuriin ja islamin uskoon naisten arjessa. Suomeen muuttaneiden luku- ja kirjoitustaitoa vailla olevien ihmisten erityiskysymyksiä on kuitenkin tutkittu vain vähän ja sekin lähinnä luku- ja kirjoitustaidon opetuksen näkökulmasta. Aiheesta on tehty joitakin pro gradu -tutkielmia suomen kielen ja aikuiskasvatuksen oppiaineissa (Keski-Hirvelä 2008, Halme 2008, Heikkinen 2009, Noorzadeh 2014). Ensimmäinen väitöskirja aiheesta on Taina Tammelin-Laineen (2014) tutkimus, jossa hän tarkastelee luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten toisen kielen eli suomen kielen oppimista. Luku- ja kirjoitustaidon opetuksesta Suomeen muuttaneille aikuisille on myös julkaistu artikkelikokoelma, jossa opettajat kertovat kokemuksiaan työstään (toim. Laine, Nissilä & Sergejeff 2007).

Tutkielmani on tarkoitus tuottaa ymmärrystä luku- ja kirjoitustaitoa vailla olevien naisten arjen kokemuksista Suomessa ja lukutaidon merkityksestä heidän omasta näkökulmastaan katsottuna. Juuri tästä näkökulmasta ei tutkimuksia ole selvittämäni mukaan aikaisemmin tehty.

Tutkimuksen tavoitteena on lisätä maahanmuuttajien kanssa toimivien ammattilaisten, niin sosiaalityöntekijöiden ja muiden viranomaisten kuin kouluttajien, tietoa ja ymmärrystä kohderyhmän elämästä ja arjen haasteista. Millaista on naisten elämä Suomessa, kun tietoyhteiskunnassa oleelliset taidot puuttuvat? Millä tavalla naiset selviytyvät arjestaan ja mitä he toivovat elämältään? Luku- ja kirjoitustaidottomien naisten erityishaasteiden ymmärtäminen on erityisen tärkeää viranomaisille, jotka tekevät heidän kotoutumissuunnitelmiaan.

Tutkimuskysymykseni ovat:

Millaisia ovat luku- ja kirjoitustaidottomien naisten kokemukset elämästä Suomessa?

Millainen on naisten lukutaidolle antama merkitys?

Millaisia ovat luku- ja kirjoitustaidottomien naisten tulevaisuudentoiveet ja -suunnitelmat?

2 Kotoutuminen uudenaikaiseen yhteiskuntaan

2.1 Maahanmuuttajuus ja pakolaisuus

Ihmisten muuttamisessa paikasta toiseen ei ole mitään uutta. Muuttoliikkeiden historia alkaa jo aivan ihmiskunnan alkuvaiheista, kun nykyihminen ensin levittäytyi Afrikkaan ja vähitellen kohti muita mantereita. Sen jälkeen muuttoliikkeitä ovat saaneet aikaan erilaiset ilmiöt: jääkauden loppuminen, kaupunkien ja imperiumien syntyminen, kaupankäynnin laajeneminen, kristinuskon leviäminen, valloitusretket, löytöretket, siirtomaavalta ja sen mureneminen, orjakauppa ja orjien vapauttaminen, kansallisvaltioiden synty ja siirtotyöläisyys. (Martikainen, Saari & Korkiasaari 2013, 23–25.)

Suomi on suurimman osan historiastaan ollut suuremman maastamuuton kuin maahanmuuton maa. 1800-luvulta alkaen suomalaisia muutti Amerikkaan osana yleistä eurooppalaista muuttoliikettä. 1900-luvun alussa ja uudelleen toisen maailmansodan jälkeen taas muutettiin työn perässä Ruotsiin. (Martikainen, Saari & Korkiasaari 2013, 26.)

Vaikka muuttoliikkeet eivät ole uusi ilmiö, on globalisaation lisääntyminen lisännyt myös liikkuvuutta. Vuonna 1985 maailmassa asui vakituisesti synnyinmaansa ulkopuolella noin 105 miljoonaa ihmistä, ja 20 seuraavan vuoden aikana määrä on lähes kaksinkertaistui (Penninx 2006, 7).

Suomen kielessä termi *maahanmuuttajuus* on yläkäsite, jolla viitataan kaikkiin maahan tulijoihin, niin siirtotyöläisiin kuin pakolaisiinkin (Maahanmuuttovirasto 2015). Väestöliiton (2015a) määritelmän mukaan *maahanmuuttajalla* tarkoitetaan yleensä tutkimuksissa ja tilastoissa Suomeen muuttanutta ulkomaan kansalaista, joka aikoo jäädä maahan pidemmäksi aikaa. Joskus sanalla viitataan myös niin sanottuihin toisen sukupolven maahanmuuttajiin eli maahan muuttaneiden jälkeläisiin, joihin saatetaan viitata myös sanalla *maahanmuuttajataustainen*.

Englannin sana *immigrant* käännetään tavallisesti suomeksi termillä *maahanmuuttaja*. John W. Berry (2006, 30–31) käyttää termiä *immigrant* kuitenkin kuvaamaan vain vapaaehtoisesti maahan muuttaneita. Vapaaehtoiset muuttajat ovat yleensä muuttaneet

siksi, että tavoittelevat parempaa elämää muualla kuin lähtömaassaan. Sen sijaan *pakolaiset, refugees*, eivät yleensä halua jättää kotimaataan, vaan jokin pois työntävä syy kotimaassa on tärkeämpi kuin kohdemaan vetovoima. Yhteisnimityksenä kaikille muuttajille Berry käyttää sanaa *migrant*.

Pakolaisuus on määritelty vuonna 1951 Genevessä tehdyssä pakolaisten oikeusasemaa koskevassa yleissopimuksessa. Sen mukaan *pakolaisia* ovat kotimaansa ulkopuolelle paenneet ihmiset, joilla on kansalaisuusmaassaan perusteltua aihetta pelätä vainoa rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen takia. Suomi on liittynyt sopimukseen vuonna 1968. (Pakolaisten oikeusasemaa koskeva yleissopimus 1968; Kotouttaminen.fi 2014.)

Vaikka juuri pakolaisten määrästä keskustellaan mediassa näkyvästi, suurin osa Suomen maahanmuuttajista on vapaaehtoisesti maahan muuttaneita. Väestöliiton (2015b / OECD International Migration Outlook) vuoden 2011 tietojen mukaan vain 8 %:lla Suomeen muuttaneista muuton peruste oli humanitääriin, siis turvapaikan tarpeeseen perustuva. Yleisin syy Suomeen tuloon (30 %:lla) oli EU-perusteinen vapaa liikkuvuus, joka sisältää niin työhön, opiskelemaan kuin perhesyistä muuttamista EU:n alueelta. Toiseksi yleisintä (28 %) oli perhesiteen perusteella muuttaminen. Tähän lukuun sisältyy tietysti myös aikaisemmin humanitäärisistä syistä tulleiden perheen yhdistämisistä. Seuraavaksi yleisimmät syyt olivat opiskelu (19 %) ja työ (12 %). Vuonna 2015 alkanut turvapaikanhakijoiden määrän lisääntyminen tuskin riittää muuttamaan tulosityiden suhteita radikaalisti.

Sotien jälkeisen ajan ensimmäiset Suomeen muuttavat pakolaiset olivat 1970-luvulla saapuneet, sotilasdiktatuuria pakenevat 180 chileläistä. Heidän jälkeensä, 1970-luvun lopussa, tulivat vietnamilaiset ”venepakolaiset”. 1990-luvun alussa tulleet somalialaiset olivat Suomen ensimmäiset afrikkalaiset pakolaiset. Sen jälkeen lukumääräisesti suurimmat pakolaisryhmät ovat saapuneet sotaa käyvistä maista, ensin Balkanilta, sitten Afganistanista ja Irakista. (Martikainen, Saari & Korkiasaari 2013, 37). Suurin osa tätä työtä varten haastattelemistani naisista kuuluu viimeksi mainittujen ryhmien pakolaisiin: viisi on kotoisin Somaliasta ja kolme Afganistanista.

Maahanmuuttajien määrä on edelleen Suomessa esimerkiksi muihin Euroopan maihin verrattuna pieni, vaikka se onkin kasvanut 1990-luvulta lähtien. Maahanmuuttajataustaisten asukkaiden määrä jatkaa kuitenkin kasvuaan. Ismo Söderlingin (2010, 20) Tilastokeskuksen väestöennusteen pohjalta tekemän arvion mukaan Suomessa olisi vuonna 2050 noin miljoona maahanmuuttajataustaista ihmistä. Söderlingin tehdessä arviotaan ei pakolaisten määrän juuri nyt, vuonna 2015, tapahtuva lisääntyminen ole vielä ollut tiedossa. Ehkä se ei vaikuta ennusteeseen kovin ratkaisevasti. Se voi kuitenkin vaikuttaa siihen, että vain vähän koulutusta saaneiden osuus lisääntyy.

Vuoden 2015 aikana eniten turvapaikkahakemuksia Suomessa ovat tehneet irakilaiset. Seuraavaksi eniten hakijoita on tullut Afganistanista, Somaliasta, Albaniasta ja Syyriasta. (Maahanmuuttovirasto 2015 b.) Irakissa ja Syyriassa luku- ja kirjoitustaitoisia on suurempi osuus väestöstä kuin Somaliassa ja Afganistanissa: Syyriassa lukutaitoisia on koko aikuisväestöstä reilut 86 %, Irakissa hiukan alle 80 %. Lukutaitoisista miesten osuus on molemmissa maissa jonkin verran suurempi. Afganistanissa ero miesten ja naisten välillä on suurin. Siellä naisista vain noin 24 % osaa lukea. (World Factbook 2015.)

2.2 Akkulturaatio ja kotoutuminen

Ihmiset, jotka kohtaavat uuden kulttuurin, suhtautuvat siihen eri tavoin. Heillä on Berry'n (2006, 30) mukaan erilaiset akkulturaatiostrategiat. Berry'n nelikenttäjako on ehkä tunnetuin akkulturaation kuvaus, johon viitataan usein erilaisissa monikulttuurisuuteen liittyvissä tutkimuksissa. Akkulturaatiolla tarkoitetaan laajassa merkityksessä kaikenlaisia muutoksia, joita jonkin kulttuurin edustajissa tapahtuu kohtaamisessa toisen kulttuurin kanssa. Usein akkulturaatiosta puhutaan, kun tarkastellaan maahan muuttavien ihmisten sopeutumista kohdemaan kulttuuriin, mutta termiä voidaan yhtä lailla käyttää kuvaamaan esimerkiksi alkuperäisväestön kulttuurin muutosta uuden valtaväestön kulttuurin vaikutuksesta. (Phinney 2006, xx.) Akkulturaatio on prosessi, jossa tapahtuu sekä kulttuurisia että psykologisia muutoksia, jotka johtuvat jatkuvasta kontaktista eri kulttuuritaustoista lähtöisin olevien ihmisten välillä (Berry 2006, 27).

Berry (2006, 34–35) jakaa akkulturaation nelikenttään sen mukaan, kuinka paljon jonkin kulttuuriryhmän edustajat säilyttävät omaa kulttuuriperintöään ja identiteettiään uuden kulttuurin kohdatessaan ja miten tiiviit ovat kohtaavien kulttuuriryhmien väliset suhteet. Näiden kahden tekijän ristiintaulukoinnista syntyy neljä kenttää eli suhdetta omaan ja toiseen kulttuuriin. Kun oma kulttuuri ja identiteetti koetaan tärkeiksi ja myös suhteet toiseen kulttuuriin ovat läheiset, on tuloksena *integraatio*. Jos oman kulttuurin arvoa korostetaan ja suhteita toiseen kulttuuriin ei synny, on seurauksena *separaatio*, eristäytyminen. Jos taas omasta kulttuurista ollaan valmiita luopumaan ja suhteet toiseen kulttuuriin ovat tiiviit, seurauksena on *assimilaatio* eli sulautuminen. Silloin, kun omaa kulttuuria ei arvosteta eikä toisaalta koeta yhteyttä toiseenkaan kulttuuriin, on tuloksena *marginalisaatio* eli syrjäytyminen.

Integraatiosta on tullut Tuuli Anna Mähösen ja Inga Jasinskaja-Lahden mukaan yleinen maahanmuuttajien akkulturaation normi, jota sekä enemmistö- että vähemmistöryhmät yleisesti kannattavat. Kun enemmistön ja vähemmistön kannattajilta on kysytty toiseksi parasta mahdollista akkulturaatio-orientaatiota, on kuitenkin saatu näkyviin näkemyseroja. Toiseksi paras vaihtoehto olisi enemmistön mukaan assimilaatio eli sulautuminen enemmistön kulttuuriin. Vähemmistön näkemyksen mukaan toiseksi paras vaihtoehto olisi sen sijaan separaatio eli eristäytyminen valtakulttuurista. (Mähönen & Jasinskaja-Lahti 2013, 258; Jasinskaja-Lahti ym. 2003.)

Vähemmistöryhmä ei aina pysty itse valitsemaan akkulturaatiostrategiaansa. On mahdollista, että dominoiva kulttuuri sulkee ei-dominoivan jäsenen ulkopuolelleen, syrjäyttää hänet. Akkulturaatiostrategioista integraatio edellyttää molemminpuolisesti vapaaehtoisuutta. Dominoivan kulttuurin taholta se vaatii monimuotoisuuden hyväksymistä ja ei-dominoivan taholta halua sekä toiseen kulttuuriin sopeutumiseen että oman säilyttämiseen. (Berry 2006, 35.) Anne Alitolppa-Niitamo ja Minna Säävälä (2013, 6) korostavatkin, että Suomeen muuttaneiden kotoutumisessa sopeutumisen pitää olla kaksisuuntaista. Sopeutumista odotetaan heidän mukaansa erityisesti maahan tulijoilta. Kuitenkin myös suomalaisen yhteiskunnan ja organisaatioiden pitää löytää toimintatapoja, jotka vastaavat tulijoiden ja muuttuneen tilanteen tarpeisiin. Ajatus kotoutumisen kaksisuuntaisuudesta onkin ollut Pasi Saukkosen (2013, 93–95) mukaan suomalaisen kotouttamispolitiikan lähtökohtana. Se on kirjattu myös nykyiseen lakiin kotoutumisen edistämisestä. Lain mukaan kotoutuminen on ”maahanmuuttajan ja yhteiskunnan vuorovai-

lutteista kehittymistä”. Maahanmuuttaja oppii uudessa yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja ja taitoja, mutta myös hänen mahdollisuuksiaan oman kulttuurin ja kielen ylläpitämiseen tuetaan.

Suomi on kansainvälisessä vertailussa sijoittunut kärkijoukkoon, kun on arvioitu eri maiden integraatiopolitiikkojen vahvuuksia. Kiitosta ovat saaneet muun muassa maahanmuuttajien hyvät poliittiset osallistumismahdollisuudet ja lakisääteiset syrjinnän vastaiset toimet. Sen sijaan väestön asenteet maahanmuuttajia kohtaan ovat Suomessa olleet hiukan kielteisempiä kuin Euroopassa keskimäärin. (Mähönen & Jasinskaja-Lahti 2013, 248–249 / Mipex III, Huddleston ym 2011, Euroopan komissio 2008a.) Vuoden 2015 vertailussa (Mipex 2015) Suomi sijoittui neljänneksi vertailtaessa maahanmuuttajien oloja 38 maassa. Mukana vertailussa olivat muun muassa kaikki EU-maat.

Maahanmuuttajien kotoutumistoimenpiteitä säännellään lailla kotoutumisen edistämisestä (2010). *Kotoutumisen* määritellään laissa käsittävän sekä mahdollisuuden osallistua suomalaisen yhteiskunnan toimintaan että oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen. Näin sen voi nähdä vastaavan Berryn *integraation* käsitettä. Integraatio-termi haluttiin Suomessa 1990-luvun lopulla uutta lakia suunniteltaessa suomentaa, koska alkuperäisestä merkityksestään huolimatta siihen voi meillä liittyä mielikuvia sulautumisesta ja oman identiteetin menettämisestä. Samantapaisia merkityksiä sisälsivät myös integraation siihen asti tavallisimmat käännökset *sopeuttaa*, *mukauttaa* ja *yhtenäistää*. Niinpä termit *integroiminen* ja *integroituminen* päätettiin suomentaa termeillä *kotouttaminen* ja *kotoutuminen* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen virkakielenhuoltajan Jussi Kallion ehdotuksen mukaisesti. Sanat vakiintuivat kieleemme nopeasti. (Moilanen 2004, 40.)

Laissa kotoutumisen edistämisestä (30.12.2010/1386) määritellään maahanmuuttajien kotoutumista edistävät toimenpiteet ja niiden järjestäminen kuntatasolla ja valtion tasolla. Keskeisiä asioita laissa ovat maahanmuuttajalle tehtävä kotoutumissuunnitelma ja sen toteuttaminen. Kotoutumissuunnitelman tarve selvitetään ensin alkukartoituksella, jossa maahanmuuttajan aikaisempi koulutus, työhistoria ja kielitaito selvitetään. Kotoutumissuunnitelman laativat kunta ja työ- ja elinkeinotoimisto yhdessä maahanmuuttajan kanssa. Kotoutumissuunnitelma on yksilöllinen suunnitelma toimenpiteistä ja palveluista, joiden avulla maahanmuuttaja voi hankkia tarvittavan kielitaidon ja muita yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia taitoja. Keskeinen osuus suunnitelmassa on siis koulu-

tuksella. Kotoutumiskoulutus järjestetään aikuisille maahanmuuttajille tavallisesti työvoimakoulutuksena. Kotoutumissuunnitelman ajan, pääsääntöisesti maksimissaan kolmen vuoden ajan, maahanmuuttaja on oikeutettu saamaan kotoutumistukea.

Tapahtuipa muuttaminen uuteen maahan mistä syystä tahansa, on sillä henkilökohtaisella tasolla yhteisiä piirteitä. Kotoutumisen psykologiaa tutkinut Carla Schubert toteaa, että muuttaminen uuteen paikkaan aiheuttaa aina stressiä. Se vaatii hyvästien jättämistä aikaisemmalle ympäristölle. Vielä enemmän stressiä aiheuttaa elämän aloittaminen vieraassa kulttuurissa. Tuttu on turvallista, ja turvallisuuden tunne rentouttaa ihmistä psykofysiologisesti. Maahan muuttaneen hyvinvointiin vaikuttaa erityisesti se, miten hyvin hän löytää tasapainon kahden kulttuurin välillä. Yleensä alkuvaiheessa toive sopeutua uuteen kulttuuriin on suuri. Akkulturaatioon liittyvä stressi ja vieraantumisen tunne vahvistuvat yleensä vasta tämän ensimmäisen vaiheen jälkeen. (Schubert 2013, 63– 65.)

Maahanmuuttajat kärsivät tutkimusten mukaan psyykkisistä ongelmista enemmän kuin valtaväestö. Suurin vaikuttava tekijä mielenterveyden ongelmiin näyttää olevan syy, jonka takia muuttaja on jättänyt kotimaansa: onko muutto ollut vapaaehtoinen vai pakon sanelema. Traumaoireita on eniten pakolaisilla. Kokemukset pakomatkasta ja pakolaisleireistä ja väkivaltakokemukset lisäävät turvattomuuden tunnetta asettumisen jälkeenkin. Trauman oireet esiintyvät yleensä yhdessä masennuksen ja ahdistuksen oireiden kanssa. Yleisiä traumaoireita ovat muun muassa negatiivinen mieliala ja kiinnostuksen puute, keskittymisvaikeudet ja uniongelmat, itsesyytökset, painajaiset ja takaumat, joita traumaattisista tapahtumista muistuttavat asiat herättävät. Traumatisoituneet ihmiset yrittävät välttää keskustelunaiheita, jotka tuovat traumaattisia tapahtumia mieleen. Muistojen palautuminen mieleen voi herättää voimakasta ahdistusta ja autonomisen hermoston aktivoitumisen myötä myös fyysisiä oireita. Siksi traumatisoituminen voi johtaa jopa eristäytymiseen. (Schubert 2013, 68–72; 2007, 186–194.) Traumatisoituminen voi vaikuttaa myös uusien asioiden, esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon oppimista (Tammelin-Laine 2014, 15).

2.3 Luku- ja kirjoitustaidottomuus

Maailmassa on noin 780 miljoonaa aikuista, jotka eivät osaa lukea ja kirjoittaa. Kun he muuttavat maihin, joissa lukutaidon taso on korkea, heidän pitäisi ensimmäistä kertaa

elämässään oppia kirjalliset taidot. (EU-Speak 2015.) Kulttuureissa, jotka nojaavat suulliseen perinteeseen, aikuiselta ei edellytetä luku- ja kirjoitustaitoa ollakseen aikuinen. Suomalaisen yhteiskunnan kaltainen tietoyhteiskunta sen sijaan edellyttää korkeaa ja monipuolista lukutaitoa, ja meille aikuisten lukutaito on itsestäänselvyys. Tällaisessa ympäristössä koulua käymätön maahanmuuttaja tuntee itsensä avuttomaksi ja hämmennyneeksi, toteaa Kaarina Sergejeff, yksi aikuisten maahanmuuttajien luku- ja kirjoitustaidon opetuksen uranuurtajista Suomessa. On tärkeää, että aikuista muuttajaa kohdellaan aikuisena lukutaidon puutteesta huolimatta ja että hänen ääntään kuullaan ja tarpeitaan otetaan huomioon. (Sergejeff 2007, 96–98.)

Luku- ja kirjoitustaidottomina Suomeen tulevat ovat suureksi osaksi pakolaisia. Muun muassa somalialaisten ja afganistanilaisten pakolaisten joukossa luku- ja kirjoitustaidottomia on paljon, ja näistä maista kotoisin olevia naisia valikoitui eniten myös omiin haastatteluihini. Unescon (2014b) tietojen mukaan Somaliassa maan koulujärjestelmän mukaisen seitsemänvuotisen peruskoulutuksen suoritti vuonna 2007 miehistä 37,6 % ja naisista 20,8 %. Naiset jäävät koulutuksen ulkopuolelle paljon useammin kuin miehet. Afganistanissa naisista on lukutaitoisia vain noin 24 % (World Factbook 2015). Luku- ja kirjoitustaitoa vaille jääminen liittyy siis yleiseen yhteiskunnalliseen epätasa-arvoisuuteen.

Lukutaito tai *luku- ja kirjoitustaito* – englannin termistä *literacy* voidaan käyttää suomeksi jompaakumpaa termiä – eivät ole yksiselitteisiä käsitteitä ja niille löytyy erilaisia määritelmiä. Yhdistyneiden kansakuntien määritelmä lukutaidosta on, että luku- ja kirjoitustaitoinen henkilö (*a literate person*) pystyy ymmärryksellä sekä lukemaan että kirjoittamaan lyhyen ja yksinkertaisen väittämän omasta elämämpiiristään. Määritelmässä todetaan, että lukutaitoon vaaditaan siis enemmän kuin se, että tunnistaa tiettyjä sanoja ja osaa kirjoittaa oman nimensä. Pelkkä lukutaito tai pelkkä kirjoitustaito eivät myöskään riitä niin kuin ei sekään, että osaa lukea ja kirjoittaa ulkoa opittuja fraaseja. (United Nations Statistic Division 2015.) OECD:n määritelmässä (2000, x) luku- ja kirjoitustaitoa pidetään jatkumona. Ihminen ei ole joko luku- ja kirjoitustaitoinen tai -taidoton, vaan hänellä voi olla erilaisia taitoja käyttää hyväkseen kirjallista materiaalia. Lukutaito on jatkumo vaatimattomasta arkipäivän lukutaidosta vaativaan tekstien ymmärtämiseen, esimerkiksi asiakirjojen lukemisen taitoon. Luku- ja kirjoitustaidon rinnalle tuodaan myös numerotietojen lukutaito.

Suomeen muuttaneiden luku- ja kirjoitustaito selvitetään kotoutumislain mukaisessa alkukartoituksessa, joka kaikille lain piiriin kuuluville tehdään ennen kotoutumissuunnitelman laatimista TE-toimiston tai kunnan toimesta. Luku- ja kirjoitustaidon määrittelyssä käytetään yleisesti jaottelua primaarilukutaidottomiin, sekundaarilukutaitoisiin ja semilukutaitoisiin. Primaarilukutaidottomat eivät osaa lukea eivätkä kirjoittaa millään kielellä. Tavallisesti he eivät ole käyneet ollenkaan koulua. Sekundaarilukutaitoiset osaavat lukea jollain muulla kuin meikäläisellä, latinalaisella kirjaimistolla. Heidän koulutaustansa voivat olla erilaisia, ja lukutaidon taso omalla äidinkielellä tai jollain vieraalla kielellä voi vaihdella. Semilukutaitoisuus taas tarkoittaa sitä, että henkilöllä on jonkin verran kirjallisia taitoja latinalaisella kirjaimistolla. Koulutaustaa semilukutaitoisella voi olla muutama vuosi, tai hän on voinut oppia lukemista ja kirjoittamista koulun ulkopuolella. (Opetushallitus 2012, 12–13.)

Luku- ja kirjoitustaidottomuus on lain mukaan syy saada erityisiä, tehostettuja toimenpiteitä kotoutumiseen. Kun oikeus kotoutumissuunnitelman mukaisiin kotouttamistoihin kestää yleensä kolme vuotta, erityisiä toimenpiteitä tarvitsevilla aikaa voidaan pidentää kahdella vuodella. Kotoutumissuunnitelman laatijan, työ- ja elinkeinotoimiston tai kunnan, kuuluu ohjata maahanmuuttaja hakeutumaan tarvettaan vastaavaan koulutukseen tai muuhun toimenpiteeseen. (Laki kotoutumisen edistämisestä 2010.) Luku- ja kirjoitustaito kuuluvat Opetushallituksen (2012, 7) mukaan kansalaisen perustaitoihin, joita jokainen tarvitsee voidakseen elää täysipainoisesti suomalaisen yhteiskunnan jäsenenä. Siksi Suomen tulee hyvinvointivaltiona turvata luku- ja kirjoitustaidon opetus kaikille sitä tarvitseville.

Opetushallituksen opetussuunnitelman perusteiden (2012) mukaan luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten pitäisi oppia ensimmäisellä kymmenen kuukauden mittaisella kursilla luku ja kirjoitustaidon perusteet ja kielitaidon alkeet. Sen jälkeen heidän pitäisi olla valmiita opiskelemaan muiden maahanmuuttajien kanssa tavallisilla kotoutumiskoulutuksen kursseilla. Tammelin-Laine (2014, 65–66) toteaa väitöskirjatutkimuksensa pohjalta, että kaikille oppijoille se ei näytä olevan mahdollista. Oppimisen hitauteen vaikuttaa hänen mukaansa erityisesti tottumattomuus formaaliin oppimiseen.

Luku- ja kirjoitustaidottomille myös uuden kielen oppiminen on vaikeampaa kuin koulutetuille maahanmuuttajille. Vaikka luku- ja kirjoitustaidottomat aikuiset ovat Tamme-

lin-Laineen (2014, 14–18) mukaan heterogeeninen ryhmä, on ryhmällä on kuitenkin erityispiirteitä, jotka koskevat useita sen jäseniä ja vaikuttavat heidän mahdollisuuksiinsa oppia uutta. Koska suuri osa ryhmään kuuluvista on turvapaikanhakijoita tai pakolaisia, heillä on usein traumoja, jotka haittaavat uusien asioiden oppimista. Heidän voi myös olla vaikea opiskella siksi, että he eivät ole tottuneet länsimaiseen oppimisen tapaan, jossa kirjoitetulla ja luetulla tiedolla on valta-asema. Aikuisina he eivät myöskään enää ole otollisimmassa iässä oppia uusia taitoja. Koulutetut aikuiset voivat kyllä päästä uuden kielen opiskelussa helposti alkuun kaiken aiemmin oppimansa perusteella, mutta luku- ja kirjoitustaidottomalle aikuiselle se on vaikeampaa, koska koulutuksen puuttuessa analyttiset taidot ja metalingvistinen ajattelu eivät ole kehittyneet. Kielen opetuksen tueksi tarvittaisiin Tammelin-Laineen mukaan myös koulun ulkopuolella tapahtuvaa kielenkäyttöä eli kontakteja syntyperäisten kielen puhujien kanssa. Monilla maahanmuuttajilla suomenkieliset vuorovaikutustilanteet kuitenkin rajoittuvat kielikursseihin ja eri yhteyksissä tavattaviin virkailijoihin. Koulunkäyntikokemuksen puutteen takia luku- ja kirjoitustaidottomilta puuttuvat myös monet muut taidot, joita lapset tavallisesti vuosien varrella oppivat koulussa, esimerkiksi käsitteiden ja niiden hierarkian ymmärtäminen, ongelmanratkaisutaidot, abstrakti ajattelu, yksilö- ja ryhmätyötaidot ja opiskelutaidot. Myös se, ettei voi käyttää sanakirjaa eikä tehdä muistiinpanoja, vaikeuttaa luku- ja kirjoitustaidottoman kielenoppimista.

Kukka-Maaria Noorzadeh (2014, 2) on pro gradu -tutkielmassaan pohtinut myös ilmiötä, jota hän kutsuu lukutaidottoman identiteetiksi. Jos luku- ja kirjoitustaitoa ei ole opittu millään kielellä, luku- ja kirjoitustaidoton ei koe luku- ja kirjoitustaidon olevan hänelle kuuluvia taitoja. Suomeen tulleiden aikuisten luku- ja kirjoitustaidon kurssit aloitetaan Noorzadehin mukaan yleensä suullisen taidon harjoittamisesta, koska ajatellaan, että lukemisen harjoittamisen on perustuttava ymmärtämiselle. Kun suullinen taito kehittyy niin, että oppija tuntee pärjäävänsä arjessa, voi käydä niin, että hänen on vaikea enää motivoitua luku- ja kirjoitustaidon opiskeluun.

Luku- ja kirjoitustaidottomien opetus on työvoimapolitiittista niin kuin muidenkin maahanmuuttajien koulutus ja tähtää siis viime kädessä työllistymiseen. Kuitenkin luku- ja kirjoitustaitoa vasta aikuisiässä opiskelevan on hyvin vaikea saavuttaa lukutaidon ja kielitaidon tasoa, joka riittäisi ammatillisiin opintoihin. Esimerkiksi kansalaisuuslain kielitaitoedellytyksistä voi päätellä, ettei luku- ja kirjoitustaidottomana Suomeen saapu-

van oletetakaan saavuttavan samaa kielitaidon tasoa kuin muiden maahanmuuttajien. Kun muilta vaaditaan kansalaisuuteen vähintään yleisen kielitutkinnon taitotasoa 3, joka on vähimmäistaso myös ammatilliseen koulutukseen pääsemiseksi, voi luku- ja kirjoitustaidoton saada kansalaisuuden vain kielen alkeet osaamalla tai jopa todistuksella siitä, että on säännöllisesti osallistunut kielen opetukseen. (Kansalaisuuslaki 2003 17 ja 18 b §.)

Vuonna 2011 työ- ja elinkeinohallinnon järjestämään luku- ja kirjoitustaidon opetukseen osallistui yhteensä 1250 henkilöä. Kaikesta vuoden 2011 kotoutumiskoulutukseen käytetystä rahasta noin yksi kahdeksasosa kului luku- ja kirjoitustaidon koulutukseen. (Osallisenä Suomessa 2014, 18–19.) Virallista tietoa siitä, kuinka moni Suomeen muuttanut on tullessaan ollut vailla luku- ja kirjoitustaitoa, ei ole. Edellä mainittujen lukujen perusteella voi kuitenkin päätellä, mitä mittaluokkaa lukutaitokoulutusta tarvitsevien määrä on. Virallisen kotoutumiskoulutuksen lisäksi luku- ja kirjoitustaitoa opetetaan myös vapaaehtoisvoimin. Laajimmin vapaaehtoista lukutaidon opetusta organisoii Akateemisten Naisten Luetaan yhdessä -verkosto, jolla on noin 400 vapaaehtoisopettajaa opettamassa lukutaitoa maahan muuttaneille naisille (Luetaan yhdessä 2015).

Haastattelemistani naisista viisi opiskeli haastatteluajankohtana viranomaisten järjestämällä, Opetushallituksen opetussuunnitelman perusteita noudattavilla kursseilla ja kaksi oli opiskellut sellaisella aikaisemmin. Viisi naista opiskeli suomen kieltä ja lukemista Helsingin työväenopiston kurssilla, jota pidettiin vanhustenkeskuksen tiloissa. Yksi oli opiskellut ennen virallisen koulutuksen alkua Familia-klubilla ja yksi perhetalo Sahramin kurssilla, joka on tarkoitettu kotiäideille ja jossa lastenhoito on järjestetty äitien opiskelun ajaksi. Perhetalo Sahrami on osa Helsingin kaupungin päivähoito- ja koulutustoimintaa (Helsingin kaupunki 2015). Monikulttuuriyhdistys Familia Club ry on kansalaisjärjestö, jonka toimintaa tukevat muun muassa Helsingin kaupunki ja Raha-automaattiyhdistys (Familia 2015).

3 Kokemuksen tutkimus ja naisnäkökulma

Tutkimukseni tarkoitus on selvittää, millaisia ovat maahan muuttaneiden, luku- ja kirjoitustaidottomien naisten kokemukset elämästä Suomessa ja arjen sujumisesta. Millaisia merkityksiä naiset antavat lukutaidolle ja mitä he toivovat tulevaisuudeltaan? Pyrkimyksenäni on olla avoin ilmiölle, josta minulla itselläni ei ole kokemusta, ja oppia ymmärtämään tutkimieni ihmisten toisenlaista todellisuutta. Tällaisen ilmiön tutkimiseen sopii fenomenologinen tutkimusote. Kuvaan fenomenologista lähestymistapaa aluvussa 3.1.

Lukutaito ja sen puute kuvastavat yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Mahdollisuus oppia lukutaito riippuu maahan muuttaneiden sosiaalisesta asemasta lähtömaassa, ja lukutaidon puute vaikeuttaa ja pitkittää kotoutumisprosessia ja oman paikan löytymistä Suomessa. Lukutaito on myös sukupuolittunutta: suurin osa maailman luku- ja kirjoitustaidottomista aikuisista on naisia. Luvussa 3.2 pohdin aiheittani tästä näkökulmasta.

3.1 Fenomenologia: kokemuksen tutkimus

Fenomenologia tutkii ihmisen kokemuksia. Kokemuksella ymmärretään fenomenologiassa ihmisen suhdetta omaan elämäntodellisuuteensa. Fenomenologien mukaan ihmistä ei voi ymmärtää tuosta suhteesta irrallaan. Ihmisen todellisuuteen liittyvät ilmiöt – tutkimuksessani sellaisia ovat ainakin *naiseus* ja *luku- ja kirjoitustaidottomana* ja *maahanmuuttajana* oleminen – saavat erilaisia merkityksiä ihmisen ja hänen oman todellisuutensa välisessä suhteessa. *Kokemus* ja *merkitys* ovatkin tutkimuksen kannalta keskeisiä käsitteitä fenomenologisessa ja hermeneuttisessa ihmiskäsityksessä. (Laine 2007, 28–29.) Fenomenologia on lyhyesti määriteltynä tutkimusta ilmiöiden olemuksesta, hermeneutiikka oppi tulkinnasta (esim. Kakkori & Huttunen 2010).

Fenomenologisen tieteenfilosofian perusajatus on, että tieto maailmasta välittyy ihmiselle omien kokemusten, aistimusten ja elämysten kautta. Keskeistä tutkimussuuntaukselle on tutkijan avoin suhtautuminen tutkimuskohteeseensa. Hän pyrkii lähestymään sitä ilman ennakkoteoriaa ja -oletuksia. Fenomenologinen suuntaus ei ole yhtenäinen

oppijärjestelmä, vaan siitä on kehittynyt monia erilaisia orientaatioita. (Koppa 2015.) Kuvaavaa suuntauksen määrittämisen vaikeudelle on mielestäni se, että fenomenologian oppi-isänä pidetty Edmund Husserl ja hänen oppilaanaan suuntauksen kehittäjä jatkanut Martin Heidegger ajautuivat välirikoon, kun he yrittivät yhdessä kirjoittaa tietosanakirja-artikkelia hakusanalle *fenomenologia* (Taipale 2014).

Fenomenologian alullepanijana pidetään siis Edmund Husserlia, joka kuului 1900-luvun alkupuolen vaikutusvaltaisimpiin ajattelijoihin. Husserlin ajatukset lähtivät aikansa objektiivisten tieteiden kritiikistä. Hän näki eri tieteenalojen ajautuneen harhaan, kun ne tarkastelivat todellisuudesta luomiaan käsitteellistyksiä ja teorioita ikään kuin nämä käsitteellistykset itse olisivat todellisuutta. Husserl arvosteli muun muassa fysiikkaa todellisuuden tulkitsemisesta kvantteina ja atomeina. Hän halusi palauttaa tutkimuksen kohteeksi eletyn ja koetun maailman, josta hän käytti nimitystä *elämismaailma*. Husserl halusi tutkia elämismaailmaa sellaisena, kuin se ihmisille omien havaintojen ja niihin perustuvien kokemusten välityksellä ilmenee. (Taipale 2014.)

Husserl halusi keskittyä asioiden ytimeen, ”asioihin itseensä” ja ”ensimmäiseen filosofiaan”. Husserlin mukaan fenomenologiassa on kysymys filosofisesta asenteesta, joka perustuu avoimeen ajatteluun enemmän kuin yksittäisiin saavutettuihin tuloksiin. Fenomenologinen asenteenmuutos perustuu *reduktioon*, jolla siirrytään arkiajattelusta filosofiseen ajatteluun. Arkiajattelua eli arkista, jokapäiväistä suhdetta todellisuuteen Husserl kutsuu luonnolliseksi asenteeksi. Luonnollisen asenteen ongelmana on filosofian näkökulmasta sen totunnaisuus ja itsestäänselvyys, johon kokemuksellinen todellisuus piiloutuu. Fenomenologisen tutkimuksen ytimessä on maailman saaminen esiin tästä näennäisestä itsestäänselvyydestä. Itsestään selvä pitää pystyä näkemään kyseenalaiseksi. (Pulkinen 2010, 27–31.)

Sara Heinämaa (1996, 21–23) kuvaa tätä asennemuutosta luonnollisen asenteen ja siihen nojaavien olemassaoloväittämien sulkeistamisena ja irtikytkemisenä. Maailma todellisuutena ei niiden yhteydessä lakkaa olemasta, mutta se on sulkeissa tai irti, ja näin sitä katsotaan eri näkökulmasta. Heinämaa listaa sulkeistettavia asioita:

luonnonolioiden olemassaolo, arvojen todellisuus, arkielämän esineet ja oliot, luonnontieteen postuloimat tosiasiat, kulttuuritieteiden edellyttämät arvot ja instituutiot, esineiden, eläinten ja ihmisen olemassaolo, taiteiden tuotteiden ja tieteiden selitysten pätevyys, valtion, moraalien, oikeuden ja us-

konnon todellisuus.

Sulkeistuksen jälkeen jäljelle jää puhdas *Minä* eli reduktion subjekti, jolle maailma ja sen ilmiöt ilmenevät.

Husserlin mukaan reduktio toteutuu peräkkäisinä sulkeistuksina. Reduktio avaa tutkitavaksi eletyn maailman, Husserlin *elämismaailman*, joka on ihmisten havainnoissa kohtaama ainoa todellisuus: todellisuus, jonka näemme, kuulemme ja tunnemme. Elämismaailmassa olennaista on ruumiillisuus – ihmiset, luonnonoliot, esineet: kaikki, mitä voi havainnoida ja käsitellä. (Heinämaa 1996, 44–46.)

Myös Juha Perttula pitää sulkeistamista tutkimuksellisen asennoitumisen ytimenä. Sulkeistaessaan tutkija tunnistaa tietoisesti ennako-oletuksia, joita hänellä on tutkimastaan ilmiöstä, ja pyrkii siirtämään ne syrjään tutkimuksen ajaksi. Ilman sulkeistamista käy helposti niin, että tutkija ymmärtää tutkittaviensa kokemuksesta vain sen, minkä hän on ymmärtänyt jo etukäteen. Sulkeistaminen sen sijaan antaa tutkittavalle mahdollisuuden yllättää. (Perttula 2008, 145–146.)

Joissakin fenomenologian suuntauksissa maailman kokemisessa korostetaan sen fyysisyyttä ja ruumiillisuutta (Koppa 2015). Heinämaa kuvaa Maurice Merleau-Pontyn ruumiifenomenologiaa, jota Merleau-Ponty on kehittänyt Husserlin fenomenologian pohjalta. Merleau-Ponty korostaa fenomenologian suoraa ja yksinkertaista yhteyttä maailmaan. Vaikka reduktiossa pyritään olemaan ottamatta kantaa maailman todellisuuteen, täytyy fenomenologin kuitenkin myös palata maailmaan. Merleau-Ponty on myös todennut, että ”reduktion tärkein opetus on reduktion mahdottomuus”. Heinämaan mukaan Merleau-Ponty ei kuitenkaan sillä tarkoita, että sulkeistaminen pitäisi peruuttaa tai keskeyttää. Merleau-Ponty korostaa sitä, että kokemus on sulkeistettunakin kokemusta maailmasta. Reduktiokin edellyttää sidosta maailmaan, mutta tämä sidos ei ole olemassaoloa koskeva teesi, vakaumus, uskomus tai väite vaan ruumiillinen kosketus maailmaan. Reduktio on elettyä, ei-teettistä (eli ei millekään teeseille rakentuvaa) yhteyttä maailmaan. (Heinämaa 1996, 56–62.)

Elämismaailma kuului jo Husserlin fenomenologian käsitteisiin, mutta Merleau-Pontylla se vielä korostui. Paluussa tieteen ja muun tiedon ja uskomusten yleistyksistä elämismaailmaan on kyse abstraktin suhteesta konkreettiseen. Merleau-Ponty kirjoittaa:

Kaiken sen, mitä tiedän maailmasta, mukaan lukien tieteellinen tieto, olen saavuttanut lähtemällä maailman näkemisestä ja kokemisesta - -. (Heinämaa 1996, 62–63 / Merleau-Ponty 1945/93, ii.) Tieteiden kuvaukset saavat maailman näyttämään yksiselitteiseltä ja sen oliot tarkkarajaisilta. Merleau-Pontyn fenomenologian perusajatuksena on havainnon puhdistaminen tieteellisen ajattelun mukaisista ennakko-oletuksista ja sitä kautta maailman epämääräisyyden ja subjektin ruumiillisuuden paljastaminen. (Heinämaa 1996, 70–71.)

Elämismaailman ohella ruumiinfenomenologiassa tärkeä käsite on *eletty ruumis* tai *elävä ruumis* (Heinämaa 1996, 10, 77). Milla Rautaparta toteaa, että Merleau-Ponty hylkää mielen ja ruumiin vastakkainasettelun. Subjektina oleminen on Merleau-Pontyn filosofiassa ruumiillistunutta ja lihallista. Koettu ruumis on ihmisellä aina läsnä ja suhde siihen on erilainen kuin muihin maailman olioihin. Se ei esimerkiksi voi koskaan olla puhtaasti omien havaintojensa objektina niin kuin muut maailman kohteet. (Rautaparta 1997, 129–130.)

Merleau-Pontyn mukaan ruumista ei voi tyhjentävästi selittää empiirisillä ja objektiivisilla teorioilla, jotka eivät ota huomioon *koettua ruumista*. Hän perustelee ajatustaan kuvaamalla joitakin harvinaisia tautitapauksia ja ihmisen erikoislaatuista suhdetta ruumiiseensa niissä. Niin sanottu aaveraaja tarkoittaa sitä, että ihminen voi tuntea esimerkiksi kipua raajassa, jonka hän todellisuudessa on menettänyt. Vastakkainen tapaus on anosognosia, jossa ihminen ei tunne halvaantunutta ruumiin osaa omakseen ja jättää sen huomiotta. Aaveraaja on edelleen olemassa raajansa menettäneen kokemuksessa. Halvaantunut ruumiinosa kuuluu edelleen objektiivisesti anosognosiapotilaan ruumiiseen, mutta kokemuksellisesti sitä ei enää ole olemassa. Tämänhetkisen ruumiin lisäksi ihmisellä on habituaalinen ruumis, joka on ennen nykyhetkeä omaksunut tiettyjä tapoja suhteessa maailmaan. Ruumis tuo oman menneisyytensä mukaan jokaiseen uuteen tilanteeseen. Ruumiilla on oma intentionaalisuutensa, motorinen intentionaalisuus, ja se voi hahmottaa asioita jo ennen ajattelua. Ruumis asennoituu ja suuntautuu tietyllä tavalla käsillä oleviin ja mahdollisiin tehtäviin. (Rautaparta 1997, 130–134.)

Fenomenologiseen tutkimukseen kuuluu tutkittavilta ihmisiltä saadun aineiston tulkinta. Aineisto on usein haastatteleamalla saatu. Aineiston tulkitseminen tuo Timo Laineen mukaan tutkimukseen hermeneuttisen ulottuvuuden. Tutkittava on sanoittanut koke-

muksensa tutkittavasta asiasta, minkä jälkeen tutkija yrittää löytää hänen ilmaisuistaan mahdollisimman oikean tulkinnan. Reflektiivinen asenne omaa esiymmärrystä kohtaan on tärkeää, koska esiymmärryksen pohjalta tutkija helposti tulkitsee toisen puhetta omien lähtökohtiensa mukaan. Tutkijan täytyy yrittää saada etäisyyttä sekä omiin arkikokemuksiinsa että aikaisemmista aiheeseen liittyvistä tutkimuksista saatuun tietoon siksi aikaa, kun hän tekee aineistosta tulkintoja. (Laine 2007, 31–32.)

Tutkimukseni kohdistuu tutkimieni ihmisten kokemuksiin elämästä Suomessa naisena, maahanmuuttajana ja luku- ja kirjoitustaidottomana. Heidän kokemuksensa ovat heidän suhteitaan omaan elämäntodellisuuteensa. Ne ovat heidän omille kokemuksilleen antamia merkityksiä. (Vrt. Laine 2007; Perttula 2008, 116.) Todellisuus on jokaiselle ihmiselle erilainen, koska näemme sen omien linssiemme läpi – niin minä kuin myös naiset, joita olen tutkimukseeni haastatellut. Koemme sen eri tavoin niin kulttuurin kuin henkilökohtaisen taustamme kautta. Minun ja tutkimukseni naisten todellisuudet ovat kohdanneet luokkahuoneissa, joissa he ovat olleet opiskelemassa suomen kieltä ja minä heitä opettamassa. Siitä seuraa tietty tuttuuden tunne. Tuo tuttuus, minun näkökulmani heihin, ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ymmärtäisin heidän kokemaansa todellisuutta. Oma näkökulmani näihin naisiin sisältää ennakko-odotuksia, joita minun tulee fenomenologisen lähestymistavan mukaista tutkimusta tehdessäni sulkeistaa tai vähintään reflektoida, jos ei täydellinen sulkeistaminen ole mahdollista.

3.2 Kriittinen näkökulma ja feminismi

Maahanmuuttajuus on jo itsessään marginaalinen paikka. Maahanmuuttajanaisten asema poikkeaa lisäksi usein maahanmuuttajamiesten asemasta muun muassa siksi, että monen lähtömaassa naisilla ei ole samoja oikeuksia koulutukseen kuin miehillä. Monen maahanmuuttajan lähtömaassa yhteiskunta on patriarkaalisempi kuin Suomessa ja koulutus miesten etuoikeus. Esimerkiksi Afganistanissa suurin osa tytöistä on lukutaidottomia (Heino 2006). Niissä lukutaitoryhmissä, joissa itse olen opettanut, naiset ovat olleet yliedustettuina. Maailmanlaajuisesti kaksi kolmasosaa lukutaidottomista aikuisista on naisia (Unesco 2014a). Sen perusteella voi olettaa, että myös Suomeen tulevista luku- ja kirjoitustaidottomista suurin osa on naisia. Tilastoitua tietoa Suomeen muutta-

vien koulutuksesta ennen Suomeen tuloa ei kuitenkaan Pekka Myrskylän ja Tapio Pyykkösen mukaan ole saatavilla. Mikään taho ei toistaiseksi kerää systemaattisesti tietoa koulutuksesta, jonka maahan muuttaneet ovat suorittaneet ulkomailla. Tietoja saadaan esimerkiksi työvoimatoimiston asiakkaiksi tulevilta maahanmuuttajilta, mutta suurimmalta osalta tiedot ennen Suomeen tuloa suoritetuista tutkinnoista puuttuvat. (Myrskylä & Pyykkönen 2014, 33.)

Koska maahanmuuttajien kotoutumiskoulutus on työvoimapolitiittista koulutusta, on vaara, että siinä jäävät vähemmälle huomiolle ihmiset, joiden työllistymistä ei pidetä todennäköisenä. Marjatta Kokkonen ja Tiina Oikarinen (2012, 7) ovat selvityksessään vammaisten maahanmuuttajien kotoutumisesta todenneet, että vammaisten pääsy koulutukseen evätään usein, koska virheellisesti ajatellaan, etteivät he voi työllistyä. Kotoutumiskoulutuksen sitoutuneisuus työllistämistavoitteeseen mietityttää myös luku- ja kirjoitustaidottomien kanssa työskenteleviä. Sari Pöyhösen ym. (2011, 133–134) Osallisena Suomessa -hankkeessa kootusta materiaalista tekemässä tutkimuksessa yksi luku- ja kirjoitustaidon kurssin opettaja kertoo, että heidän oppilaitoksessaan lukutaidon kursseille on tietoisesti valittu nuoria opiskelijoita, joilla on potentiaalia työllistymiseen. TE-toimiston virkailija puolestaan toteaa, etteivät luku- ja kirjoitustaidottomat kuulu työnhakijoiksi, ennen kuin luku- ja kirjoitustaito on hankittu. Jos kurssit on tarkoitettu vain potentiaalisille työllistyjille, eikö kaikilla olekaan oikeutta kotoutumiseen?

Myös feministisessä tutkimuksessa, niin kuin fenomenologiassakin, ollaan kiinnostuneita ihmisten kokemuksista. Tuija Saresman mukaan naisten kokemusten kirjaaminen on ollut naisasialiikkeelle tärkeää. Se on tuonut naisten kokemukset ulos kodin ja henkilökohtaisen piiristä julkiseen keskusteluun. Naisasialiikkeessä naisten kokemukset on politisoitu. Se tarkoittaa sitä, että esimerkiksi parisuhdeväkivalta ja seksuaalinen häirintä ymmärretään poliittisiksi eikä henkilökohtaisiksi kysymyksiksi. Silloin yksilön ei tarvitse hävetä kokemuksia niiden kohteeksi joutumisesta. Kokemusten tutkimisessa on kuitenkin Saresman mukaan riskinsä. Vaarana on, että yksittäisiin kokemuksiin nojautuminen vie tutkijalta kyvyn hahmottaa vallan mekanismeja, jotka kuitenkin ovat läsnä kaikissa mahdollisissa suhteissa. Kokemuksen tutkimukselle ei Saresman mukaan riitä se, että tutkija ”antaa tutkittavilleen äänen” niin, että referoi tutkittavien kertomia kokemuksia ja järjestelee ja kuvailee aineistoaan tekemättä siitä tulkintoja. Aineistoa on myös analysoitava kriittisesti ja jäsennettävä teoreettisesti niin, että hahmotetaan laa-

jempia yhteyksiä. Ihmisten kertomuksia kokemuksistaan ei voi käsitellä todistusaineistona objektiivisesta todellisuudesta. Kokevat ihmiset ovat eri tavoin paikantuneita, heillä on erilaisia taustoja, jotka myös muuttuvat koko ajan. Ihmisten kokemuksetkin muuttuvat, erilaisissa suhteissa niitä tulkitaan eri tavoin. Aikaisemmin elettyä tulkitaan aina nykyhetkestä käsin. Myös kokemusten kielellistäminen muokkaa niitä. Saresman mukaan kokemus ei ole lopputulos vaan prosessi, jota tutkijan tehtävä on tulkita. Oikeaa ja lopullista tietoa ei ole olemassa, mutta siitä huolimatta on pyrittävä tuottamaan mahdollisimman oikeudenmukaista tietoa, joka tähtää alistettujen ryhmien vapauttamiseen ja valtahierarkioiden purkamiseen. (Saresma 2010, 60–63, 67–68.)

Ihmistieteille on mahdottomuus olla täysin objektiivista, toteaa Saresma, koska tutkija – ihminen – on aina osa ilmiötä. Myös tutkijan kokemukset vaikuttavat tutkimukseen. Tutkija on tiettyyn asemaan, positioon paikantunut. Hän katsoo asioita väistämättömästi jostakin näkökulmasta. Saresman mukaan feministisesti suuntautuneilla tutkijoilla on jossakin vaiheessa ollut jopa normi luetella tutkimuksessa kaikki mahdolliset paikantuneisuutensa sukupuolen, seksuaalisuuden, yhteiskuntaluokan ja muiden identiteettikategorioiden mukaan. Niin pitkälle ei hänen mukaansa kuitenkaan tarvitse mennä. Paikantuneisuuden ilmaisemisessa tärkeintä on, että tutkija kertoo teoreettiset sitoumuksensa ja kertoo, mitä tarkoittaa käyttämillään käsitteillä. (Saresma 2010, 68–71.)

Tutkimukseni naiset ovat marginaalissa moninkertaisesti. Karen Healy (2005,174) kirjoittaa *have* ja *have not* -jaosta etuoikeutettujen ja alistettujen, osallisten ja osattomien kesken. Tutkimukseni naiset kuuluvat alisteiseen luokkaan jo naiseutensa vuoksi, samoin maahanmuuttajuuden ja luku- ja kirjoitustaidottomuuden vuoksi. Monet kuuluvat *have not* - eli osattomien ryhmään lisäksi vaikkapa ihonvärinsä, pakolaisuutensa ja siihen liittyvien traumojen takia. Lukutaidottomilla maahanmuuttajilla on lisäksi samoja ongelmia kuin millä hyvänsä muulla ihmisryhmällä: mielenterveyteen, fyysisiin sairauksiin, vammoihin, oppimiseen tai vaikkapa yksinhuoltajuuteen liittyviä.

Sukupuolisuus liittyy myös edellisessä luvussa kuvaamaani ruumiinfenomenologiaan. Heinämaan mukaan sukupuolisuus kytkeytyy vahvasti elettyyn ruumiiseen. Sukupuoli ymmärretään fenomenologisessa tutkimuksessa koko ihmisen toiminnan tavaksi, ihmisen elämisen ja olemisen kokonaisuudeksi. Sitä ei voi palauttaa mihinkään yksittäisiin psykologisiin tai fysiologisiin piirteisiin, niin kuin vaikkapa lisääntymistoimintoihin.

Miespuolisuus ja naispuolisuus eivät koske ensisijaisesti sitä, mikä olio on kyseessä tai millainen se on, vaan sen suhteutumista maailmaan. (Heinämaa 1996, 10, 13, 15.)

Havaituista ruumiillisista eroista, mies- ja naispuolisuudesta, seuraa jyrkkää kategorisointia. Puhutaan muun muassa *vastakkaisista* sukupuolista. Sukupuoli on liitetty myös moniin muihin vastakkainasetteluihin esimerkiksi akselilla kulttuuri–luonto, sivistynyt–villi ja valo–pimeä. Näitä asetelmia feministiajattelijat ja aktivistit ovat feminismin historian aikana joutuneet haastamaan. (Rossi 2010, 21–23.) Jo 1960-luvulla Rita L. Liljeström kirjoitti, että sukupuolirooleista puhuttaessa ei puhuta biologisista eroista sinänsä, vaan sukuelinten mukaan tehtävän jaottelun sosiaalisista seurauksista (Rossi 2010, 26 / Liljeström 1966). 1990-luvulla Judith Butler puhui samasta ilmiöstä performatiivisuuden käsitettä käyttäen. Sen mukaan sukupuolisuutta tuotetaan toistamalla kulttuurisesti sukupuolittuneita tekoja: eleitä, asentoja ja puhetapoja. (Rossi 2010, 26 / Butler 1990, 2006.)

Mies–nais-keskustelussa on väliin korostettu yhtäläisyyksiä, väliin eroja miesten ja naisten välillä. Feminismissä on vaadittu naisille subjekteina paikkaa, näkyvyyttä ja ääntä alueilla, joilla ne ovat perinteisesti kuuluneet miehille. Naistoimijuutta on kuitenkin usein käsitelty ikään kuin kaikki naiset olisivat samanlaisia. Postmodernismin myötä feminismissä on irrottauduttu universaaleista selitysmalleista ja alettu kiinnittää huomiota myös naistenvälisiin eroihin samoin kuin miestenvälisiin eroihin ja pyritty eroon mies–nais-vastakkainasettelusta. Subjektin muotoutumiseen vaikuttavat myös esimerkiksi kieli, historia, kulttuuri ja ideologia. Subjekti ei myöskään ole pysyvä olotila vaan prosessi. Sen lisäksi subjektia ajatellaan myös nykyfeminismissä ruumiillisena ja sukupuolittuneena. (Rossi 2010, 31–32.)

Varhaisemmassa feminismissä siis muut kuin sukupuolten väliset erot jäivät vähälle huomiolle, mutta tälle vuosikymmenelle tultaessa lisääntyi kiinnostus *intersektionaalisuuteen* eli erojen yhteisvaikutukseen tai risteämiseen. Huomioon otettavia risteäviä eroja ovat muun muassa yhteiskuntaluokka, ikä, uskonto, etnisyys tai ihonväri, jotka risteävät ja merkityksellistyvät eri tavoin toisiinsa kietoutuen. Sukupuoli on edelleen merkittävä sosiokulttuurinen tekijä, mutta tulokulmia on nyt useampia ja yhden eron sijaan kiinnitetään huomio useisiin eroihin. (Rossi 2010, 35–37.)

Suomessa erilaisia eroja ja monikulttuurisuutta on tarkasteltu esimerkiksi tutkimuksissa Suomen somalityöistä, itämaisen tanssin suosiosta ja monikulttuurisesta naispolitiikasta (Valovirta 2010, 96). On myös pohdittu sitä, miten länsimaista, valkoista naissubjektia on tuotettu ”paremmaksi” subjektiksi suhteessa rodullistettuihin ja sukupuolitettuihin toisiin. Ei-valkoisten muukalaisnaisten ruumiit esitetään ihailevan eksotismin tai muukalaispelon kautta. (Valovirta 2010, 97 / Rossi 2003; Rantonen 1998; 1999.) Suomalaiset sukupuolentutkijat ovat kiinnostuneet myös naisten selviytymisestä globaalien köyhyyden puristuksissa (Valovirta 2010, 97).

Siinä, että länsimaiset naiset tutkivat esimerkiksi kolmannen maailman naisia, on riskinä eron luominen itsen ja ”toisten” naisten välille. Chandra Talpade Mohanty on ver-rannut sitä jopa kolonisaatioon. Monimuotoisuus tutkittavien naisten välillä häivytetään ja heidät nähdään jo etukäteen tiedettynä ja määriteltynä kategoriana, jota määrittää muun muassa alistuminen, miehisen väkivallan alle uhriutuminen, riippuvuus toisista ja uskonto, esimerkiksi islam. (Valovirta 2010, 99–100 / Mohanty 1999.) Mohantyn kriittikki kohdistuu tutkimuksiin, jonka kaltainen myös oma graduni on, ja pohdin aineiston analyysissä tulkintojani suhteessa hänen väittämäänsä luvussa 5.3.

4 Tutkimuksen toteutus

4.1 Haastattelu aineistonkeruumenetelmänä

Olen halunnut antaa tutkimukseni naisille mahdollisimman suuren vapauden kertoa elämästään Suomessa asioita, jotka he itse kokevat merkityksellisiksi. Pyrin toteuttamaan haastattelut sellaisina, että ne vastaisivat Laineen (2007, 37–38) kuvausta fenomenologisesta haastattelusta. Fenomenologinen haastattelu on Laineen mukaan avoin, luonnollinen ja keskustelunomainen tapahtuma. Siinä haastateltavalle pyritään antamaan mahdollisimman paljon tilaa. Kysymykset laaditaan niin, että vastaukset voisivat olla kuvailevia ja kertomuksenomaisia eikä paljon lisäohjausta haastattelijalta tarvittaisi.

Haastateltavani olivat Suomeen muuttaneita, eri kulttuureista lähtöisin olevia naisia. Anna Rastan mukaan kulttuurierojen merkitystä haastattelutilanteissa on pohdittu erityisesti antropologiassa. Kielimuurin lisäksi antropologian tutkijoiden ja haastateltavien välillä on monia keskinäistä ymmärtämistä vaikeuttavia eroja. Haastattelun onnistumisen lähtöoletuksena on, että haastattelija ja haastateltava ymmärtävät toisiaan. Rastas on muokannut esimerkiksi haastattelun epäonnistumisesta ”painajaishaastattelun”, johon hän on koonnut esimerkkejä monikulttuuristen haastattelujen epäonnistumisesta. ”Painajaishaastattelussa” haastattelijalla ei ole juuri ollenkaan etukäteistietoa haastateltavasta, hän ei esimerkiksi tiedä tämän olevan luku- ja kirjoitustaidoton ja siten kykenemätön täyttämään itse esitietolomaketta. Myös haastateltavan kielitaito osoittautuu oletettua huonommaksi. Haastattelun aikana haastattelija huomaa, ettei haastateltava ehkä ymmärrä hänen kysymyksiään oikein eikä hän luultavasti ymmärrä oikein haastateltavan vastauksia. Haastattelija ei ymmärrä, miksi haastateltava kokee monet kysymykset epämieluisiksi ja miksi hän välttää katsekontaktia. Loppujen lopuksi ilmenee, ettei haastateltava ole luultavasti edes ymmärtänyt haastattelukäynnin tarkoitusta: hän pyytää haastattelijaa tulemaan seuraavan kerran kylään koko perheensä kanssa. Myös haastattelun aikataulu pettää ja haastattelija myöhästyy seuraavasta sopimastaan haastattelusta. (Rastas 2005, 78–82.)

Koska olen vuosien ajan tehnyt töitä maahanmuuttajien suomen kielen opettajana, tiesin jo tehtävään lähtiessäni, että haastateltavieni kielitaidon puutteet voivat aiheuttaa on-

gelmia. Kotoutumiskoulutuksen lukutaitoryhmissä, joista haastateltaviani rekrytoin, opiskellaan suomen kielen alkeita. Siksi tulkin käyttö oli osassa haastatteluja välttämätöntä. Vain yksi haastattelu, jossa oli mukana kaksi osallistujaa, toteutui suomeksi ilman tulkkia. Nämä kaksi haastateltavaa sain heidän entisen suomen opettajansa välityksellä, ja opettajan arvio oli, että naiset pystyvät kertomaan elämästään suomeksi. Kolme haastattelua onnistui englanniksi, yksi venäjäksi. Lopuissa neljässä mukana oli ammattitulkki.

Rastas (2001, 85) pohtii myös sitä, miten hyvin haastateltavien kulttuuriin voi perehtyä etukäteen ja millainen perehtyminen on tarpeen. Voiko toisen kulttuuria osata, hän kysyy. Rastas toteaa erilaisiin kulttuureihin perehtymisen tarpeen tulevan tutkittavasta ilmiöstä. Jos esimerkiksi tehdään tutkimusta turvapaikanhakijoista, ei ole mielekästä eikä edes mahdollista lähteä tutkimaan jokaisen turvapaikanhakijan lähtömaan kulttuuria. Myös samasta lähtömaasta tulevien kulttuurit poikkeavat toisistaan: ihmiset voivat olla hyvin koulutettuja tai täysin kouluja käymättömiä, kristittyjä, muslimeja tai ateisteja ja niin edelleen. Niinpä esimerkiksi pakolaisia tutkittaessa haastattelijan perehtyminen haastateltavien kulttuuriin olisi ennemminkin pakolaisuuteen liittyviin kysymyksiin perehtymistä.

Rastas toteaa kulttuurin olevan niin laaja käsite, että jonkin tietyn ryhmän kulttuurin määrittely vaatisi lukemattomien eri elämänalueiden tarkastelua. Kulttuurit ovat myös muuttuvia. Lisäksi ryhmien sisälläkin esiintyy kulttuurista vaihtelua. Oletukset tietyistä ominaisuuksista tiettyyn ryhmään kuulumisen perusteella voivat myös muodostua esteeksi haastattelijan ja haastateltavan keskinäiselle ymmärrykselle. (Rastas 2001, 93.) Ajatus on lähellä fenomenologian ajatusta siitä, että omat ennakko-oletukset pitää pyrkiä ennen haastattelua sulkeistamaan.

Olen omaa tutkimustani suunnitellessani ajatellut kysymystä haastateltavien kulttuuriin perehtymisestä melko samansuuntaisesti kuin Rastas. Aluksi suunnittelin tutkimukseni rajaamista somalialaisiin naisiin, jotka omissa lukutaitoryhmissäni ovat olleet enemmistönä. Ajattelin, että voisin paremmin tutustua haastateltavieni kulttuuriin, kun tausta olisi sama. Esimerkiksi islamin usko kuuluu monien lukutaitoryhmissä opiskelevien arkeen. Islam ja maahanmuuttajien lähtömaiden kulttuurit eivät kuitenkaan ole tutki-

mukseni kohteina. Olennaisia asioita tutkimieni naisten taustoissa ovat sen sijaan ainakin maahanmuuttajuus (monilla pakolaisuus), lukutaidottomuus ja naiseus.

Kielivaikeuksista huolimatta olen halunnut ottaa aineistonhankintatavakseni haastattelun, vaikka kohderyhmäni naisista voisi olla helpompi saada tietoa esimerkiksi heidän kanssaan työskenteleviltä asiantuntijoilta. Jyväskylän yliopistossa Sari Pöyhönen, Mirja Tarnanen, Eeva-Maija Vehviläinen ja Aija Virtanen (2011, 131–132) ovat tutkineet Osallisena Suomessa -hankkeessa tuotettua viranomais- ja asiantuntija-aineistoa, joka käsittelee erityistukea tarvitsevien maahanmuuttajien – siis muun muassa luku- ja kirjoitustaidottomien – kotoutumiskoulutusta. Heidän aineistonsa koostuu asiantuntijoiden kirjallisista lausunnoista ja suullisista kuulemisista. Työ- ja elinkeinotoimiston ja kunnan virkailijoiden ja luku- ja kirjoitustaidon kouluttajien näkemyksistä piirtyy monipuolinen kuva ilmiöstä. Monissa asiantuntijatehtävissä toimivilla on kokemusta ja tietoa luku- ja kirjoitustaidottomien maahanmuuttajien kotoutumisesta, ja asiantuntijoita haastatteleamalla tutkielmani aineistonkeruu olisi varmasti sujunut helpommin. Asiantuntijoiden näkökulma ei kuitenkaan ole näkökulma, jota haen. Pöyhönen ja muut vertaavat kuvaa, joka heidän asiantuntija-aineistostaan syntyy maahanmuuttajakotiäideistä, Lainialan ja Säävälän tutkimukseen, jossa kuva äideistä piirtyy paljon aktiivisemmaksi kuin asiantuntijoiden teksteissä. Tutkijat toteavat, että syynä on varmasti aineistojen erilaisuus. Lainiala ja Säävälä ovat kysyneet maahanmuuttajien omia näkemyksiä. (Pöyhönen, Tarnanen, Vehviläinen & Virtanen 2011, 136–137 / Lainiala & Säävälä 2010.) Niin myös minä tutkimuksessani haluan etsiä maahanmuuttajien omia näkökulmia, en asiantuntijoiden.

Sakari Hännisen, Jouko Karjalaisen ja Tuukka Lahden kuvaama käsite *toinen tieto* kuvaa juuri sellaista tietoa, jota olen halunnut maahanmuuttajanaisten kertomana koota. Toisen tiedon vastakohta on *virallinen tieto*, johon yhteiskunnan hallinta nojaa. Virallinen tieto on usein yleiskatsauksellista, konstruoitua, poikkileikkauksellista ja ilmeistä. Sen sijaan virallista tietoa haastava toinen tieto on kirjoittajien mukaan mahdollisimman yksityiskohtaista, kokemuksellista ja paikantunutta, ihmettelevää, paljastavaa ja pohdiskelevaa. Toinen tieto on usein heikkoa tietoa, joka voi ilmetä omakohtaisissa kertomuksissa ja muiden kokemusten kuuntelemisessa. Siihen tarvitaan hiljenty mistä ja kuuntelemisen taitoa. (Hänninen, Karjalainen & Lahti 2005, 3–5.)

Jos tutkija haluaa tuottaa toista tietoa, joka vahvistaa huono-osaisten asemaa, on yksi keino siihen Jukka Törrösen mukaan tuottaa tietoa mahdollisimman lähellä tutkittavia. Tieto täytyy kerätä, analysoida ja kirjoittaa niin, että marginaalien kokemukset, näkökulmat ja äänet pääsevät esiin ja tulevat osaksi tutkimustietoa. Jos metodiksi valitaan haastattelu, sillä voidaan kerätä toista tietoa esimerkiksi toimijoiden kokemuksista ja tavoista antaa asioille merkityksiä. Haastattelumuodoksi sopii silloin Törrösen mukaan parhaiten aktivoiva ja dialoginen haastattelu. (Törrönen 16, 22–23.) Tällaiseen otteeseen olen haastatteluissani pyrkinyt.

4.2 Tutkimuksen eettiset kysymykset

Tutkimukseni kohderyhmän, luku- ja kirjoitustaitoa vailla olevien naisten, erityisyydestä johtuen tekemilläni moraalisisilla valinnoilla on tutkimuksen kaikissa vaiheissa suuri merkitys. Naiset itse eivät ole selvillä tutkimuksen eettisistä ohjeista eivätkä he voisi halutessaankaan tarkistaa tutkimuksessa sallittuja tai kiellettyjä asioita ainakaan lukemalla. Suurimmalla osalla myös suomen kielen taito on heikko. Kommunikointivaikeuksista huolimatta heidän täytyy olla tarpeeksi informoituja, ennen kuin he voivat päättää suostumisestaan mukaan tutkimukseen.

Tutkimuksen informanttien hyvinvoinnin tulee Merja Laitisen ja Tuula Uusitalon (2008, 118–119) mukaan olla tutkijalle tärkeämpää kuin itse tutkimus. Tutkimus ei saa olla leimaava, vaan sen on lisättävä sosiaalista integroitumista. Jos tutkimuksen eettisiä lähtökohtia ei mietitä tarkkaan, voi Laitisen ja Uusitalon mukaan käydä päinvastoin: se voi aiheuttaa outouden, erilaisuuden ja joukkoon kuulumattomuuden tunteita. Pidän omassa suunnitelmassani eettisenä riskinä erityisesti sitä, että tutkimuksessa korostuisivat (naisten kertomusten pohjalta) asiat, joita kantaväestöön kuuluvat voisivat käyttää ryhmän leimaamiseen.

Yhteiskunnallisen tutkimuksen arvopohjana täytyy Anneli Pohjolan mukaan olla ihmisarvon kunnioittaminen, välittäminen ja sosiaalinen vastuu. Sosiaalityön tutkimuksessa vastuuta on määritelty heikomman puolelle asettumiseksi ja huono-osaisuuden kysymysten näkyväksi tekemiseksi. Arvot eivät Pohjolan mukaan saa jäädä abstraktille tasolle, vaan niitä on pohdittava tutkimuksen kaikissa vaiheissa. Jo tutkimusaiheen valinta ja rajaaminen ovat kannanottoja. Kun tutkija valitsee tutkimuskysymyksensä, hän samalla

asettaa tulo- ja näkökulman tutkimusaiheeseensa. (Pohjola 2003, 59–60.) Tutkimukseni naiset kuuluvat yhteiskunnan heikkoihin ja monessa suhteessa myös huono-osaisiin: jatko-opinnot ja työllistyminen ja sitä kautta yhteiskuntaan kiinnittyminen ovat heille usein vielä kaukaisia tavoitteita. Uskon siksi, että voin tutkimuksellani tehdä huono-osaisuuden kysymyksiä näkyviksi.

Ihmisarvon kunnioittaminen ja heikomman puolelle asettuminen tarkoittavat omassa tutkimustyössäni ainakin sitä, että minun on varottava ”tietävänä yliopistoihmisenä” tutkittavien yläpuolelle asettumista. Tiedon tuottamisen pitäisi mieluummin olla Merja Laitisen kuvaaman mukaista kanssatutkijuutta. Laitinen on tutkinut seksuaalisen hyväksikäytön uhrien kokemuksia, jotka ovat hänen oman elämismaailmansa ja kokemustensa ulkopuolisia asioita. Niinpä hänen on täytynyt miettiä, miten tutkimuksellisilla valinnoilla saa parhaalla mahdollisella tavalla esiin uhrien näkökulman niin, että se olisi heidän eikä tutkijan. Kokemustieto, jota Laitinen on kerännyt, on ollut inhimillistä, subjektiivista ja arvosidonnaista. Ne, jotka tietoa ovat antaneet, ovat olleet oman kokemuksensa parhaita asiantuntijoita. (Laitinen 2004, 56.) Lähtökohta omassa tutkimuksessani muistuttaa Laitisen kuvaamaa: minulla ei ole kokemusta elämässä selviämisestä ilman lukutaitoa uuden kielen ja kulttuurin ympäröimänä. Se asiantuntijuus on naisilla, joilta sitä kysyn.

Käsitteiden valinta tutkimukseen on tärkeää erityisesti silloin, kun ryhmä on negatiivisesti leimautunut (Pohjola 2003, 65 / Granfelt 1998). Käsitteet kertovat tutkijan näkökulmasta aiheeseensa ja antavat perustan tutkimuksen myöhempien vaiheiden valinnoille ja tulkinnoille. Käsitteet ohjaavat tutkijan ajattelua ja arvottavat tutkimuskohdetta etukäteen. Käsitevalinnoille on tyypillistä ongelmalähtöinen määrittely: alkoholiongelmainen, mielenterveysongelmainen, koulukiusaaja... Toisaalta ne ovat näkökulmia, joita auttamistyössä tuleekin tarkastella. Ongelmallista on Pohjolan mukaan se, jos ihminen kategorisoidaan kokonaisuudessaan ja häntä katsellaan vain tietystä suunnasta totalisoivien linssien läpi sen sijaan, että tarkasteltaisiin häntä tuntevana ja tahtovana oman elämänsä toimijana. (Pohjola 2003, 61–64.) Riitta Granfelt (2004, 152) kertoo välttäneensä kategorisointia vaikeissa elämänoloissa elävistä ihmisistä kirjoittaessaan niin, että on pyrkinyt luomaan ”*kuvauksia kokonaisista ihmisistä, rakenteellisten ja yksilöllisten vaikeuksien puristuksissa*”.

Luku- ja kirjoitustaidoton maahanmuuttaja -termi, jota työni suunnitteluvaiheessa olen käyttänyt, on kieltämättä totalisoiva kategoria. Kun tällä sanayhdistelmällä esimerkiksi tekee google-haun, osumiin tulee mukaan Hommaforumin ja muiden maahanmuuttoon negatiivisesti suhtautuvien tahojen sivustoja, joilla ryhmä leimataan muun muassa suomalaisten verorahojen syöjäksi (esim. Suomalian Sanomat 2008). Sivustot ovat ennemminkin äänekkäiden kuin laajasti suomalaisia edustavien ryhmien aikaansaannoksia. Silti nuo hakutulokset kertovat termin *luku- ja kirjoitustaidoton maahanmuuttaja* latautuneisuudesta. Niiden perusteella sitä voi pitää leimaavana. Toisaalta se kuitenkin on myös asiallinen, funktionaalinen luokittelu, jonka perusteella voidaan päättää esimerkiksi kotoutumistoimenpiteistä.

Termin *maahanmuuttaja* tilalla on jo alettu esimerkiksi Väestöliiton julkaisuissa käyttää osuvampaa sanaliittoa *maahan muuttanut*, joka kuvaa sitä, että muuttaminen on tapahtunut asia eikä muuttaneen ihmisen pysyvä ominaisuus. Näin termi on myös vähemmän leimaava. Siksi viittaan työssäni useammin *maahan muuttaneisiin ihmisiin* kuin maahanmuuttajiin. Pyrin käyttämään luku- ja kirjoitustaitoon ja maahanmuuttajuuteen liittyvää luokittelua harvemmin ja viittaamaan tutkimukseni naisiin useammin eri sanoilla. Pyrin myös puhumaan kategorisointeja välttäen esimerkiksi ihmisistä, jotka tarvitsevat luku- ja kirjoitustaidon opetusta tai joilla ei ole ollut lähtömaassaan mahdollisuuksia koulutukseen ja niin edelleen.

Olen hankkinut pro gradu -tutkielmani aineiston haastatteluilla. Aineiston hankintaa määrittävät Arja Kuulan (2006, 60) mukaan ihmisarvon suojelua ja tutkimuksen luotettavuutta koskevat normit. Eettisesti kestävässä tutkimuksessa ihmisarvon kunnioittaminen on välttämätöntä. Ihmisarvon kunnioittamiseen kuuluu se, että tutkittavien itsemääräämisoikeus, vahingoittumattomuus ja yksityisyys turvataan.

Tutkimuksen kohteiden itsemääräämisoikeus tarkoittaa sitä, että ihmisten on saatava itse päättää, osallistuvatko he tutkimukseen vai eivät. Päätöstään varten heidän on saatava tutkimuksesta tarpeeksi tietoa etukäteen. Tietoa on annettava paitsi tutkimusaiheesta ja tutkimuksen tarkoituksesta, myös tutkimusaineiston käsittelystä ja lopullisesta kohdalosta. Tutkimuksesta informointiin täytyy sisältyä tutkijan nimi ja yhteystiedot, tutkimuksen tavoite, osallistumisen vapaaehtoisuus, aineistonkeruutapa, luottamuksellisten tietojen suojaaminen, tietojen käyttötarkoitus, käyttäjät ja käyttöajat ja mahdolliset muut

tutkittavia koskevat tietolähteet. Vapaaehtoisuuteen kuuluu se, että tutkimukseen osallistuminen on voitava keskeyttää milloin tahansa, jos tutkittava niin haluaa. Nämä asiat voi Kuulan mukaan kirjoittaa tutkimusesitteeseen tai kertoa vain suullisesti, kunhan on itselleen kirjannut muistiin, mitä on luvannut tutkittavilleen. Myös käytettävistä tallennevälineistä on kerrottava etukäteen, jo ennen suostumuksen kysymistä. (Kuula 2006, 61–62, 99, 102–103, 106–107.)

Omassa tutkimuksessani vain haastateltavien suullinen informoiminen on tullut kysymykseen, koska haastateltavieni lukutaito on heikko. Kun myös suomen kielen taito on heikko, informoinnin ymmärtämiseen on täytynyt erityisesti panostaa. Heikommin suomea ymmärtävien kohdalla se on tarkoittanut sitä, että haastatteluissa on täytynyt käyttää tulkkia.

Eettisten säännösten lisäksi erityisesti henkilötietolaki säätelee tutkimuksen haastateltavien tietojen käsittelyä niin keräys- kuin analysointivaiheessa ja mahdollisessa arkistointivaiheessa. (Kuula 2006, 12–13.) Tavallisesti tutkijat huolehtivat yksityisyydensuojasta lupaamalla, että tutkittavien tiedot muokataan tunnistamattomiksi tutkimusta kirjoittaessa. Anonymisoiminen on muutakin kuin vain nimien tai muiden suorien tunnistajien poistamista aineistosta. Olennaista on, ettei ulkopuolinen pysty aineiston pohjalta päättämään, keitä yksittäisiä henkilöitä tutkittavat ovat. Nimet korvataan mieluummin pseudonyymeillä kuin koodeilla. Tutkittavilta itseltään voi jo aineistonkeruuvaiheessa kysyä, mitä pseudonyymiä he haluaisivat käyttää. (Kuula 2006, 108, 112, 215–216.) Tästä suosituksesta huolimatta olen kuitenkin päättänyt, erään haastateltavan toivetta kunnioittaen, käyttää haastateltavistani koodeja pseudonyymien sijaan. Päädyin koodeihin myös siksi, että naisten erilaiset kulttuuritaustat tarkoittavat myös erilaisia nimiä. ”Vääränlaisen” nimen antaminen voisi antaa lukijalle vääränlaisia mielikuvia haastateltavan taustasta, ja lähtömaan nimistöstä valittu nimi taas voisi paljastaa lähtömaan silloinkin, kun tarkoitukseni ei ole anonymiteetin suojaamiseksi sitä kertoa.

Jos aineisto sisältää paljon elämäkerrallisia tietoja tutkittavista, anonymisointi voi olla vaikeaa tai jopa turmella aineiston tutkimuksellisesti käyttökelvottomaksi. Tutkijan on arvioitava, mitkä asiat ovat arkaluonteisia ja vaativat erityisen varovaista raportointia tunnistettavuusriskin takia. Aina ei riitä vain henkilöiden tunnistettavuuden peittäminen, sillä kooltaan pieniä ihmisryhmiä voi olla mahdollista tunnistaa, vaikka itse yksilö ei

olisikaan tunnistettavissa. Ryhmän ja paikkakunnan leimautumisellakin voi olla ikäviä seurauksia. Olennaisinta ei Kuulan mukaan aina ole se, että ryhmä säilyy tunnistamattomana, vaan se, miten ja mistä asioista tutkija kirjoittaa tunnistettavasti. Tutkittavien ihmisarvoa täytyy kunnioittaa myös tutkijan tekstissä. Epäeettinen, esimerkiksi sensaationhakuinen kirjoittamistapa voi leimata koko tutkittavien ryhmän. (Kuula 2006, 113, 204, 204–206.) Jätän työssäni kertomatta muun muassa muutaman afrikkalaisen naisen lähtömaan, koska he ovat kotoisin pienistä maista, joista on Suomeen on tullut vain vähän ihmisiä.

Aineistoni yksittäisten opiskelijoiden henkilöllisyys voi kuitenkin tuskin pysyä salassa ainakaan heidän opettajiltaan, jotka tietävät heidän osallistuneen tutkimukseen ja ovat usein saaneet tietoonsa opiskelijoidensa elämäkerrallista tietoa opiskelusuunnitelmia koskevissa HOPS- ja HOJKS-keskusteluissa. Suorista lainauksista opettaja voi tunnistaa oman oppilaansa myös kielen perusteella. Henkilötietolain mukaan tunnistamiseksi katsotaan kuitenkin vain se, että yksittäinen henkilö on kohtuullisen vaivattomasti kehen tahansa lukijan tunnistettavissa (Kuula 2006, 205).

Heti, kun aineiston tekninen toimivuus on tarkistettu, suorat tunnisteet kannattaa anonymiteetin suojaamiseksi poistaa aineiston yhteydestä (Kuula 2006, 214). Käytännössä tämä omassa työssäni tarkoittaa sitä, että kun olen saanut tutkimukseni valmiiksi, tuhoan äänitteet. Ääni on henkilötietolain mukainen suora tunnistetieto (Kuula 2001, 81). Jo litterointeja kirjoittaessani olen jättänyt haastateltavien nimet kirjaamatta.

4.3 Tutkimuksen kulku

Toteutin tutkimuksen haastattelut syksyn 2014 aikana pääkaupunkiseudulla. Haastateltuja on yhteensä 9, mutta muutamassa niistä oli mukana useampi haastateltava, ja siksi haastateltujen naisten kokonaismäärä on 12. Kaikki haastateltavat löytyivät heidän opettajiensa välityksellä lukutaitoryhmissä parhaillaan opiskelevien tai aikaisemmin opiskelneiden naisten joukosta. Koulut, joiden kautta haastateltavia etsin, ovat antaneet tutkimusluvan opiskelijoidensa haastattelemiseen. Olen saanut tutkimusluvut sähköpostiini oppilaitosten koulutuspäälliköiltä tai vararehtorilta. Kaikki haastateltavat ovat antaneet suostumuksensa tutkimukseen osallistumiselle.

Haastatelluista naisista yhteensä viisi on somalialaisia, kolme afganistanilaisia, yksi venäläinen, yksi thaimaalainen ja loput kaksi pienistä Afrikan maista, joista Suomeen on tullut vain vähän muuttajia, ja joita en siksi tunnustettavuussyistä mainitse.

Haastateltavia ei ollut helppo löytää. Olin haastatteluja tehdessäni opintovapaalla, eikä minulla silloin ollut omia opiskelijoita, joita olisin voinut kysyä haastateltaviksi. Ehkä niin olikin parempi, sillä oman opettajan esittämästä pyynnöstä olisi voinut olla liian vaikea kieltäytyä. Etsin haastateltavia ensin tuttujen opettajien välityksellä, myöhemmin myös suomi toisena kielenä -opettajien sähköpostilistan kautta. Kävin kertomassa tutkimuksestani monessa eri opiskeluryhmässä, mutta suurimmalla osalla opiskelijoista ei ollut halua lähteä tutkimukseen mukaan. Syytä haluttomuuteen voin vain arvailla. Eettisten ohjeiden mukaan kieltäytyminen tutkimuksesta on tehtävä helpoksi, eikä sitä siksi tarvitse perustella. Niinpä en kysellyt perusteluja. Tein kieltäytymisen helpoksi myös niin, ettei kenenkään tarvinnut sanoa suoraan minulle, haluaako lähteä mukaan tutkimukseen vai ei. Sen jälkeen, kun olin käynyt koulussa kertomassa tutkimuksestani, annoin opiskelijoille miettimisaikaa, jonka jälkeen oma opettaja kysyi halukkuutta lähteä tutkimukseen mukaan.

Suostumuslomakkeen allekirjoittaminen osoittautui rekrytoinnin alkuvaiheessa yhdeksi kynnykseksi mukaan lähtemiselle, ja ohjaajani suostumuksella siirryin haastattelujen jo käynnissä ollessa kirjallisen lomakkeen käytöstä suostumuksen äänittämiseen suullisena. Vaikka olin lyhentänyt ja selkokielistänyt eettisen neuvottelukunnan mallin mukaisista suostumuslomaketta, se oli edelleen kokonainen A4-sivu täynnä tekstiä. Tein ensimmäisen rekrytointiyritykseni avaamalla kahdelle potentiaaliselle haastateltavalle tuon lomakkeen lukemalla sen ääneen ja selittämällä vielä suullisesti, mitä kaikki siinä sanottu tarkoittaa. Aikaa siihen meni puolisen tuntia. Toinen ehdokkaista vaikutti innostuneelta puhumaan aiheesta: hän alkoi jo lomaketta läpikäydessäni kertoa, kuinka hienoa on, että Suomessa saa opiskella, kun kotimaassa siihen ei ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia. Asiaa muutaman päivän mietittyään kumpikin opiskelija oli kuitenkin ilmoittanut opettajalleen, ettei lähde tutkimukseen mukaan. Luulen, että lomakkeen allekirjoittaminen oli asia, joka saattoi tuntua pelottavammalta kuin itse haastattelu.

Ensimmäisessä haastattelussani, jonka nauhoitus valitettavasti epäonnistui, käytiin tulkin välityksellä mielenkiintoista keskustelua suostumuslomakkeen allekirjoittamisesta.

Iäkäs nainen ei vaikuttanut epäluuloiselta itse haastattelua ja sen tarkoitusta kohtaan, mutta nimen kirjoittaminen paperiin herätti hänen epäluulonsa. Hän sanoi muun muassa, että jos hän kirjoittaa nimensä paperiin, hän ei voi mitenkään tietää, ettei se olisi seuraavaksi vaikkapa sanomalehdessä. Naisen varauksellisuus on ymmärrettävää. En itsekään suosittelisi kirjoittamaan nimeä paperiin, jonka sisältöä ei itse pysty tarkistamaan.

Lisäksi rekrytoitavien haluttomuuteen suostua itselleen vieraan ihmisen haastateltavaksi omaa elämää koskevista asioista saattoi vaikuttaa se, että rekrytoivat olivat enimmäkseen kotoisin yhteisöllisemmistä kulttuureista kuin suomalainen yksilökulttuuri. Yksilökulttuurille on tyypillistä, että henkilökohtaisista asioista, erityisesti ongelmista, puhutaan mielellään jollekin ulkopuoliselle asiantuntijalle. Yhteisöllisten kulttuurien piirre taas on, että omista asioista avaudutaan mieluummin tutulle ihmiselle. (Puukari & Korhonen 2013, 13.) Keskustelussani erään opettajakollegan kanssa tuli esille vielä yksi syy, mikä on saattanut vaikuttaa kielteisesti halukkuuteen lähteä tutkimukseen mukaan. Kollegani koulussa oli myös etsitty vapaaehtoisia johonkin maahanmuuttajia koskevaan tutkimukseen, ja hän oli yrittänyt saada oman ryhmänsä opiskelijoita lähtemään haastateltaviksi. Opettaja oli huomannut, että opiskelijoiden epäluuloisuus tai ehkä pelkokin tutkimusta kohtaan liittyi siihen, miten mediassa keskustellaan maahanmuuttajista ja erityisesti monen maahanmuuttajan uskonnosta, islamista. Mietin jälkepäin, että ehkä myös ensimmäisen haastateltavani pelko nimen tulemisesta sanomalehteen johtui siitä, että hän koki suomalaisen median suhtautuvan maahanmuuttajiin vihamielisesti.

Vähitellen haastateltavia kuitenkin alkoi löytyä. Yhdeksän haastattelua on tehty viiden eri opettajan opiskelijoille tai entisille opiskelijoille. Rekrytoimisen ongelmien lisäksi myös haastattelujen järjestelyt olivat usein työläitä ja kohtasin niissä monia vastoinkäymisiä. Haastattelut saattoivat peruuntua niin haastateltavan sairauden kuin tulkin tai tulkin lasten sairastumisten takia. Mukaan mahtui myös unohtumisia tai väärinkäsityksiä ajasta tai paikasta. Erään opettajan kanssa olimme vaihtaneet parisenkymmentä viestiä, ennen kuin haastattelutilanne hänen opiskelijansa kanssa saatiin järjestetyksi. Kun lopulta minä, tulkki ja haastateltava olimme yhtä aikaa koossa, opettaja kertoi ehtineensä jo epäillä, ettei haastattelu koskaan toteutuisi.

Haastateltavien kielitaidon puute toi vaikeuksia jo rekryointivaiheessa. Yritin kertoa tutkimuksestani mahdollisimman selkokielisesti, mutta jotkut haastatteluun suostuneet olivat kuitenkin ymmärtäneet tapaamisen tarkoituksen väärin. He olivat ymmärtäneet ehkä vain esitykseni avainsanoja, ennen kaikkea *sosiaalityön*, kun olin kertonut olevani sosiaalityön opiskelija. He luulivat haastatteluun tullessaan minun olevan sosiaalityöntekijä, joka voisin auttaa heitä opiskeluun liittyvissä asioissa. Onneksi väärinkäsitykset tulkin kanssa keskustellessa selvisivät. Tein myös selväksi, että haastattelusta oli mahdollista vielä kieltäytyä. Haastatteluun tulleet eivät kuitenkaan enää tässä vaiheessa halunneet kieltäytyä haastattelusta.

Vaikka olen itsekkin maahanmuuttajien suomen kielen opettaja, olin arvioinut itselleni tuntemattomien opiskelijoiden ymmärtävän puhettani paremmin kuin he todellisuudessa ymmärsivät. Viimeisimmän rekryointiyritykseni tein tulkin kanssa, mutta olisi varmasti ollut tarpeen käyttää tulkkia enemmän jo aikaisemmin.

Englanniksi haastattelemillani opiskelijoilla englanti ei ollut äidinkieli, mutta he olivat oppineet englannin puhekielen taidon jo kotimaassaan. Kaksi heistä oli afrikkalaisia, yksi thaimaalainen. Minun oli välillä vaikea ymmärtää heidän käyttämiään tavallisiakin sanoja erilaisten aksenttien takia. Jos en haastattelun aikana ymmärtänyt jotain haastateltavan ajatusta, kysyin tietenkin uudestaan. Haastatteluja litteroidessani niissä oli kuitenkin kohtia, joissa en saanut kaikesta selvää. Silloin jouduin vain merkitsemään haastatteluun, että siinä oli jäänyt jotain väliin.

Haastateltavistani vain yksi, venäjänkielinen nainen, sai keskustella kanssani äidinkielellään ilman tulkkia. Hän kertoi elämästään vuolaasti ja polveillen, ja ajatus fenomenologisesta haastattelusta saattoi toteutua parhaiten hänen kohdallaan. Haastattelua purkaessani huomasin, että hänen monisanaisuutensa ja toistonsa saattoivat monessa kohti johtua siitä, että hän haluaa varmistaa, että varmasti ymmärsin hänen sanomansa.

Jäin miettimään venäläisen haastateltavan mukaanottoa tutkimukseen, kun haastattelussa ilmeni, että hänen lähtökohtansa olivat hyvin erilaiset kuin suurimmalla osalla muista haastateltavista. Hän oli saanut kotimaassaan yhdeksän vuoden peruskoulutuksen ja tehnyt kotimaassaan töitä eläkeikään asti. Hän osallistui lukutaitoryhmään siksi, ettei vielä osannut kunnolla latinalaisia kirjaimia eikä suomen kieltä alkeita enempää. Myös

thaimaalainen haastateltava oli sekundaarilukutaitoiten: omalla äidinkielellään ja kirjoitusjärjestelmällään lukemaan oppinut. Thaimaalaisen koulutausta oli kuitenkin lyhyempi. Siitä huolimatta, että venäläinen ja thaimaalainen olivat saaneet käydä koulua kotimaassaan, heidän asemassaan on myös paljon samaa kuin opiskelijatovereillaan. Vieras kirjoitusjärjestelmä ja kieli eristävät myös heitä suomalaisesta yhteiskunnasta. Kotoutumiskoulutuksen lukutaitoryhmissä opiskelee lukutaustaltaan erilaisia ihmisiä: semi- ja sekundaarilukutaitoisia ja primaarilukutaidottomia. Olin tutkimusta suunnitellessani kiinnostunut ennen kaikkea primaarilukutaidottomista, jotka eivät ole saaneet ollenkaan koulutusta kotimaassaan, mutta ehkä ei kuitenkaan haittaa, että lukutaidon ja -taidottomuuden jatkumo näkyy myös haastateltavieni taustoissa.

Mainitsin, että venäläisnaisen haastattelu saattoi olla avoimen, fenomenologisen haastattelun ihanteen kannalta parhaiten onnistunut. Muita hyvin toimivia haastatteluja, joissa ilmapiiri oli avoin ja haastateltavat toivat esiin muutakin kuin vain suoria vastauksia kysymyksiini, olivat kaksi haastattelua, joissa oli mukana useampia haastateltavia. Haastateltavat olivat tuttuja keskenään, toisessa haastattelussa serkuksia, toisessa samassa ryhmässä opiskelevia, samasta maasta lähtöisin olevia naisia. Vaikuttaa siltä, että tutun ihmisen tuki haastattelussa oli tärkeää. Joissakin haastatteluissa oli vaikeaa saada haastateltavaa vapautumaan ja vastaukset olivat lyhyitä ja ”nyhdettyjä”, mikä ei ollenkaan vastaa fenomenologisen haastattelun ideaa. On kuitenkin ymmärrettävää, että kahden vieraan ihmisen, haastattelijan ja tulkin kanssa haastattelutilanteessa oleminen voi olla hermostuttavaa. Yritin leppoistaa ilmapiiriä pienellä tarjoilulla, mutta en tiedä, oliko sillä mitään vaikutusta. Yritin myös olemuksellani, äänenkäytölläni ja muulla sellaisella rentouttaa tilannetta, mutta aina en koe sen onnistuneen. Äänitteitä kuunnellessani olen huomannut, että haastateltavia auttaakseni olen joskus yrittänyt liikaakin helpottaa heidän osaansa kysymällä hyvinkin spesifejä kysymyksiä, jos heidän on ollut liian vaikea vastata avoimiin kysymyksiin.

Ensimmäinen haastattelu meni monella tavalla pieleen. Heti haastattelun jälkeen olen kirjoittanut tutkimuspäiväkirjaan:

Ensimmäinen haastattelu ohi, ei mitkään huippufiilikset. Vuorovaikutus tulkin välityksellä ei tosiaan ole kovin luontevaa: välillä käytiin niin pitkiä somalinkielisiä keskusteluja, että epäilin jääväni paljosta vaille. Alkuun meni melkein puoli tuntia suostumuslomakkeen vääntämisen kanssa. Haastateltavani oli hyvin epäluuloinen allekirjoittamisen suhteen. Onneksi suostumuslomake kuitenkin käytiin huolella läpi! Vaikka olin käynyt ryh-

mässä puhumassa niin selkosuomeksi kuin ikinä osasin ja vaikka esittelytunnille saatiin vielä yksi somalialainen lähihoitaja tulkaamaan somalialaisille opiskelijoille, tämä eläkeläisrouva ei ollut ymmärtänyt haastattelun ideaa. Hän oli luullut, että olen sosiaalityöntekijä ja että hän voisi kysellä minulta raha-asioista. No, hän kuitenkin lupautui haastatteluun, vaikka selvisi, että se tulee vain opiskeluni varten. (Tutkimuspäiväkirja 3.11.2014.)

Tuo kovan onnen haastattelu epäonnistui myös niin, että käyttämäni äänitysohjelma oli lakannut toimimasta samalla, kun tablettitietokoneeni meni virransäästötilaan. Onneksi tein haastattelusta muistiinpanot heti sen jälkeen. Myöhemmät haastattelut sujuivat onneksi paremmin kuin ensimmäinen, niin vuorovaikutuksen kuin tekniikankin suhteen.

Paitsi muutaman sekundaarilukutaidottoman tulemista haastateltavieni joukkoon, joukko muotoutui muutenkin omanlaisekseen ilman, että olisin niin suunnitellut. Ryhmää leimaa ainakin se, että työväenopiston vanhusten palvelukeskuksessa järjestämästä ryhmästä moni lähti tutkimukseen mukaan. Tutkimuskysymyksiä miettiessäni olin ajatellut, että ihmisillä olisi vielä ”elämä edessään” ja että kysyessäni heiltä tulevaisuuden suunnitelmista he voisivat esimerkiksi kertoa ammatillisista toiveistaan. Nuoremmat haastateltavat kertoivatkin niistä, mutta vanhustenkeskuksen ryhmässä tuli esiin ajatuksia myös lähestymässä olevasta kuolemasta. Esimerkiksi suhtautumisessa omiin lapsiin ja heidän mahdollisuuksiinsa oli niin vanhoilla kuin nuoremmillakin haastateltavillani kuitenkin myös paljon yhteistä. Eri-ikäisten haastateltavien mukaantulo voi jopa tuoda aineistooni lisää syvyyttä. Tutkimuskysymykseni, jotka tähtäävät nykyisen elämän lisäksi tulevaisuuteen, eivät sulje pois vanhojen ihmisten mukanaoloa. Sekin, että hautapaikka on varattuna, on tulevaisuuden suunnittelemista.

Haluan kunnioittaa haastateltavien vastauksia sellaisina kuin he ne antoivat. On kuitenkin mahdollista, että haastattelutilanne vaikutti siihen, miten haastateltava koki oikeaksi puhua. Jos esimerkiksi vielä odottaa oleskelulupaa tai perheenyhdistämistä, voi tuntua riskiltä kritisoida yhteiskuntaa, jolta lupia odottaa. Ulkomaalaisten Suomessa kokemasta rasismista on kirjoitettu tutkimuksissa (mm. Liebkind) ja viime aikoina melko paljon myös mediassa, mutta haastateltavani puhuvat rasismista kokemuksista vain vähän ja senkin vähätellen, ymmärtäväisesti: hyviä ja huonoja ihmisiä on kaikkialla. Kahden serkuksen haastattelu tapahtui heidän kotonaan, ja keskustelu jatkui äänityksen jälkeen kahvin ja sambuusien ääressä. Serkukset olivat haastattelussa vähätelleet rasismista kokemuksia, mutta haastattelun jälkeen tuli esiin, että molemmat olivat kokeneet suoma-

laisten naapurien taholta niin vakavaa häirintää, että olivat joutuneet turvaamaan poliisin apuun. Ihmiset ovat kuitenkin haastatteluissa kertoneet sen, mitä ovat halunneet ja pitäneet sopivana kertoa. Voin tulkita vain sitä, mitä he ovat kertoneet, muu on arvailua.

Tutkimuskysymykseni ovat:

Millaisia ovat luku- ja kirjoitustaidottomien naisten kokemukset elämästä Suomessa?

Millainen on naisten lukutaidolle antama merkitys?

Millaisia ovat luku- ja kirjoitustaidottomien naisten tulevaisuudentoiveet ja -suunnitelmat?

5 Naiset kertovat elämästään Suomessa

Tutkimukseni naisten kertomusten tarkastelussa lähtökohtana on fenomenologia. Olen yrittänyt tehdä analyysiä fenomenologisesti avoimena ja torjua ennakko-oletuksiani niin paljon kuin mahdollista. Tulkintoja tehtyäni pyrin vielä refleктоimaan niitä. Tulkintoja pohtiessani uskon fenomenologisen sulkeistamisen mahdollisuuksiin on horjunut. Jo Morleay-Ponty (Heinämaa 1996, enemmän tämän työn luvussa 3.1) totesikin, että sulkeistamisen opetus on sulkeistamisen mahdottomuus. Ennako-odotusten poissulkemiseen pyrkiminen on kuitenkin fenomenologian ydinajatus.

Jo haastattelujen fenomenologinen pyrkimys näyttää toteutuneen osittain heikosti. Fenomenologisen haastattelun ihanne olisi vain muutaman kysymyksen avulla saada haastateltava itse vapaasti kertomaan kokemuksistaan. Haastateltavieni vastaukset olivat kuitenkin yleensä, erityisesti haastattelun alussa, lyhyitä. Pyrin haastatteluissa keskustelunomaisuuteen ja huomaan monta kertaa syyllystyneeni siihen, että olen auttanut haastateltaviani hyvinkin suppeilla ja jopa johdattelevilla lisäkysymyksillä. Fenomenologisen haastattelun ideaalin mukainen vapaa kertominen ei silloin ole toteutunut.

Käytän haastattelemistani naisista numerokoodeja, *Nainen 1*, *Nainen 2* ja niin edelleen. Lukijan kannalta voisi olla miellyttävämpää, jos käyttäisin kunkin haastateltavan kotimaassa tavallisia etunimiä, joista haastateltavan tausta näkyisi selvästi. Päädyin koodien käyttöön, koska se ensinnäkin oli yhden haastateltavani toive. Toisekseen kotimaassa käytettyjen nimien käyttö olisi ollut joka tapauksessa epäjohdonmukaista. Jätän kahden afrikkalaisen kotimaat kertomatta, koska tilastojen mukaan heidän lähtömaistaan on tullut Suomeen vain vähän muuttajia.

Osa haastattelemieni naisten vastauksista on suoria vastauksia minulle joko suomeksi, englanniksi tai venäjäksi, osa tulkin kautta välittyviä. Venäjänkielisen haastattelun kirjoitin suoraan äänitteestä suomeksi. Englanniksi haastattelemieni kolmen naisen puheen litteroin englanniksi, mutta tutkielmassa käyttämäni näytteet olen kääntänyt suomeksi. Omat suomennokseni erottuvat muista näytteistä kirjakielisyydellään. Yhdessä haastattelussa kaksi naista puhuu itse suomea. Heidän puhettaan olen joutunut jonkin verran muokkaamaan ymmärrettävyyden takia. Tulkkien puhekin on melko puhekielistä eikä

kaikin kohdin aivan kieliopillisesti täydellistä suomea. Se on kuitenkin aina hyvin ymmärrettävää, joten tulkkien käännökset olen litteroinut suoraan. Tulkkien puheisiin sisältyy myös joitain maneereita, esimerkiksi sanan *eli* käyttäminen merkitsemään kääntämisen aloitusta sen jälkeen, kun haastateltava on lopettanut puheensa. Usein tulkit myös käyttävät kääntäessään haastateltavasta kolmatta persoonaa. Tämä kaikki vie näytteiltä osan niiden autenttisuudesta. Vähiten autenttisia ovat näytteet *Naiselta 1*, koska äänitys epäonnistui ja käytän näytteinä muistiinpanoja, jotka kirjoitin muutama tunti haastattelun jälkeen.

Haastateltavani ovat:

Nainen 1, 74-vuotias, somalialainen.

Nainen 2, 28-vuotias, somalialainen.

Nainen 3, 32-vuotias, somalialainen.

Nainen 4, 79-vuotias, venäläinen.

Nainen 5, arvionsa mukaan 50–54-vuotias, afganistanilainen.

Nainen 6, 52-vuotias, afganistanilainen.

Nainen 7, 68-vuotias, afganistanilainen.

Nainen 8, 54-vuotias, afrikkalainen.

Nainen 9, 24-vuotias, afrikkalainen.

Nainen 10, 29-vuotias, thaimaalainen.

Nainen 11, 25-vuotias, somalialainen.

Nainen 12, 22-vuotias, somalialainen.

5.1 Tyytyväisyys

Vaikka koko tutkimukseni lähtökohtana on ollut fenomenologinen avoimuus, olen huomannut olleeni haastatteluihin lähtiessäni orientoitunut kuulemaan puhetta ongelmista ja vaikeuksista, joita luku- ja kirjoitustaidoton Suomessa kohtaa. Minua hämmästytti se, että tyytyväisyys ja kiitollisuuskin Suomen oloja kohtaan oli hallitseva piirre useissa haastatteluissa. Jollakin tavalla se tuli esiin kaikkien haastateltavien kertomuksissa. Suomen turvallisuus korostuu afganistanilaisten ja somalialaisten, siis pakolais- taustaisten haastateltavien puheessa. Erytisen arvokkaana se nousee esiin kolmen afganistanilaisnaisen, *Naisten 5–7* puheessa, kun he nostavat rinnalle kokemuksiaan sodasta

kotimaassa: lapsen menetyksen, lapsen pysyvän vammautumisen ja pelon lastensa puolesta.

T (tulkki): Joo, Naisella 5 ei ollut turvaa heidän omassa kotimaassa, että täällä he asuvat turvallisessa maassa ja ovat tosi kiitollisia siitä, että saavat olla täällä. - - Naisella 5 on tuota ni 14-vuotias lapsi menehtyi sodassa - - niin hän sanoi, että täällä on tota niinkun vaikka hänen lapsi tulis yömyöhään kotona - - hänellä ei ole huolia. Mutta jos siellä [Afganistanissa] hänen lapsi meni vaikka tunniksi ulkona käymään niin hän aina mietti, tuleeko hän elossa kotiin.

Lukiessani litteroituja haastatteluja olen huomannut, että ennakko-odotukseni saada esiin enemmän ongelmia ja ehkä myös kritiikkiä Suomen oloja kohtaan ovat saaneet minut joskus johdattelemaan keskustelua tarkoitushakuisesti siihen suuntaan. Kun haastatellut ovat puhuneet elämästä Suomessa vain hyvää, olen epäkohtia esiin saadakseni kysynyt, mitä haastateltavat mahdollisesti haluaisivat muuttaa Suomessa. Tarkoitushakuisuuteni tulee hyvin ilmi seuraavassa katkelmassa afganistanilaisten naisten haastattelusta. Näytteestä voi nähdä, että tulkkinen on ymmärtänyt minun toivovan muutosehdotuksia. Siksi hän kysyy niitä haastateltavilta moneen kertaan.

E (Eila): Niin, ni sitte minä kysyisin, että, öö, no, te sanoitte jo, että Suomi on niinku turvallinen ja hyvä maa, mutta tämä on tietysti erilainen maa ku se, missä te olette kasvaneet. Niin onko jotain, mitä te haluaisitte muuttaa Suomessa?

*T: Joo, hän sanoi, että, Nainen 7 sanoi, että heidän oma maa oli heille niin hyvä ennen kun tuli tämä sota. Et heillä oli oma asunto ja oma kauppa ja hän oli tosi tyytyväinen ennen ku tuli tää sota ja tällä hetkellä he kaikki kolme ovat tosi tyytyväisiä Suomeen, et ei oo mitään, **mä kysyin kolme kertaa, et onko jotain, mitä he haluavat muuttaa, ni ei ole mitään, mitä he haluavat muuttaa, että on – ovat kiitollisia.** Nainen 7 on ilonen, että hänen tyttö voi esimerkiksi käydä täällä vapaasti ulkona, ei tarvii niinku mieltä, mitä laittaa päälle. Et tällaisia asioita.*

Fyysinen uhka ja sen puuttuminen, koettu turvallisuuden tunne, ovat konkreettisia, oman ruumiin kautta koettuja asioita. Ruumiifenomenologian mukaan olennaisimmat asiat koetaan juuri oman ruumiin kautta. Koettu ruumis tuo myös menneisyytensä mukaan nykyhetkeen. (Vrt. Luku 3.1, Rautaparta 1997, 130–134.) Koetun ruumiin näkökulmasta fyysinen uhka kuuluu perustavanlaatuisiin kokemuksiin. Niinpä haastattelemani naiset osaavat antaa arvoa fyysisen uhan puutteelle ja kokemukselle turvallisuudesta. Naiset puhuvat paljon myös pelosta lastensa puolesta. Ehkäpä äidit voivat jopa kokea omaan lapseen kohdistuvan uhkan yhtä konkreettisesti kuin jos se kohdistuisi omaan ruumiiseen.

Afrikkalainen *Nainen 8* on joutunut kotimaassaan miehensä sukulaisten pahoinpitelmäksi. Sukulaiset väittivät naisen harjoittaneen noituutta ja aiheuttaneen miehensä kuoleman. Nainen kuvaa tyytyväisyyttään elämäänsä Suomessa mielenkiintoisesti juuri ruumiin kokemusten kautta:

Nainen 8: Olen nyt okei. Minun ruumiini on - , minä elän, minä syön hyvin, minä nukun hyvin.

E: Okei. Niin.

Nainen 8: Joten minusta tuntuu, että Suomi on hyvä minulle.

Suomen oloista saa haastatteluissani eniten kritiikkiä ilmasto, joka poikkeaa niin paljon siitä, mihin suuri osa muualta muuttuneista on tottunut. Kylmyyden koetaan aiheuttavan tai pahentavan somaattisia vaivoja. Tämäkin merkittäväksi koettu asia on siis konkreettisesti suhteessa omaan ruumiiseen. Muutenkin kylmyys hankaloittaa elämää. *Naiset 11 ja 12* ovat kertomansa mukaan jo hyvin tottuneet Suomeen, mutta pitävät edelleen Suomen ilmasto-oloja ongelmallisempina kuin afrikkalaisia:

Nainen 11: Mutta elämä Suomi ja Afrikka ei ole sama kuitenkin. Suomi on vaikeempi.

E: Millä tavalla?

Nainen 11: Koska talvi, ja lapset hoitoon, tästä kaikkee. Kun talvi, kesällä normaali, ei mitään häiritä. - - Tavalliset vaatteet ottaa. Mutta jos talvi, yksi tunti melkein pitää pukee lapset. Somaliassa ei, vaan vaatteet laittaa helposti ja sitten lähtee ulos. Ei kestä kauan pukee vaatteet. - - Kun tulin maaliskuussa äiti sanoi, normaali, talvi loppuu kohta. Mä sanoin, ei voi elämä jatkaa täällä. Mutta nyt on kaikki normaali. Koska 7 vuotta nyt sama, ei tuntu. Nyt normaali.

Venäjän Karjalasta kotoisin oleva nainen ei luonnollisestikaan arvostele Suomen ilmastoa niin kuin Afrikasta tulleet naiset. Nainen kertoo itsestään, elämästään ja perheestään hyvin avoimesti ja runsaasti, rönsyillenkään. Kysymyksiä ei juuri tarvitse esittää. Hänen haastattelunsa saattoi olla tekemistäni haastatteluista lähimpänä fenomenologisen haastattelun ideaalia. Nainen ei erikseen arvota Suomea puheessaan hyväksi tai huonoksi asuinpaikaksi, mutta tuo esiin käytännön asioita, jotka ovat aiheuttaneet joko iloa tai harmia. Harmia on koitunut tiukasta byrokratiasta, ja iloa ovat aiheuttaneet erityisesti arkea helpottavat mukavuudet:

Nainen 4: Kun me tulimme tänne, en vain minä vaan kaikki ystävättäret, myös Petroskoista - - (nauraa) meidät yllätti pesutupa! Me olimme kaikki hurmiossa. Se on kerta kaikkiaan, se on - - Ennen kaikkea se oli pesutupa! Kun minun luokseni tuli Pietarista sukulaisia ja tuttaviam, ja Petroskoista, ennen kaikkea vein heidät katsomaan pesutupaa.

Kun naiset kuvasivat Suomen oloja lähes poikkeuksettomasti hyviksi, pohdin myös mahdollisuutta, että oma elämäntilanne voi vaikuttaa siihen, mitä rohjetaan sanoa. Yhdellä naisista, *Naisella 8*, on vielä turvapaikanhakuprosessi käynnissä. Hän ja kaksi muuta naista odottivat vielä haastatteluajankohtana, että saisivat perheenyhdistämisen kautta myös lapsensa Suomeen. Kun niin elintärkeä asia kuin oma ja lasten turvapaikka on Suomen viranomaisten päätösten varassa, voi tuntua pelottavalta kritisoida Suomen oloja tuntemattomalle suomalaiselle haastattelijalle.

Nainen 8 odottaa siis vielä omaa turvapaikkapäätöstään ja on lisäksi huolissaan Afrikan jääneistä nuorimmista lapsistaan ja säästää rahaa, että pystyisi myönteisen päätöksen saatuaan lähettämään pojilleen matkarahat.

Nainen 8: En tiedä - - antaako hallitus [Suomi] minulle asuinpaikkaa, niin että saisin varmuuden siitä, että saan poikani tänne - - Toinen on 14-vuotias, toinen poika on 16. - - Niin että he ovat siellä [Afrikassa] nyt. Ei mahdollisuuksia käydä koulua, ei mahdollisuuksia saada mitään syödäkseen. - - Minusta tuntuu pahalta.

Äidillä on hätä lapsistaan, eikä olisi ihme, jos hän sellaisessa tilanteessa kehuisi Suomen oloja riippumatta siitä, mitä oikeasti ajattelee, jos uskoisi siitä voivan olla pienintäkään apua tilanteeseen. Nainen palaa toiveeseen lasten saamisesta Suomeen vielä haastattelun loppuksi. Ehkä hän ajattelee, että minäkin voisni osaltani viedä asiaa eteenpäin. Jos näin on, se on varmasti vaikuttanut myös siihen, mitä hän on katsonut parhaaksi kertoa minulle haastattelussa.

Suomeen sotaa pakoon tulleiden naisten kiitollisuudessa ja tyytyväisyydessä Suomen oloja kohtaan voi myös olla kyse samantapaisesta ilmiöstä kuin suomalaisten sodan kokeneiden suhtautumisessa myöhempään hyvinvointiin. J. P. Roosin (1980, 18–20) mukaan yksi keskeisistä eroista sodan ja pulan sukupolven ja sodan jälkeen syntyneiden suurten ikäluokkien kokemuksissa on turvallisuuden – niin fyysisen kuin sosiaalisen turvallisuuden – dramaattinen lisääntyminen. Pula-ajan eläneet suomalaisvanhukset saattavat joskus olla tyytyväisiä liian vähään esimerkiksi saamiensa palvelujen laadussa (Turtola 2015). Niin voivat myös haastatteluni pakolaisnaiset olla tyytyväisiä ja kiitollisia elinoloista, jotka ovat paremmat kuin lähtömaassa, vaikka ne olisivat suomalaisen mittapuun mukaan vaatimattomatkin.

5.2 Suhteet suomalaisiin

Kaikki maahan muuttaneet kohtaavat pääväestöä erilaisissa asioimistilanteissa. Monelle ainoa pysyvämpi suomalaiskontakti voi olla oma opettaja tai oma sosiaalityöntekijä, usein nekin vaihtuvat. Haastateltavistani vain muutamalla oli muita kuin ammatilliseen kanssakäymiseen liittyviä kontakteja.

Venäläinen *Nainen 4* on suomalaisen paluumuuttajan leski. Miehen eläessä suhteet suomalaisiin ovat sujuneet miehen kautta, ja nainen on aloittanut suomen kielen opiskelun vasta miehensä kuoleman jälkeen.

Nainen 4: - - hän [aviomies] osasi suomea hyvin, äidin kanssa kotona puhui vain suomea, kotona. - - ei mitään antanut tehdä itse. Menimme sairaalaan yhdessä, joka paikkaan. - - Kauppaan menimme yhdessä. Lääkärille yhdessä. Lääkärille... ja sosiaalitoimistoon ja Kelaan ja vielä ja joka paikkaan - - Hän kirjoitti kaiken, kaiken, kaiken, kaiken teki, kaiken teki. Minä hoidin ruoanlaiton ja tein käsitöitä. Siinä kaikki.

Thaimaalainen *Nainen 10* on naimisissa suomalaisen miehen kanssa. Oman aviomiehen lisäksi miehen äiti ja sisko ovat naisen ainoat suomalaiskontaktit. Nainen kertoo, että ensimmäinen vuosi Suomessa oli hänelle todella vaikea. Osin se liittyy käytännön vaikeuksiin, joista enemmän luvussa 5.4, mutta suurelta osin myös yksinäisyyteen.

Nainen 10: Alku oli hyvin vaikeaa. - - Minulla ei ole ystävää. En tiedä, mihin mennä. En todellakaan tiennyt yhtään mitään, kun olin siellä. Itken joka päivä. Haluan mennä takaisin Thaimaahan. - - sen jälkeen kun tulin, en koskaan mennyt ulos. Istun kotona ja katson tv:tä ja internetiä. Ja sitten mieheni löysi minulle koulun. - - Ja sen jälkeen tunnen joitain thaimaalaisia. Alan tuntea ihmisiä. Toisena vuonna, jotain sellaista, suunnitteen toisena vuonna.

Nainen toteaa useaan kertaan, että juuri kouluun pääsy oli käännekohta elämässä. Elämän helpottumiseen liittyy myös koulussa opittu ja se, että alkoi oppia arkielämän selviytymistä Suomessa, mutta ensimmäiseksi hän nostaa esiin ystävien saamisen tärkeyden.

Nainen 10: Kaikki on nyt hienosti, se oli vain yksi vuosi, hyvin vaikea, ja kun minä pääsin kouluun, minulle on ystävä, menee helpommin ja helpommin.

Ensimmäisen vuoden aikana jopa suomalaisten kohtaaminen kadulla oli ollut ahdistavaa:

Nainen 10: - - thaimaalaisilla on tapana hymyillä - - Jos olet Thaimaassa, jos kävelet ulkona - - ihmiset hymyilevät sinulle. - - Suomessa, jos menet ulos, pimeään, sinä hymyilet, ja ihmiset näyttävät (näyttää ällistynyttä il-

mettä), oh, okei, niinku mitä! Sinä hymyilet minulle, mitä? Ja minä kerroin miehelleni. Mies sanoi, että sinun ei pitäisi hymyillä, ne luulevat sinua hulluksi. (naurua, E ja Nainen 10) - - Mutta sanon sinulle, niin vaikea, ensimmäinen vuosi täällä, koska minä tykkään hymyillä, ja ihmiset kävelevät ja katsovat minua, miksi sinä hymyilet, hymyiletkö minulle? Tai jotain selaista. Mutta nyt minä tiedän.

Näiden kahden, venäjänsuomalaisen paluumuuttajan lesken ja suomalaisen kanssa naisissa olevan thainaisen, kontaktit suomalaisiin olivat vähäisyydestään huolimatta aineistoni runsaimmat. Muilla ei tule esiin juuri muita kuin asioimiseen ja koulunkäyntiin liittyviä kontakteja suomalaisiin. Koulussakin ainoa suomalainen on opettaja, koska suomea ja luku- ja kirjoitustaitoa opiskellaan yhdessä muiden maahanmuuttajien kanssa.

Kontaktin saamista suomalaisiin kuvataan vaikeaksi. Suomalaisia kuvataan vähäpuheiseksi ja omiin oloihinsa sulkeutuviksi.

Nainen 3 (itse): Suomalainen aina kiinni suu, ei paljon puhu.

E: Okei. Miksi suomalaiset on sellasia?

Nainen 3 (tulkki): En kyllä ymmärrä, mutta he ovat ihan hiljaisia.

E: Niin.

Nainen 3 (itse): Aina kiire, kiire, kiire.

Nainen 8: - - Tiedäthän, millaista elämä on tässä maassa. Sinä olet: tämä on minun taloni. Minä pysyn täällä. Minulla ei ole ketään naapuria, joka tulisi käymään kylässä. Jokainen on sisällä. Kotona. - - jos tapaa bussipysäkillä, voi sanoa hyvää huomenta. Suomeksi. - - He vain tervehtivät minua: hyvää huomenta. Joten minä tervehdin heitä: moi. Minä sanon moi (nauraa) ja menen ohi. Siinä kaikki.

Suhteet omaan etniseen yhteisöön ja muihin maahanmuuttajiin koulutuksessa luodut suhteet ovat naisille merkittävämpiä sosiaalisia suhteita kuin suhteet suomalaisiin.

Nainen 2 (T): - - me somalialaiset autetaan toisiamme, että jos me nähään yks somalialainen ihminen joka on uus ni me näytetään paikat ja autetaan ja mikä pitäis tehdä ja mikä ei, ni kyl vaikka on semmonen, eikä olis sukulinainenkin, ni kyl me autetaan toisiamme.

Nainen 9: Minulla on kontakteja kaikkiin koulussa. Koulukavereita, olen ystäväystynyt. Se on parempi, on liian rankkaa olla yksin. - - haluan oppia kieltä nopeasti, niin että voin puhua somalialaisten ja irakiläisten ja kaikkien kanssa. Joten, olen okei.

Kolme afganistanilaista naista, joita haastattelen yhdessä, ovat myös tutustuneet toisiinsa kurssilla. Nyt he ovat apuna ja tukena toisilleen. He kertovat, että kurssille, ihmisten ilmoille, tulo on myös pakoa kodin ja arjen huolilta:

T: - - he sanovat, että käy kurssilla ja opiskelee suomea ja että ne ajatukset menisi vähän muualle kuin niihin huoliin, mitä heillä on. - - kotona jos on paljon niin siitä tulee väkisinkin ikävä olo.

Vaikka suhteita suomalaisiin ei ole onnistuttu luomaan, ei suomalaisia kuitenkaan kuvata vihamielisiksi. Saan haastatelluiltani vain varovaisia viitteitä siitä, että he olisivat kokeneet syrjintää suomalaisten taholta. Somalialaiset *Naiset 3, 11, ja 12* tuovat esiin kuulleensa joskus nimittelyä, mutta selittelevät sitä ihmisten erilaisuudella.

Nainen 11: Joskus on, minulle ruma sanoo, mutta ei ole paljon. Joku ei tykkää musta ihmisistä. Mutta ei ole paljon. Ei. Mä en sano, että suomalaiset rasisti, koska paljon ihmiset on rauhallisia ja on hyvä. Joskus Somaliassakin on ihmiset huono, ihmiset on hyvä, koko maa. Mutta ei kaikki, kaikki.

Nainen 12: Ihmiset aina ei ole samoja.

Suhteessa tämän esimerkin varovaiseen arviointiin rasismista *Naisten 11 ja 12* kertomukset haastattelun jälkeen, nauhoituksen ulkopuolella, ovat karumpaa kuultavaa. Niissä tulee ilmi, että molemmat naiset ovat omissa asuintaloissaan kokeneet niin vakavaa rasistista kotirauhan häirintää, että ovat pyytäneet apua poliisilta. Naiset eivät kuitenkaan kertoneet tapauksista haastattelussa. Miksi? Olen jo alaluvussa 5.1 pohtinut sitä, että haastatteluissa ei ehkä uskalleta kritisoida suomalaisia, koska omat edut ovat monella tavalla suomalaisten viranomaisten käsissä. Kirjassa *Suomen somalit* (Mubarak, Nilsson & Saxén 2015, 11, 268) somaleiden kerrotaan suhtautuvan varauksellisesti haastatteluiden antamiseen, koska Suomen mediassa yhteisön asioita on käsitelty negatiivisesti. Yhteisön suojaamiseksi vaikeita asioita ei haluta tuoda haastatteluissa esiin. Tämä on voinut vaikuttaa myös omien haastateltavieni varovaisuuteen. Haastateltavistani iäkäs ja suorapuheinen somalinainen tuokin epäluulonsa selvästi esiin: hän kertoo epäilevänsä, että jos hän kertoo minulle nimensä, se voi olla seuraavana päivänä vaikka sanomalehdessä.

Suomen maahanmuuttopolitiikan virallisena tavoitteena on integraatio. Haastattelemani naisten suhteita suomalaisiin kuvaa kuitenkin ennemminkin Berryn (2006) nelikenttäjajon separaatio. Suhteet omaan etniseen yhteisöön ja myös laajempaan maahanmuuttajayh-

teisöön näyttäytyvät tärkeänä voimavarana. Vanhustenkeskuksen lukutaitokurssilla toisiinsa tutustuneet afganistanilaisnaiset ovat toistensa tukena myös kurssin ulkopuolella. Parhaiten suomalaista arkea hallitseva nainen tukee ja rohkaisee taidoistaan epävarminta naista, joka ei ole kolmen Suomessa viettämänsä vuoden jälkeenkään vielä uskaltanut esimerkiksi asioimaan kaupassa yksin. Afganilaisten naisten ryhmä muistuttaa Malcolm Paynen (2005, 298–300) kuvaamia voimauttavia vertaisryhmiä, joissa samoista ongelmista kärsiviä ihmisiä kootaan yhteen tukemaan toinen toisiaan. Paynen mukaan voimauttavia ryhmiä käytetään muun muassa juuri etnisten ryhmien naisten voimavarojen lisäämiseen.

Maahanmuuttajien vaikeuteen löytää yhteyksiä suomalaisiin on herätty ja siihen on vastattu erilaisilla ohjelmilla, joilla kantaväestöä ja maahanmuuttajia tutustutetaan toisiinsa. Sellaisia ovat esimerkiksi Rovaniemen kaupungin maahanmuuttajien sosiaalitoimiston organisoima kotokaveritoiminta ja Mannerheimin lastensuojeluliiton Ystäväksi maahanmuuttajaäidille -ohjelma. Maahanmuuttajien yhteisöjen ajatellaan ehkä syntyvän enemmän ”luonnostaan”, mutta aineistoni perusteella näyttää siltä, että usein suhteiden synnyttäjiä ovat olleet koulutukset, joissa toisiin maahanmuuttajiin on tutustuttu. Ilman niitä osa naisista näyttäisi jäävän todella yksin. Kotoutumisen piiriin kuuluvat koulutukset eivät kuitenkaan kestä loputtomiin ja kotiäideillä kotoutumisaika saattaa kulua hoitovapailta. Niinpä voimauttavien vertaisryhmien kokoaminen voisi kuulua enemmän myös sosiaalityön kenttään.

5.3 Riippuvuus muista vs. itsenäisyys

Riippuvuus ja sen kokeminen ongelmattomaksi oli ensimmäinen ihmettelyn aihe, joka minussa heräsi heti ensimmäisten tekemieni haastattelujen jälkeen. Haastatteluaineistoon perehtyessäni olen kuitenkin löytänyt paljon esimerkkejä myös oman pärjäämisen korostamisesta ja itsenäiseen asemaan pyrkimisestä esimerkiksi koulutuksen ja työllistymisen avulla. Vanhimmat haastateltavani näyttäytyvät riippuvaisimpina. He tietävät, etteivät enää ole kiinnittymässä suomalaiseen yhteiskuntaan työn kautta.

79-vuotias somalialainen *Nainen 1* on hyvin riippuvainen tyttärestään, jonka luona hän asuu. Suomeen tulon jälkeen *Nainen 1* oli saanut oman asunnon, mutta tyttären pyynnöstä sosiaalityöntekijä on järjestänyt äidille yhteisen asunnon tyttären perheen kanssa.

Nainen 1 antaa tyttären ja tyttären perheen huolehtia asioistaan. Haastattelun jälkeen tekemistäni muistiinpanoista:

Nainen 1 sanoo, että hän ei ole oikea henkilö vastaamaan siihen, millaista elämä Suomessa on ilman luku- ja kirjoitustaitoa. Hänen ei tarvitse hoitaa asioita itse. Hän ei osaa nostaa rahaa pankkiautomaatista. Hän ajattelee, ettei hänen tarvitsekaan osata, koska tytär huolehtii kaikesta. Hän ei itse käy kaupassakaan. - -

Länsimaisesta näkökulmasta katsottuna läheisten varaan jättäytyminen ilman, että sitä kokee ongelmalliseksi, on outoa. Asiat voidaan kuitenkin toisesta kulttuurista käsin nähdä eri tavalla. Nuori somalialainen perheenäiti *Nainen 3*, joka muiden tapaan puhuu Suomesta asuinmaana hyvin positiivisesti (ks. lukua 5.1) suostuu lopulta kertomaan yhden asian, jonka hän Suomessa haluaisi muuttaa. Se on vanhusten hoito:

Nainen 3: Tota, olisin muuttanut, että... vanhainkodit. Että jokainen lapsi hoitais omat vanhempansa. Että rakkaudellisesti ja kotona.

E: Joo-o. Joo. Aaa. Toivotko sinä itse, että sitten kun tulet vanhaksi, ni lapset hoitaa?

Nainen 3: Joo.

E: Joo.

Nainen 3: Niin, minä olen hoitanut silloin, kun he olivat lapsia ni minäkin haluan, että he hoitaa minua.

Yhteisöllisessä kulttuurissa riippuvuussuhteet lasten ja vanhempien välillä nähdään eri tavalla kuin yksilöllisyyttä korostavassa länsimaisessa kulttuurissa. *Nainen 3* yhdistää vanhempien kotihoidon rakkauteen ja vastavuoroiseen hoivaamiseen. Tätä taustaa vasten myös *Naisen 1* ongelmattomaksi kokema riippuvuus lapsistaan ja lapsenlapsistaan on helpompi ymmärtää. Myös somalialainen *Nainen 11* on samoilla linjoilla vastavuoroisuudesta: ensin vanhemmat auttavat lapsiaan, sitten lapset vanhempiaan. Vaikka *Nainen 11* on tullut Suomeen nuorena ja oppinut kieltäkin jo niin paljon, että haastattelun voi toteuttaa ilman tulkkia, hän odottaa, että kymmenen vuoden kuluttua hänen lapsensa olisivat oppineet asioita niin, että voisivat auttaa äitiään. Hän ei siis odota, että alkaisi pärjätä omilla taidoillaan. Kymmenen vuoden kuluttua hänen ei pitäisi vielä vanhuuden vaivojenkaan takia tarvita apua nuoremmiltaan; hän on silloin vasta 35-vuotias.

Suhde hoivaan ja tarvitsevuuteen ei ole yksioikoinen suomalaisessa kulttuurissakaan. Anttosen ja Zechnerin (2009, 40–41) mukaan hoivan tarvitsija on usein hoivatutkimuksessa kuvattu passiiviseksi, avuttomaksi ja muista riippuvaiseksi henkilöksi. Hoivaajan

ja hoivattavan suhde on saatettu rinnastaa äidin ja lapsen suhteeseen, jolloin hoivaajan on nähty asettuvan tarvitsijan yläpuolelle ja hoivattava aikuinen on infantilisoitu. Myöhemmässä hoivatutkimuksessa on kuitenkin havaittu, että läheisten hoivassa on usein kyse kaksisuuntaisesta vastavuoroisuudesta ja molemminpuolisesta riippuvuudesta. Sellaisena näyttäytyi usein myös tutkimukseni naisten riippuvuus.

79-vuotias *Nainen 4*, joka on aikoinaan muuttanut Suomeen inkerinsuomalaisen miehensä kanssa, on miehen eläessä tukeutunut mieheensä ja miehen kuoleman jälkeen lapsiinsa ja lapsenlapsiinsa:

Nainen 4: - - Niin, että silloin olin hänen kanssaan naimisissa, mutta nyt menen kauppaan yksin... ja minä kirjoitan...tai minulle poika tai lapsenlapsi kirjoittaa (kirjoittaa paperille esimerkkiä ostoslistasta) ... näin - - Että mitä pitää ostaa. - - minä näytän paperilta, mitä tarvitsen ja sitten menen kassalle.

Nainen 4 on asunut Suomessa yli 20 vuotta, mutta turvaa siis vielä ostoslistan kirjoittamisessakin lapsiin tai lapsenlapsiin. Hänellä on oma selviytymisstrategiansa kaupassa käymiseen, eikä hän tunnu pitävän sitä ongelmallisena. Lapsilta ja lapsenlapsilta saatu apu on kuitenkin osa molemminpuolista auttamista. Isovanhemmat ovat muun muassa huolehtineet lapsenlapsen viemisestä päiväkotiin.

Afganistanilainen *Nainen 5* on asunut Suomessa kolme vuotta, mutta ei ole vielä uskaltanut käymään kaupassa yksin. Hänellä on apunaan joko lapsi, joka on tullut Suomeen ennen äitiään ja osaa suomea hyvin, tai samalla kurssilla opiskeleva *Nainen 6*.

T: Hän [Nainen 5] sanoo, että ei oo käynyt yksin vielä kaupassa. - -

E: Et... miksi et käy yksin?

T: Et kun hän ei oikein ymmärrä. Et hän yrittää, mut se on vähän hankalaa.

E: Mut oletko käynyt lasten kanssa yhdessä?

T: Joo, hän on käynyt lasten kanssa yhdessä. Ja hänen kanssaan (osoittaa Naista 6).

Maassa kauemmin ollut *Nainen 6*, joka opiskelee samalla suomen kielen ja lukutaidon kurssilla, on tullut *Naiselle 5* tärkeäksi opastajaksi ja rohkaisijaksi, ja *Nainen 5* uskoo pian jo uskaltautuvansa kauppareissulle itsekseenkin.

Riippuvuutta aiheuttaa myös se, että naiset saattavat käyttää lapsiaan tulkkeina. Lapset oppivat kielen usein nopeammin kuin vanhemmat. Haastattelemiini naiset eivät tunnu pitävän omien lasten toimimista tulkkeina ongelmallisena. Lasten käyttämistä tulkkeina ei kuitenkaan suositella, koska se kääntää perheen roolit ylösalaisin. Muun muassa Pa-

kolaisneuvonnan (2011a) mukaan lapsen käyttäminen tulkkina on huolestuttavaa perhedynamiikan ja lapsen edun kannalta. Haastateltavistani näyttää kuitenkin olevan luonnollista turvata arkielämän tilanteissa lähimpään kieltä osaavaan eivätkä he ilmaise huolta siitä, että riippuvuus lapsista haittaisi perheen suhteita.

Nainen 3: Sitten sen jälkeen lapset ovat oppineet niin nopeasti suomen kielen ja he ovat auttaneet minua, aina ovat mukana että. - - Esimerkiksi jos me mennään johonki tai jos minä puhun jonkun kanssa ni ja mä en ymmärrä jotain ni kysyn heiltä, että mitä hän sanoi ni sitte he selittävät ja ymmärrän joskus sitte, joskus.

Vaikka vanhemmat itse pitäisivät lasten käyttämisestä tulkkina ongelmattomana, on viiranomaisten velvollisuus pitää huolta siitä, että asiointitilanteissa on tulkki saatavilla silloin, kun asianomaisen oma kielitaito ei riitä asian selvittämiseen.

Kun naisten kertomuksia kuunnellessani ihmettelin riippuvuutta ja sen hyväksymistä, ajattelin sen ensin olevan juuri sitä fenomenologista ihmettelyä, jota olin tutkimuksessani etsimässä. Fenomenologinen ihmettely herää, kun ihmiset kertovat elämästään omasta näkökulmastaan ja kuulija kuuntelee ennako-oletuksensa sulkeistaen, ihmetellen. Epäilyni oman ajatteluni ennako-oletuksettomuutta kohtaan heräsivät, kun luin Chandra Talpene Mohantyn kritiikistä (ks. luku 3.2) länsimaisten naisten tekemille tutkimuksille kolmannen maailman naisista. Mohantyn mukaan länsimaiset naiset luovat helposti eroa itsen ja ”toisten” naisten välille tutkiessaan kolmannen maailman naisia. Kolmannen maailman naiset (joihin haastateltavistani suurimman osan voi ajatella kuuluvan) nähdään usein etukäteen tiedettynä ja määriteltynä kategoriana. Heidän elämässään määrittävinä tekijöinä nähdään muun muassa alistuminen ja riippuvuus toisista. (Valovirta 2010, 99–100 / Mohanty 1999.)

Tutkimukseni fenomenologinen orientaatio tähtää nimenomaan sitä vastaan, että tutkitavat nähtäisiin etukäteen määriteltynä kategoriana. Mohantyn kritiikin pohjalta minusta tuntuu kuitenkin huolestuttavalta se, että fenomenologinen ihmettelyni kohdistui ensimmäiseksi juuri siihen, miten ongelmattomasti monet haastattelemistani naisista suhtautuvat riippuvuuteen. Mohantyn mukaan riippuvaisiksi määrittelemisen on siis tyypillinen ennakkokategoria, johon länsimaiset naiset asettavat kolmannen maailman naiset. Huomioni riippuvuudesta eivät kuitenkaan koskeneet pelkästään haastattelemini ”kolmannen maailman naisia” vaan myös aineistoni sekundaarilukutaitoista venäläisnaista, *Naista 4. Nainen 4* on inkerinsuomalaisen miehensä eläessä tukeutunut miehen kielitai-

toon ja miehen kuoleman jälkeen hän saa esimerkiksi kauppasioihin apua lapsiltaan ja lapsenlapsiltaan. Toisaalta hän vastaavasti auttaa sukulaisiaan siinä, mitä hän itse osaa tehdä: hän hoitaa lapsenlapsia, laittaa ruokaa, käy ruokkimassa kissaa tyttären matkoilla ollessa. Riippuvuus ei olekaan naisten kertomuksissa näyttäytynyt minulle erityisesti negatiivisena piirteenä, vaan se on näyttänyt myös taidolta ottaa apua vastaan silloin, kun sitä tarvitsee. Kuitenkin se, että kiinnitän huomiota juuri riippuvuuteen, johtuu varmasti länsimaisen ajattelun viitekehyksestäni. Sitä on varmasti mahdotonta täysin sulkeistaa.

Riippuvuuden ilmaisujen lisäksi aineistostani löytyy myös pyrkimystä itsenäisyyteen. *Nainen 8* asuu tyttärensä perheen luona ja odottaa vielä turvapaikkapäätöstä. Häntä ilmaisee toivovansa, että riippuvuus tyttären avusta loppuisi:

Nainen 8: Jos pääsen tämän kielikurssin loppuun, voin löytää tehtäväksi siivoustyötä. - - Niin että saisin... auttais in itseäni saamaan omat vaatteeni... omat öljyni ja keittoni.

Nainen toivoo pääsevänsä itsenäisempään asemaan opittuaan kielen. Siivoustyöllä hän pystyisi maksamaan itse oman elantonsa. Riippuvuus on syntynyt olosuhteiden pakosta. Sen lisäksi, että nyt asuu tyttären luona, nainen on turvannut tyttärensä rahalliseen apuun myös päästäkseen Suomeen hakemaan turvapaikkaa: tytär on lähettänyt rahat lentolippuun kuultuaan puhelimesta, miten äitiä kohdellaan kotimaassaan.

5.4 Arjen vaikeudet ja pärjääminen

Lukutaidottomuuden aiheuttamien arjen vaikeuksien esiin tuleminen haastatteluissa oli ennakko-oletukseni, ja kun naiset sellaisia harvoin toivat oma-aloitteisesti esiin, kysyin niistä myös suoraan. Toki kysymällä sainkin niitä esiin, mutta paljon vähemmän kuin olin ajatellut. Useat haastateltavat korostavat sitä, että he ovat oppineet pärjäämään, vaikka alku olisi ollutkin hankalaa. Vaikeuksissakin korostuvat enemmän kielivaikeudet ja kontaktien puute niin kuin millä tahansa maahan muuttaneiden ryhmillä, eivät nimenomaan luku- ja kirjoitusvaikeudet.

Olenkin haastattelemini naisten vastauksia pohtiessani ymmärtänyt, ettei heidän luku- ja kirjoitustaidottomina ole helppoa nähdä kokonaisuutta siitä, mitä vailla he ovat olles-

saan vailla luku- ja kirjoitustaitoa, jota heillä ei koskaan elämässään ole ollut. Luku- ja kirjoitustaitoisen on helpompi nähdä, mihin kaikkeen hän näitä taitojaan käyttää ja mitä vaille jäisi niitä ilman. Tätä kuvaa ehkä hyvin *Naisen 3* vertaus, että lukutaidoton on kuin sokea:

Nainen 3: Se on tosi tärkeää opiskella ja, koska jos et opiskele että osaa lukea etkä osaa kirjoittaa niin se ihan esimerkiksi niin kuin sokea, et nää mitään, ni et opiskelu on tärkeää. Tää on vaan sitä elämää.

E: Hmm. Oliko sulla alussa Suomessa sellainen olo, että olet vähän niin kuin sokea?

Nainen 3: Joo, kyllä.

Jos sokeus-metaforaa laajentaa, niin syntymästään sokea ei voi ymmärtää, mitä kaikkea häneltä jää näkemättä.

Lukutaidon meikäläistä suppeampaa ymmärtämistä kuvaa myös *Naisen 3* opettavainen kertomus, jossa lukutaidoton nainen joutuu lukutaitoisen huijaamaksi rakkausasioissa. Mies, johon nainen on rakastunut, on kirjoittanut hänelle rakkauskirjeen, mutta lukutaidottomana nainen joutuu viemään sen ystävälleen luettavaksi. Ystävä on kuitenkin itse rakastunut samaan mieheen ja huijaa lukutaidotonta:

Nainen 3: - - Ni kun hän kysyy, että mitä tämä mies on kirjottanu minulle, ni se sitte sanoo että hän on haukkunu sinua, hän on puhunu susta pahaa. Vaikka oli rakkauskirje. Ja sitte mies ja se tyttö riitelivät sitte keskenään kun tuo tyttö oli kertonut että, valehdellut näin.

Iäkkään *Naisen 1* usko, että tarpeellinen luku- ja kirjoitustaito on jo saavutettu, kun hän osaa kopioida opettajan kirjoittamat yksinkertaiset sanat vihkoonsa, kertoo siitä, ettei hän oikein tiedä, mitä lukutaidon avulla voisi tehdä.

Mielestään hän osaa lukea ja kirjoittaa tarpeeksi. Hän näyttää (ylpeän oloisena) opettajan taululle kirjoittamia 5–6 o:lla alkavaa sanaa [haastattelen häntä luokahuoneessa oppitunnin jälkeen] ja kertoo kirjoittaneensa ne kaikki (tarkoittaa siis omaan vihkoonsa/kirjaansa, taululla oli selvästi opettajan käsialaa). Hän kertoo myös, että osaa tulla kurssille kolmella eri kulkuneuvolla (ilmeisesti bussi-metro-bussi). Hänelle hänen taitonsa tuntuvat olevan riittäviä.

Nainen osaa tulla kurssille kolmella eri kulkuneuvolla. Hänellä on siis omassa elämässään tarvittavat taidot. Pankkiautomaattia hänen ei tarvitse opetella käyttämään, tai käydä kaupassa. Hän on jo vanha ja jättäytynyt hyvällä omalla tunnolla jälkeläistensä hoidettavaksi, hänellä ei ole tarvetta osata enempää. Hän sanookin, ettei ole oikea henkilö

vastaamaan siihen, millaista on elämä Suomessa ilman luku- ja kirjoitustaitoa. Hänen ei tarvitse itse hoitaa asioitaan. Toisin on tietysti nuoremmilla.

Arjen vaikeuksista monen naisen vastauksissa toistuu paikkojen löytymisen hankaluus. Se liittyy niin alkuvaiheen vaikeuksiin kuin pärjäämisen kokemuksiin sitten, kun paikat on opittu tuntemaan. Vaikka suurin osa naisista vielä opiskelee luku- ja kirjoitustaidon kurssilla, eivät he itse tuo eksymisen syyksi esiin lukutaidon puutetta, joka mahdollistaisi katujen nimien, kylttien tai kartan lukemisen. Eksyminen liittyy ennemminkin siihen, että on uusi eikä vielä tunne paikkoja. Tai esimerkiksi siihen, että kaikki on talvella lumen alla saman näköistä:

Nainen 12: Talvella, ja kaikki Suomi on sama, puu on sama, talo on sama, aina olen eksynyt.

E: Kaikki näyttää samalta?

Nainen 12: Joo. Kaikki näyttää samalta... ja eksynyt.

E: Joo, joo. Ja osaitko lukea vielä niitä kadun nimiä?

Nainen 2: Joo, vähän.

Minä siis tuon tähän esimerkin keskusteluun mukaan lukutaidon merkityksen. Haastateltavani puhuu vain siitä, miltä maailma näyttää, sillä sen mukaan hän on aina tottunut suunnistamaan.

Naiselle 10 ensimmäinen vuosi Suomessa oli vaikeaa aikaa, osin yksinäisyyden takia (luku 5.2) mutta myös siksi, että yksin liikkuminen oli vaikeaa. Aluksi hän pysytteli päivisin kotona, kun mies oli töissä. Kun hän alkoi rohkaistua liikkumaan kaupungilla, hän joutui eksytyään turvaamaan miehen apuun:

Nainen 10: - - jos eksyin, minun piti soittaa aviomies hakemaan minut. - - Mutta minä yritän monta kertaa, tiedätkö, niin kuin mennä yksin. Enkä pääse kotiin takaisin, täytyy soittaa hänelle.

E: Osaitko selittää hänelle, missä olet?

Nainen 10: En, itse asiassa minä vain otan kuvan ja lähetän sen hänelle ja hän: aha, sinä olet Rautatien-, niin että, koska hän tietää, että minä en osaa lukea. Niin. Tosi vaikeaa.

Nainen 3 kertoo kerran joutuneensa väärään bussiin, mikä voisi tietysti tapahtua kenelle hyvänsä uudessa kaupungissa. Kertomukseen liittyy alkuajan osaamattomuuden lisäksi bussinkuljettajan oletus siitä, että kaikki osaavat lukea:

Nainen 3: - - silloin kun tulin Suomeen niin yks, kerran mä olen eksynyt. Otin Vantaan bussin mikä menee lentokentälle. Menin väärään bussiin. - - Tota, otin bussin, mikä menee suoraan lentokentälle eikä pysähdy mihinkään muualle. Niin ja halusin mennä Hakaniemeen, ja kun oltiin Sörnäi-

sissä ni mä laitoin, painoin stop, stop, stop, muttei vastannut ja sit mä sainoin, et mihin me ollaan menossa, et mikset avaa ovea, ni sit hän [bussinkuljettaja] sanoi, että lue, mitä tossa lukee. Niin silloin minä en ymmärtänyt mutta nyt tulee sitte mieleen, että –

E: Ai bussikuski ei sanonu mitään, et sano vaan, että lue mitä tossa lukee?

Nainen 3: Niin, tota. Se sanoi vaan, että lue mitä tossa lukee, mutta suomalainen nainen on kyllä auttanut sitten. - - Hän on sanonu avaa ovee ja selitti, hänelle.

Bussinkuljettaja varmaankin oletti naisen ilman muuta osaavan lukea, mutta mahtoiko hän kuitenkin olettaa tyypillisen somalialaisen näköisen naisen osaavan niin paljon suomea, että olisi ymmärtänyt tekstin? Kertomuksen perusteella voi epäillä, että kuljettajan käytös selvästi maahanmuuttajan näköistä naista kohtaan oli tarkoituksellisen tyyliä.

Liikenteessä liikkuminen sääntöjä tuntematta voi olla myös vaarallista. Edes jalankulkijoiden liikennesäännöt eivät ole samanlaisia joka puolella maailmaa. *Nainen 11* kertoo ehtineensä joutua vaaratilanteisiin, ennen kuin joku sosiaalialan työntekijä, ehkä sosiaaliohjaaja, oli lähtenyt näyttämään liikenteessä liikkumista:

Nainen 11: - - Ensimmäinen, minä itse, ongelma, kun tulee Suomeen, lähtee poliisiin, ja – mikä toi on jos ihmiset ei nappaa tie, bussi kaikki menee, tie... mikä?

Nainen 12: Turvallinen tie.

E: Suojatie.

Nainen 11: Ja on, hän on, menee auto, minä en ymmärrä, sitten minä lähdän. Ja auto ei... nopeesti, sitten ongelma. Sitten minä takaisin. Minä en ymmärrä yhtään. - - Auto ei pysähdy, mutta sosiaalinen on, joku mukaan sosiaalisen kanssa, auttaa meille, ehkä yksi kuukausi Suomessa. Mutta en ymmärrä mitään. Ja toi on, kaikki autot menee, minä kävelen.

E: Oi. Onko Somaliassa ihan erilaiset liikennesäännöt?

Nainen 11: Ei mitään Somalia on sama Suomi.

Alkuun nainen oli siis lähtenyt ylittämään tietä mistä vain, autoista huolimatta. Liikenteessä pärjäämisen opetteleminen kuuluu myös aikuisten luku- ja kirjoitustaidon kurssien opetussuunnitelmaan (Opetushallitus 2012), mutta yleensä odotusajat kurseille ovat pitkät ja ihmiset ehtivät liikkua liikenteessä paljon jo ennen kurssille pääsyään.

Paikkoihin löytämisen ja liikenteessä selviämisen lisäksi erilaisissa asiointitilanteissa on hankaluutensa. Olen jo riippuvuutta pohtivassa luvussa 5.3 kertonut, että kaikki haastattelemani naiset eivät vieläkään asioineet kaupassa itse. Niillekään, jotka ovat jo oppineet asioimaan kaupassa itsenäisesti, se ei alkuun ole ollut itsestään selvä taito:

T: - - nyt Nainen 7 on oppinut, niinkun hän on asunut täällä 11 vuotta, ni hän on oppinut että mistä pitää mennä kauppaan ja se sano, että antaa raha ja sit saa loput takasin, mut alussa hänen lapsi autto häntä. - - nyt vaan kun hän menee ostamaan ruokaa niin hän katsoo hintaa ja ottaa sitä ruokaa ja antaa sitä rahaa sit ottaa loput sitte takaisin. Et tällä tavalla se onnistuu.

Lääkärissä, Kelassa tai sosiaalitoimistossa asioidessaan naisilla on yleensä ollut mahdollisuus käyttää tulkkia, mutta he ovat asioineet myös itseksensä tai jonkun läheisen kanssa. Neuvolassa *Nainen 3* on saanut positiivista palautetta suomen kielellä pärjäämisestään:

Nainen 3: Tota, esimerkiksi, että lastenneuvolaan kun mennään, ni ei meillä varata mitään tulkkia, ja kyllä me puhutaan keskenään minä ymmärrän häntä [neuvolan työntekijää] ja hän ymmärtää minua. - - Ensimmäinen päivä kun minulle varattiin tulkkia niin mä ymmärsin ihan hyvin, et mä vastasin itse ja sit neuvola sanoi, että sä et tarvitse enää tulkkiä, et kyllä me ymmärretään.

E: Ahaa, neuvola sanoi. Olitko sinä samaa mieltä? Vai halusitko tulkin?

Nainen 3: Joo, tota en tarvitse mitään tulkkia, koska haluan itse yrittää opiskella.

Lääkärilläkin hän kertoo jo useimmiten käyvänsä ilman tulkkia, mutta yrittävänsä välttää lääkäreitä, jotka puhuvat liian nopeasti. Joskus hän voi ottaa avuksi myös kaverin.

Olipa arjen asioiden millaiset järjestelyt hyvänsä ja auttajia tai ei, naiset ovat jo asuneet Suomessa sen aikaa (lyhimmillään puoli vuotta, enimmillään yli 20 vuotta), että he kokevat pärjäävänsä toimintaympäristössään. Vaikeista tilanteista selviämiseen on löydetty keinot.

T: Naisella 7 nyt on puhelin ja se auttaa - - hänellä on puhelimesta lasten numerot niin että hänen ei tarvi painaa kuin numero 1 ni sit se soittaa sille lapselle automaattisesti.

E: Joo, joo.

T: Et kun ei osaa niitä numeroita, näppäillä.

Nainen 9: Mikään ei ole liian vaikeaa minulle. Ok, en puhu kieltä hyvin, mutta kaupassa käynnistä ja jostain, selviän... 'vähän suomi'...niin.

E: Joten voit kysyä. Et pelkää kysyä.

Nainen 9: En. En pelkää mitään. Jos haluan mennä jonnekin, kysyn tietä. Haluan mennä tänne, voitko auttaa minua? Ihmiset ovat hyviä, he vievät... näyttävät missä se paikka on. Auttavat minua niin.

Erityisesti kirjeet viranomaisilta tuottavat kuitenkin vaikeuksia. Vaikka *Naiset 11 ja 12* ovat jo jonkin verran oppineet lukutaitoa ja suullisesti suomi sujuu vielä kirjallisia taitoja paremmin, he kertovat aina tarvitsevänsä apua, kun kotiin tulee kirjeitä viranomaisilta:

Nainen 11: Ei jotain ongelmaa joka päivä. Jos tulee paperi, tärkeä asia, ja jos sosiaali tai Kelasta tai asumistuki ja jotain, ongelma, mutta ei joka päivä, joka päivä ei tarvitse.

E: Niin. Niin niin. No mitä sä teet jos tulee kirje Kelasta?

Nainen 11: Ystävä auttaa.

Nainen 12:- - ihmiset joskus, kaveri ei ole, ei voi auttaa, hän on töissä tai koulussa.

Kun kotiin tulee kirjeitä, ollaan siis edelleen riippuvaisia muiden avusta. Virkailijan soitto voisi tuoda asiaan selvyyttä enemmän kuin kirjoitettu viesti, mutta suomalaisessa yhteiskunnassa kirjoitettu viesti on usein ainoa virallinen tapa tiedottaa asiasta. On risti-riitaista, että tieto silloin saattaa tavoittaa vastaanottajan huonommin. Olen itse nähnyt, että jopa pääsystä opiskelemaan luku- ja kirjoitustaidon kurssille saatetaan ilmoittaa hakijalle A4-arkillisella tekstiä.

Muutamassa tapauksessa haastatteleman naiset kertoivat käyttävänsä nokkelasti apunaan nykytekniikkaa puuttuvaa lukutaitoa korvaamaan. Yksi lähettää kännykällä kuvan kertoakseen miehelleen, missä on. Toiselle omien lasten puhelinnumerot on tallennettu pikavalintaan. Erityisesti kuvan käyttö ja uudet helppokäyttöiset kuvan ja videon lähetystekniikat voisivat tulevaisuudessa helpottaa myös viranomaisten viestintää silloin, kun tietoa välitetään luku- ja kirjoitustaidottomille.

5.5 Katse tulevaisuuteen

Toivoin tutkimusta aloittaessani, että haastateltavieni tulevaisuudensuunnitelmat olisivat laajempi osa työtäni, mutta haastateltavien valikoitumisen takia niiden osuus jää melko vähäiseksi. Olin suunnitelmissani orientoitunut nuorempaan sukupolveen, jota esimerkiksi omat maahanmuuttajaopiskelijani ovat useimmiten edustaneet. Olen kertonut haastateltavien rekrytoimisesta ja sen hankaluuksista luvussa 4. Halukkaiden haastateltavien löytäminen ei ollut helppoa, ja kun vanhustenkeskuksen ryhmästä yllättäen löytyi monta halukasta, otin heidät mielelläni mukaan. Vanhustenkeskuksen ryhmässä opiskeli myös työikäisiä naisia, esimerkiksi afganistanilaiset *Naiset 5 ja 6* ovat vain vähän yli 50-vuotiaita. Toinen heistä ilmaisi vielä halunsa päästä töihin. Muiden tulevai-

suudentoiveet painottuvat omien lasten parhaaseen ja nykyisen rauhallisen elämän jatkuvuuden turvaamiseen.

T: - - hän [Nainen 7]toivoo, että vois asua täällä Suomessa rauhassa ja olis aina tää, tällainen rauha, mikä hänellä on tällä hetkellä ni niinku tällanen rauhallinen elämä ja että myös hänen omassa kotimaassaan tulisi joskus rauha.

Olin odottanut kysymyksen tulevaisuudesta tuovan esiin nimenomaan muutoksia suhteessa nykyiseen, mutta erityisesti sodan kokeneiden naisten vastauksissa näyttikin painottuvan nykyisen hyvän säilyttäminen.

Kahdella haastattelemistani naisista on alaikäisiä lapsia Suomen ulkopuolella. Naiset ovat huolissaan lapsistaan ja toive saada heidät luokseen on heille tärkein tulevaisuudentoive:

Nainen 2: Ja tota, haluaisin sit, että silloin kun lapset tulee, ni lapset pääsisivät sitte kouluun ja opiskelisivat, niin että - - että ensinnäkin lapset tulisivat ja -

E: Niin, se on tärkeä.

Nainen 2: - ja saisin nää jutut ensin, ni sitte vois miettiä muita asioita.

Nainen 8: Jos minulla olisi se lupa, saada jäädä tänne, olisin niin onnellinen. - - Niin että se sallisi minun tuoda tänne kaksi lastani. Olisin niin onnellinen..

Nainen 8 on turvapaikan hakija, joka ei ole vielä saanut päätöstä omasta oleskeluluvastaan. Hänen miehensä on kuollut, eikä hänen teini-ikäisillä pojillaan ole Afrikassa ketään, joka pitäisi heistä huolta. Äidin kertoman mukaan pojat kamppailevat itseksensä omasta elannostaan. *Naisella 2* lasten isä on pitämässä lapsista huolta, mutta niin kuin edellä olevasta katkelmasta voi ymmärtää, huoli lapsista on päällimmäisenä hänen ajatuksissaan.

Alaikäisten lasten Suomeen pääsyn odottaminen kosketti monia haastattelemistani naisista. Myös *Naiset 11 ja 12* ovat tulleet Suomeen ennen alaikäisiä lapsiaan. Huoli lapsista oli hallinnut myös heidän elämäänsä ennen kuin lapset olivat saaneet luvan tulla. Huoli lapsista oli *Naisten 11 ja 12* mukaan myös haitannut opiskelua:

Nainen 11: - - jos on äiti, on lapsella, lapsilla meillä on kun tulee Suomeen Afrikasta, ei mitään heti opit, koska aina huolta lapselle.

Nainen 12: Ja lapsi on siellä Etiopiassa...

Nainen 11: Siellä Etiopiassa.

Nainen 12: ... ja mä ajattelen koko ajan lapsi.

E: Aivan.

Nainen 12: Me olemme tästä, tosi vaikea elämä.

Ennen haastattelujani en ollut koskaan kuullut äideistä, jotka hakeutuisivat turvapaikkaan ennen alaikäisiä lapsiaan. Julkisuudessa puhutaan paljon yksin Suomeen tulevista alaikäisistä, mutta ilman lapsiaan saapuvat äidit on vaiettu ilmiö. Jos äitien tuleminen maahan ennen lapsiaan on suunniteltua, sille voi olla hyvät perusteet siinä, että ulkomailla perheenyhdistämistä hakevat lapset saavat turvapaikan helpommin kuin aikuiset (Laakso 2015).

Puhuessaan tulevaisuudesta haastateltavani puhuvat paljon kielen oppimisen tärkeydestä ja kielivaikeuksista. Kielen oppiminen on heille tärkeä tavoite. On mielenkiintoista, että naiset puhuvat kielen oppimisen vaikeudesta enemmän kuin luku- ja kirjoitustaidon puutteesta. Lukemisen vaikeus tulee naisten omissa kertomuksissa esiin vain vähän. Konkreettiset lukutaidottomuuden aiheuttamat vaikeudet, joista olen kirjoittanut, olen enimmäkseen saanut esiin niistä varta vasten kysymällä. Ehkä syynä on se, että voi olla vaikea tunnistaa sellaisen asian vaikutusta omaan elämään, joka on aina puuttunut ja jonka puutteen kanssa on oppinut elämään. Sen sijaan naiset eivät ole lähtömaissaan tottuneet elämään vieraan kielen ympäröimänä. Siksi heidän on helpompi nähdä ongelmaksi kielitaidottomuus kuin lukutaidon puute.

Naiset 8–10 puhuvat haastatteluissani englantia ja käyttävät sitä muuallakin, mutta suomen kielen oppiminen on heidänkin tavoitteissaan tärkeällä sijalla:

Nainen 8: Tällä hetkellä en halua puhua tätä kieltä [suomea]. Kieli on - - vaikea (naurahdus). - - Vaikea, kieli on vaikea. - - rukoilen Jumalaa että hän antaisi minulle taidon puhua tätä kieltä. Tätä suomen kieltä. Niin. - - pikkuhiljaa... Tiedän, miten sanoa hyvää huomenta, mitä kuuluu, oletko siellä, moi ja hei...

Nainen 9: - - nyt, ajattelen että... opiskella kieltä ja sitten alkaa opiskella jotain - - Se on unelmani. En tiedä, mitä sitten myöhemmin.

Monilla naisista on jo ammatillisia suuntautumistoiveita, mutta polku ammattiin saataan nähdä pitkänä ja vaikeana. Uratoiveet ovat yleisesti ammatillisen perustutkinnon vaativia ammatteja: lähihoitaja, lastenhoitaja, vanhustenhoitaja, siivoaja. *Nainen 8*, joka asuu tyttärensä perheessä ja on turvapaikanhakijana muutenkin epäitsenäisessä asemassa, ei vielä haaveile ammattiopinnoista vaan ajattelee, että kielen oppiminen mahdollistaisi vaikkapa siivoustöihin pääsemisen ja sitä kautta itsenäisemmän aseman.

Nainen 8: Jos suoritan tämän kielikurssin, voin löytää siivoustyötä. - - Niin että saan... voin auttaa itseäni saamaan omat vaatteeni... öljyni ja leipäni. - - Jos opiskelen niin että osaan puhua vähän suomen kieltä, jos löydän työtä voin tehdä. Kyllä, minä voin yrittää. - - En ole liian vanha, voin yrittää. - - Jos opin kielen ja sitten löydän työn, menen työhön. - - Haluan olla ihminen, joka kamppailee eteenpäin. Siis, haluan tehdä työtä että saan oman henkilökohtaisen ruokani. Omat henkilökohtaiset tarpeeni, niin.

Nainen 2 suunnittelee kouluttautumista siivoojan ammattiin. Nauhoitusta kuunnellessani huomasin erityisesti tässä kohti johdatelleeni haastateltavaa liikaa oman ennakkokäsitykseni pohjalta:

E: Niin, sä sanoit, että sä haluat opiskella vielä, niin mitä sinä haluat opiskella sitten kun tämä suomen kielen kurssi on ohi?

Nainen 2: Et tota. Haluaisin opiskella siivouksen.

E: Hmm. Okei.

Nainen 2: Tehdä töitä.

E: Joo. Joo. Ajatteletko siivousta sen takia, että, että ei tarvitse niin, niin kovin paljon sitte osata suomea?

Nainen 2: Tota ei, ei vaan muuten vaan kiinnostaa siivoustyötä.

Siivoojan työn lisäksi niillä haastateltavilla, joilla on ammatillisia toiveita, ne ovat enimmäkseen hoitoalan ammatteja. Esimerkiksi thaimaalaisen *Naisen 10* ammatilliset toiveet suuntautuvat hoitoalalle.

Nainen 10: Minun tulevaisuuteni. Minä haluan käydä koulun loppuun, ja haluan jatkaa eteenpäin. Haluan todella tehdä työtä ja pitää huolta vanhoista ihmisistä. - - Mutta en tiedä, voinko tehdä sitä, koska monet ihmiset kertovat minulle että se on aika vaikeaa - -. Minun täytyy osata, minun täytyy 'puhu suomi' [suomeksi, muuten englanninkielisessä puheessa], kirjoittaa, siksi se vie enemmän aikaa, nyt, tässä koulussa. Mutta tulevaisuudessa, haluan todella töihin, todella haluan, hyvin paljon. - - Kun teidän hallituksenne kysyy, siis Kela, kun he kysyvät, mikä on sinun suunnitelmasi, mitä aiot tehdä, sanoin, että haluan pitää huolta vanhoista ihmisistä. Ja he sanoivat, voi, se on hyvä, hyvä asia. Minä sanoin, että todella haluan sitä. Ja he sanoivat, että okei, sinun täytyy oppia miten 'puhu suomi' ja sitten kun todella olet valmis sen kanssa, testi, ja sitten eteenpäin. -

Nainen 10 kertoo siis kuulleensa, että vanhustenhoitajaksi pääseminen on vaikeaa. Kun koulunkäynnin aloittaa vasta aikuisiässä ja joutuu ensin opiskelemaan niin luku- ja kirjoitustaidon kuin opiskelukielen, jo perusammattitutkintoa opiskelemaan pääseminen voi olla ylivoimaista. Opiskeluun vaadittavan kielitaitotason saavuttaminen ei ole helppoa luku- ja kirjoitustaitoisille maahanmuuttajillekaan.

Nainen 10 toteaa edellä, että viranomaiset ovat pitäneet vanhustenhoitajaksi kouluttautumista hyvänä suunnitelmana. Naisten ammatilliset suunnitelmat eivät olekaan syntyneet tyhjiössä. Ammatinvalinnasta keskustellaan muun muassa kotoutumissuunnitelmia laadittaessa ja niistä puhutaan myös kotoutumiskoulutuksen aikana. Lähihoitajan ammatti on työ, johon kouluttautumista maahanmuuttajille saatetaan usein suositella. Siinä mielessä haastattelemini naisten toiveet ovat odotuksenmukaisia. Myöhemmin haastattelussa *Nainen 10* kuitenkin kertoo, että muutaman vuoden kuluttua suunnitelmissa on viettää miehen kanssa vuosi Thaimaassa, minkä jälkeen hän haluaisi hankkia lapsen ja hoitaa lasta kotona kouluikänsä asti. Nämä toiveet ovat jonkin verran ristiriidassa naisen kertomien ammatillisten suunnitelmien kanssa. Yhteiskunnan taholta tulevien odotusten sisäistäminen saattaa vaikuttaa ammatillisiin suunnitelmiin. Ammattiin kouluttautuminen ja työllistyminen ovat kotouttamispolitiikan mukaisia tavoiteltavia asioita.

Äitiyslomat ja hoitovapaat kuuluvat kuitenkin monen naisen elämään kotoutumisen kuluessa ja saattavat pitkittää tavoitteisiin pääsemistä. *Nainen 11* kertoo olleensa ensimmäisen suomen kielen kurssin jälkeen viisi vuotta kotona hoitamassa lapsia. Sitten hän on päässyt taas opiskelemaan, mutta on nyt uudestaan äitiyslomalla. Äitiyslomien ja hoitovapaiden aikana opiskeleminen keskeytyy ja aikaisemmin opittukin helposti unohuu. Ehkä juuri siksi *Naisen 11* lapsuuden kunnianhimoiset haaveet ovat karisseet. Nyt nainen toivoo, että lapset pääsisivät äitiään pitemmälle.

Nainen 11: - - kun minä olen pieni minä on halua opettaja tai lääkäri. Aina minä haluan. Mutta ei voi (naurahdus). - - Opettaja tai lääkäri tai poliisi. Kolme toive-

E: Kolme toiveammattia.

Nainen 11: Joo.

E: Mutta onko sinulla nyt joku toiveammatti, mistä sä haaveilet? Haluatko vielä - ?

Nainen 11: Ei, ei. Koska minä tiedän, ei tule mitään.

E: Mutta mitä vois tulla? Mitä...

Nainen 11: Koska nyt en uskalla. Jos ihmiset on, jos minä olen äiti lapsille, äiti, ja aina huoltaa lapset, ei voi nopeesti oppia mitään. Joo.

E: Tai että, ei nopeesti, mutta kun aikaa menee, haluatko kuitenkin sitte...

Nainen 11: Toivostani minun lapset. Lääkäri, opettaja, ja mikä minä toivon lapsille menee.

E: Lapsille, joo. Ai että lapsista tulee lääkäreitä tai opettajia?

Nainen 11: Joo. Poliisi tai, joo.

Naisella 3 haaveet on haastattelemistani naisista kunnianhimoisimmat tulevaisuuden-toiveet:

Nainen 3: - - kukaan ei voi ensinnäkään tietää, mitä tulevaisuus tuo, että on se Jumala sitten, silloin kun Jumala suo, että minulla on suunnitelmia siitä, että haluan tulla opettajaksi ja opettaa somalin kielen ja sitten, nykyin opiskelen toisessa koulussa matikkaa niin että voisin auttaa lapset ja... pienet lapset, jotka nyt kasvaa ni voisin auttaa heitä sitte matematiikkaa opiskelussa ja somalin kielen ja tulla opettajaksi. Ja haluan sitte opiskella lisää suomen kieltä että minulle sitte riittävä suomen kieli sitte tulis.

Naisella 3 tuntuu yleensäkin olevan itsevarmuutta omasta selviämistään. Hän kertoo, että pärjää lasten kanssa neuvolassa ilman tulkkia ja kotitalon pyykkituovassa naapuri on kehunut hänen suomen kielen taitoaan. Vaikka puhumme tulkin välityksellä, hän vaikuttaa ymmärtävän kysymyksiäni hyvin ja heittää itsekin aktiivisesti väliin kommentteja suomen kielellä. Naisella on iso perhe, ja hän on kunnianhimoinen myös lastensa kouluttautumisen suhteen. Niinpä hän, niin kuin edellisestä esimerkistäkin tulee ilmi, opettelee asioita myös osatakseen opettaa niitä kotona lapsilleen.

Omiin lapsiin liittyvät toiveet ovat tavallisia kaikilla haastatteleillani naisilla, joilla on lapsia. Lapsista ollaan huolissaan erityisesti, jos he eivät ole vielä päässeet Suomeen. Lapsille toivotaan hyvää tulevaisuutta.

Suomen kielen oppimiseen ja ammattiin pääsemisen toiveet ovat odotuksenmukaisia: sellaisia, joita kotoutumissuunnitelmissa ja kotoutumiskoulutuksessa suositetaan. Naiset toivoivat harvoin jotain erityistä itselleen. Thaimaalaisen *Naisen 10* muut kuin ammatilliset toiveet poikkeavat siinä suhteessa muusta aineistosta:

Nainen 10: Itse asiassa, minulla on suunnitelma, että haluan mennä lomalle, jonnekin, joka puolelle. Sen haluaisin tehdä. - - todella rakastaisin mennä Pariisiin.

Nämä haaveet ovatkin aineistoni ainoat tulevaisuudenhaaveet, jotka liittyvät omaan huvitteluun eivätkä esimerkiksi turvallisuuteen, elannon hankkimiseen, ammattiin tai lasten tulevaisuuteen. ”Kevyempiä” haaveita saattaisi selittää se, että myös naisen tausta avioliiton kautta Suomeen tullessa on erilainen kuin muiden naisten, joista suurin osa on tullut Suomeen pakolaisina.

6 Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä

Luku- ja kirjoitustaidon puute on yleistä monissa maissa, joista Suomeen tullaan pakolaisina. Lukutaidon puute kertoo osattomuudesta monella elämänalueella. Naiseus ja heikko taloudellinen tilanne lisäävät riskiä jäädä lukutaitoa vaille. Myös erilaiset konfliktit lisäävät lukutaidottomuutta, sillä sekasortoisissa oloissa ei koululaitoskaan pysty toimimaan normaalisti. Koulunkäynti voi jäädä myös pakomatkan takia.

Olen haastatellut tutkimustani varten 12 naista, jotka ovat tulleet Suomeen luku- ja kirjoitustaitoa vaille. Suurin osa heistä on pakolaisia: eniten on somalialaisia, toiseksi eniten afganistanilaisia. Sekä Somaliassa että Afganistanissa naisten lukutaidottomuus on hyvin yleistä. Vain pienellä osalla naisista on mahdollisuus osallistua koulutukseen.

Tutkimukseni tarkoitus on tuottaa tietoa ja ymmärrystä luku- ja kirjoitustaitoa vaille olevien naisten arjen haasteista heidän kanssaan työskenteleville viranomaisille, ohjajille ja opettajille. Haasteiden ymmärtäminen on tärkeää erityisesti viranomaisille, jotka tekevät kotoutumissuunnitelmia. Tutkimuskysymykseni ovat:

Millaisia ovat naisten kokemukset elämästä Suomessa luku- ja kirjoitustaitoa vaille?

Millainen on naisten lukutaidolle antama merkitys?

Millaisia ovat naisten tulevaisuudentoiveet ja -suunnitelmat?

Peilaan naisten kertomuksia muun muassa kotoutumisen tavoitteisiin. Suomen virallisen kotouttamispolitiikan tavoitteena on integraatio, joka on niin osallisuutta yhteiskunnassa kuin mahdollisuutta säilyttää ja vaalia omaa kulttuuriperimäänsä.

Tutkimukseni orientaatio on fenomenologinen. Fenomenologiassa tärkeää on tutkittavan oman äänen kuuleminen ilman, että sitä katsottaisiin jonkin teorian läpi. Fenomenologisessa haastattelussa haastateltava on omien kokemustensa asiantuntija, ja tutkijan osa on fenomenologinen ihmettely. Tulkitessaan aineistoaan fenomenologisesti orientoituneen tutkijan pitäisi pystyä sulkeistamaan kaikki ennakko-oletuksensa aiheesta. Sen jälkeen omia tulkintoja on pyrittävä vielä refleктоimaan.

Haastatellessani naisia tavoitteeni oli fenomenologisen orientaation mukaisesti antaa heidän kertoa elämästään mahdollisimman vapaasti niin, että näkökulma ja ääni todella olisivat heidän omansa. Arvioni mukaan kuitenkin vain yksi haastattelu ehkä sujui fenomenologisen ideaalin mukaan: siinä haastateltava kertoi elämästään polveilevasti sen mukaan, mitä hänelle tuli mieleen. Muissa haastatteluissa jouduin esittämään paljon enemmän kysymyksiä kuin olin ajatellut. Arjen hankaluudet, joita lukutaidottomuus aiheuttaa, sain yleensä esiin vasta tarkentavien kysymysten avulla. Myös fenomenologinen tulkinnan ideaalia tuntui mahdottomalta toteuttaa: sulkeistamisen ajatus alkoi tuntua mahdottomuudelta. Omaa positiota ja näkökulmaa ei voi tehdä olemattomiksi, mutta olen kuitenkin pyrkinyt reflektoidaan tulkintojani kriittisesti, mikä on Timo Laineen (2007) mukaan olennaista fenomenologiassa. Sulkeistamisen vaikeuden lisäksi fenomenologian pyrkimys päästä käsiksi kokemusten taustalla oleviin merkityksiin ei aineistoni avulla ole tuntunut avautuvan. Syynä voivat olla niin haastattelujen vaikeudet, esimerkiksi monien haastateltavieni varautuneisuus ja kielitaidon puutteen aiheuttamat ongelmat, kuin myös epäonnistuminen tulkinnan syvyydessä. Niinpä pyrkimyksestäni huolimatta suurinta osaa tulkinnastani ei voi pitää fenomenologisena vaan lähinnä sisälönanalyysinä.

Tutkimukseni naiset ovat marginaalissa moninkertaisesti. Heiltä puuttuu luku- ja kirjoitustaito, joka on tietoyhteiskunnan perustaitoja. Se, että he ovat jääneet lukutaitoa vaille, liittyy naiseuteen ja heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan lähtömaassa. Naisina he ovat myös Suomessa enemmän kotiin sidottuja kuin miehet. Miehet saattavat kodin ulkopuolella liikkeessään oppia kieltä paremmin, vaikka luku- ja kirjoitustaito puuttuisikin. Äitiyslomat ja hoitovapaat keskeyttävät monen naisen opinnot, ja niiden aikana aiemmin opittu helposti unohtuu. Jo maahanmuuttajuus on marginaalinen paikka. Muuttaminen ja uuteen ympäristöön sopeutuminen aiheuttavat aina stressiä (Schubert 2013, 63–65). Suurin osa tutkimukseni naisista on myös pakolaisia. He eivät siis ole lähteneet muuttomatkalle vapaaehtoisesti. Pakolaisuuteen liittyy usein traumoja, niin pakenemisen syyn kuin pakomatkan aiheuttamia. Traumot vaikeuttavat uuden oppimista, ja siksi traumatisoituneen on vaikeampi oppia niin kieltä kuin luku- ja kirjoitustaitoa (Tammelin-Laine 2014), jotka olisivat oleellisia asioita kotoutumisessa eli yhteiskunnan osallisuuteen pääsemisessä. Monet tutkimukseni naiset odottivat tai olivat aikaisemmin joutuneet odottamaan lastensa pääsyä Suomeen. Myös huoli lapsista vaikeutti heidän keskittymistään opiskeluun.

Lapsista huolehtiminen näyttäytyykin merkittävänä kaikkien niiden haastattemieni naisten elämässä, joilla on lapsia. Lapsia on kaikilla muilla paitsi kahdella nuorimmista haastateltavistani. Lapset ovat tärkeitä ja heille toivotaan parempaa tulevaisuutta kuin itselle, esimerkiksi hyvää ammattiasemaa. Lasten hoitaminen ja huoli vielä Suomen ulkopuolella olevista lapsista kuitenkin myös haittaavat naisten omaa opiskelua. Myös aikuisista lapsista huolehditaan. Yksi naisista on sodassa vammautuneen poikansa omaishoitaja.

Kun pyysin haastattemiani naisia kertomaan elämästään Suomessa, oletin saavani esiin erityisesti arjen hankaluuksia, joita luku- ja kirjoitustaidon puute aiheuttaa. Niitä he eivät kuitenkaan yleensä tuoneet esiin oma-aloitteisesti, vaan sain niitä esiin vasta tarkentavien kysymysten avulla. Asia, joka nousi spontaanisti esiin kaikkien haastateltavien kertomuksissa, oli tyytyväisyys elämään Suomessa, kiitollisuuskin. Kiitollisuus siitä, että saa elää turvallisessa maassa, korostui afganistanilaisten ja somalialaisten naisten kertomuksissa. Se on tietysti ymmärrettävää, kun vertaa elämää Suomessa lähtömaassa koettuun. Samantapaista tyytyväisyyttä voi nähdä myös suomalaisessa sodan ja pulan kokeneessa sukupolvessa. He saattavat nuoremman polven näkökulmasta katsottuna olla liian tyytyväisiä huonoihinkin palveluihin. (Turtola 2015.) Lähes kritiikitön tyytyväisyys Suomen oloihin saattoi kuitenkin johtua myös siitä, ettei negatiivisista asioista rohjettu puhua tuntemattomalle haastattelijalle.

Tarkentavien kysymysten avulla sain haastateltaviltani esiin myös paljon konkreettisia vaikeuksia, joita juuri lukutaidon puute aiheuttaa. Naisten kokemista arjen vaikeuksista korostuvat asioimisen ja paikkoihin löytämisen vaikeudet.

Viranomaisissa tai lääkärillä asioimiseen naisilla on yleensä, tarpeen mukaan, ollut mahdollisuus käyttää tulkkia. Osa kokee jo pärjäävänsä itse, koska suullinen kielitaito on riittävän hyvä. On myös tavallista turvata omiin lapsiin, jotka ovat oppineet kielen nopeammin. Tutkimukseni naiset ovat usein riippuvaisia lapsistaan sekä kielitaidon että luku- ja kirjoitustaidon puutteen takia. Omien lasten käyttämistä tulkkeina pidetään kuitenkin ongelmallisena perhedynamiikan kannalta (Pakolaisneuvonta 2011a).

Apua tarvitaan ja vastaanotetaan myös muilta sukulaisilta, ystäviltä ja oman etnisen ryhmän edustajilta. Riippuvuus muista onkin silmiinpistävä piirre kaikkien naisten ker-

tomuksissa. Usein siihen kuitenkin suhtaudutaan ongelmattomasti esimerkiksi siksi, että oman kulttuurin käsitysten mukaan lasten kuuluukin pitää huolta vanhenevista vanhemmistaan. Haastattelemanani naiset pitävät hoivaamista luonnollisena osana naisen elämää, niin omien lasten hoitoa kuin omien vanhempien hoivaamista. Avun saamisessa omilta lapsilta ei nähdä mitään hävettävää. Mohanty (Valovirta 2010, 99–100) kritisoi-kin länsimaisten naistutkijoiden tapaa nähdä kolmannen maailman naiset ennalta määriteltynä kategoriana, jonka elämää muun muassa riippuvuus määrittää. Se, että huomioni kiinnittyi haastateltavien riippuvuuden ilmauksiin, johtuneekin omasta länsimaisesta näkökulmastani ja meikäläisestä riippumattomuuden ihannoimisesta. Suomalaisten pyrkimystä riippuvuudesta itsenäisyyden ihanteeseen on kuvannut esimerkiksi Matilda Carlson (2009, 40–41) tutkiessaan suomalaisnaisten kuvauksia koetusta köyhyydestä. Suomalaisnaiset pitivät esimerkiksi vanhemmilta saamiaan avustuksia nöyryyttävinä. Omassa tutkimuksessani riippuvuus ei useinkaan määrittynyt negatiiviseksi, ja usein oli kyse molemminpuolisesta auttamisesta ja avun vastaanottamisesta. Esimerkiksi nainen, joka hoiti omaishoitajana sodassa vammautunutta poikaansa, sai tältä vastaavasti apua suomen kielessä, jonka poika oli oppinut äitiään paremmin.

Nekin haastateltavani, joilla on jo kohtuullinen suullinen kielitaito, joutuvat pyytämään ulkopuolisten apua viranomaisten kotiin lähettämien kirjeiden selvittämiseen. Kirjeiden vaikeaselkoisuus on haaste myös lukutaitoisille ja suomen kielessä edistyneemmille maahanmuuttajille. Itselleni ja muille maahanmuuttajien opettajille on tuttua, että opiskelijat tuovat kirjeitä kouluun selvitettäväksi. Kirjeiden selkokielisyys hyödyttäisi kaikkia, usein myös suomenkielisiä vastaanottajia. Luku- ja kirjoitustaitoa vailla olevat hyötyisivät eniten suullisesta kanssakäymisestä viranomaisten kanssa. Ehkä tulevaisuudessa kuvayhteyksien käyttö voisi jokapäiväistyä niin, että viranomaisen voisi kirjallisen viestin sijaan tai sen lisäksi ottaa yhteyttä kuvan avulla ”kasvokkain”, jolloin asiat voisivat aueta helpommin kuin tekstin välityksellä. Joissakin asioissa haastattelemanani naiset olivatkin jo onnistuneesti valjastaneet nykytekniikan avukseen korvaamaan puuttuvia taitojaan: yksi lähetti miehelleen kännykällä kuvan kertoakseen, missä on, toiselle oli tallennettu omien lasten numerot suoravalintoina puhelimeen.

Myös kaupassa käyminen on taito, joka on opittava. Kaupassa käyminen voi olla jopa pelottava kokemus. Yksi haastattelemanistani naisista ei ole vielä kolmen vuoden Suomessa asumisen jälkeen uskaltanut kauppaan yksin. Aikaisemmin hän on turvautunut

lapsiinsa, mutta harjoittelee nyt kaupassa käyntiä yhdessä kurssikaverinsa kanssa. Sen sijaan vanhin haastateltavani on jättäytynyt kokonaan tyttärensä huolenpidon varaan eikä pidä tarpeellisena enää opetella kaupassa käymistä tai pankkiautomaatin käyttöä. Suurin osa naisista on kuitenkin alkuvaikeuksien jälkeen oppinut ostosten tekemisessä tarvittavat taidot: oikeiden tuotteiden löytämisen ja rahan käsittelemisen.

Lukutaidon puute vaikeuttaa uudessa ympäristössä suunnistamista, koska ei ole mahdollista lukea katujen nimiä tai bussien kylttejä. Naiset puhuvat paikkojen löytämisestä ja oppimisesta paljon. Paikkojen ja reittien opettelua pidetään tärkeänä taitona, jossa pitempään maassa olleet opastavat myöhemmin tulleita. Nuori somalialainen nainen, *Nainen 8*, toteaaakin, että kun paikat on opittu, on kaikki hyvin: *nyt kyllä kaikki on ihan hyvin ja tunnen kaikki paikat ja kaikki jutut niin, ettei oo mitään vaikeuksia.*

Paikkojen merkitystä voi selittää luvussa 3.1 kuvaamani ruumiinfenomenologian kautta. Ruumiinfenomenologia korostaa kaiken koetun ruumiillista, fyysistä puolta. Se, mitä koemme, koemme aina suhteessa omaan ruumiiseemme ja sitä ympäröivään fyysiseen todellisuuteen. Liikkuminen tilassa, paikasta paikkaan, on olennaista. Myös muut hyvin konkreettiset, omaan ruumiiseen vaikuttavat asiat korostuvat haastattelemini naisten kertomuksissa. Yksi niistä on kylmyys. Se tuli esiin melkein jokaisessa haastattelussa. Omaa pukeutumista ja lasten pukemista talvella pidettiin hankalana. Kylmyyden uskottiin myös tuovan fyysisiä vaivoja. *Nainen 8* puolestaan yhdistää ruumiillisen hyvinvointinsa siihen, että Suomessa on hyvä elää: *Minun ruumiini on -, minä elän, minä syön hyvin, minä nukun hyvin. Joten minusta tuntuu, että Suomi on hyväksi minulle.*

Haastattelemani naiset eivät itse kertomuksissaan yhdistäneet eksymisen kokemuksiinsa lukutaidon puutteeseen vaan siihen, että eivät vielä ole oppineet tuntemaan paikkoja ja reittejä tai esimerkiksi siihen, että talvella lumen alla kaikki näyttää samanlaiselta. Lukutaidon merkitys näyttää olevan heille vielä epämääräinen ja suppea. Naiset eivät ole koskaan osanneet lukea, joten he eivät voikaan täysin ymmärtää, millaista on olla lukutaitoinen. Äärimmäinen esimerkki lukutaidon suppeasta ymmärtämisestä on iäkäs nainen, joka ajattelee jo osaavansa lukea ja kirjoittaa, kun hän on kopioinut taululta opettajan kirjoittamat 5–6 sanaa. Ulkokohtaista lukutaidon ymmärtämistä kuvaa myös nuoren naisen kertomus lukutaidon merkityksestä; opettavaisessa tarinassa nainen menettää

rakastettunsa, koska ei pysty itse lukemaan tämän kirjoittaman rakkauskirjeen sisältöä ja joutuu kateellisen lukutaitoisen naisen huijaamaksi.

Erityisesti tutkimukseni nuoret naiset tuntuvat kuitenkin ymmärtävän hyvin lukutaidon välineellisen merkityksen. He tietävät, että voidakseen päästä opiskelemaan ammattiin heidän on ensin osattava lukea ja kirjoittaa. He ovat ymmärtäneet, että ammattiin opiskeleminen ja sitä kautta töihin pääseminen vaatii heiltä paljon enemmän kuin niiltä maahanmuuttajilta, jotka jo Suomeen tullessaan ovat osanneet lukea ja kirjoittaa.

Kaikilla haastattelujeni nuorilla naisilla ja myös muutamalla vanhemmista toiveena on päästä työelämään. Enimmäkseen heitä kiinnostaa hoiva-ala, jolle maahanmuuttajataustaisia naisia usein ohjataankin. Omat lähtökohdat ammatilliselle opiskelulle kuitenkin huolestuttavat. Huolet eivät varmasti ole turhia. Noorzadeh (2014, 58–59) on tarkastellut ELY-keskukselta saamiaan tietoja luku- ja kirjoitustaidon kursseille osallistuneiden opiskelijoiden koulutuspoluista. Niistä käy ilmi ensinnäkin se, että moni on joutunut käymään lukutaitokurssin uudestaan moneen kertaan, yksi opiskelija jopa kuudesti. Vain vähän yli puolet kaikista lukutaitokursseille osallistuneista on päässyt kurssien jälkeen varsinaisille kotoutumiskoulutuksen kursseille. Noorzadeh pitää sitäkin kuitenkin hyvänä tuloksena, kun ottaa huomioon lukukurssien opiskelijoille tyypilliset oppimista hidastavat tekijät, esimerkiksi puuttuvan koulunkäyntitaustan, lukemisen oppimiselle epäsuotuisan iän ja traumat.

Vaikka opiskelija pääsisi etenemään lukutaidon kurssilta kotoutumiskurssille, on hänellä kuitenkin edessään vielä pitkä matka ammatilliseen koulutukseen. Jos lukutaito on vielä horjuva, ei vuoden kotoutumiskoulutuksen avulla ole helppoa saavuttaa ammattioppilaitoksiin vaadittavaa kielitaitotasoa. Se ei ole helppoa luku- ja kirjoitustaitoisillekaan. Luku- ja kirjoitustaidon puuttuessa näyttää siis olevan hyvin vaikeaa päästä osalliseksi suomalaiseen yhteiskuntaan työn kautta.

Haastattelemani naiset ovat ulkopuolisia myös siinä, ettei suhteita suomalaisiin ole virallisten kontaktien, esimerkiksi opettajan, lääkärin ja sosiaalityöntekijän, lisäksi juuri ollenkaan. Kanssakäyminen naapureiden kanssa rajoittuu yleensä tervehtimiseen. Yksi aktiivisesti suomea käyttävä nainen kertoo keskustelleensa pyykkkituvassa suomalaisen naapurinsa kanssa. Kukaan ei kerro suomalaisista ystäväistä. Poikkeus haastattelemini

naisten joukossa on thaimaalainen *Nainen 10*, joka on naimisissa suomalaisen kanssa: hän tapaa miehensä lisäksi myös joitakin miehensä sukulaisia. Omat ystävät ovat kuitenkin thaimaalaisia. Suomalaisia pidetään vaikeasti lähestyttävänä: *suomalainen aina kiinni suu, ei paljon puhu*, toteaa *Nainen 3*.

Koska olen etsinyt haastateltavani suomen kielen opettajien välityksellä, ovat he enimmäkseen parastaikaa olleet mukana koulutuksessa. Koulutus näyttäytyy pääfunktiona lisäksi tärkeänä osallisuutta luovana tahona. Suhteita suomalaisiin ei siis juurikaan ole, mutta kursseilla tutustutaan muihin maahanmuuttajiin, ja nämä suhteet näyttävät olevan naisille hyvin tärkeitä.

Erityisesti Helsingin työväenopiston vanhustenkeskuksen ryhmä, joka on vapaan sivistystyön kurssi – ei siis Opetushallituksen alaista ja TE-toimiston hallinnoimaa virallista kotoutumiskoulutusta – näytti toimivan samantapaisesti kuin Paynen (2005, 300) kuvaamat vertaisryhmät. Paynen mukaan vertaisryhmien avulla voidaan voimauttaa ihmisiä saattamalla yhteen samoista ongelmista kärsiviä ihmisiä, jotka voivat tukea toinen toisiaan. Katzin ja Benderin (Adams 2003, 79 / Katz & Bender 1976, 9) mukaan voimauttavan vertaisryhmän jäseniä voivat yhdistää esimerkiksi yhteinen vamma tai jokin muu elämää vaikeuttava ongelma. Lukutaidottomuus on elämää vaikeuttava ongelma, joka nähdäkseni voisi jopa vertautua vammaan: erään haastateltavani vertauksen mukaan sokeuteen.

Kolme työväenopiston kurssilla opiskelevaa afganistanilaista naista, joita haastattelin yhdessä, olivat tutustuneet toisiinsa opiskeluryhmän avulla. Kurssin voi nähdä olevan heille jopa terapeuttinen: he kuvasivat, miten kurssilla käyminen vie ajatukset pois ikävistä asioista, jotka kotona pyörisivät koko ajan mielessä. Yksi naisista oli sodassa vammautuneen poikansa omaishoitaja. Kurssilla tapaamiensa naisten kanssa hän kävi nyt muutenkin virkistäytymässä, muun muassa uimahallissa. Yksi afganistanilaisista naisista ei ollut vielä rohjennut käymään kaupassa yksin, mutta sai kurssilta toisen naisen mukaansa tueksi ja opastajaksi. Toinen toisensa tukeminen oli vahvasti läsnä naisten puheessa. Opiskeluryhmä oli heille selvästi osallisuutta ja elämänlaatua parantava ryhmä, voimauttava ryhmä.

Virallisille lukutaitokursseille ja kotoutumiskoulutuksen kursseille voi osallistua vain rajatun ajan. Kun lain mukainen kotoutumisaika on käytetty, on melko todennäköistä, ettei monikaan luku- ja kirjoitustaidottomana maahan tullut ole edennyt taidoissaan niin pitkälle, että voisi päästä ammatilliseen koulutukseen ja sitä kautta osalliseksi työelämään. Näkisin, että silloin juuri edellä kuvaamani työväenopiston kurssin tapaiset ryhmät tai vastaavat vertaisryhmät olisivat luku- ja kirjoitustaitoa vailla oleville naisille tärkeä osallisuuden lähde. Muuten he ovat vaarassa syrjäytyä kaikesta.

Berryn (2006) akkulturaatiojaon mukaan suurin osa haastatteleistani naisista ei näyttäisi integroituneen suomalaiseen yhteiskuntaan vaan ennemminkin elävän separaatioissa, itselleen tärkeiden ihmisten kanssa ja oman kulttuurinsa arvojen mukaisesti. Vain koulutukseen osallistuminen integroi heitä. Huonoin tilanne olisi kuitenkin Berryn akkulturaation nelikenttäjaon mukainen marginalisaatio, eristyminen niin omasta kulttuurista kuin suomalaisesta yhteiskunnasta. Se olisi täydellistä syrjäytymistä.

Lähes täydelliseltä syrjäytymiseltä vaikutti haastatteluaineistossani thaimaalaisen naisen ensimmäinen vuosi Suomessa. On mielenkiintoista, että aineistossani pahimmista yksinäisyyden kokemuksista kertoo nainen, joka on tullut Suomeen mentyään naimisiin suomalaisen miehen kanssa. Ensimmäisen Suomen vuotensa nainen kertoo viettäneensä päivät yksin kotona, kun mies oli töissä. Nainen kuvaa aikaa todella raskaaksi. Käännekohtaksi *Nainen 10* kuvaa sitä, että mies löysi hänelle suomen kielen kurssin, jolla hän tutustui muihin thaimaalaisiin. Ehkä avioliiton kautta Suomeen tulleen vaikeata alkutaivalta selittää se, ettei hän ole kuulunut minkään virallisen auttamistahon piiriin niin kuin pakolaisina tulleet. Jos hän ei ole hakenut työtä eikä tarvinnut toimeentulotukea, ei häntä ole ohjattu kotoutumiskoulutuksen piiriinkään. Hänen asemansa on ollut vain aviomiehen aktiivisuuden varassa.

Se, ettei ole osallisena minkäänlaisessa toiminnassa eikä ole kontakteja ihmisiin ja että pelkää eksyvänsä, jos lähtee itsekseen kaupungille, voi eristää täysin kodin seinien sisäpuolelle. Heitäkin, jotka ovat nyt samassa asemassa kuin thaimaalainen haastateltavani oli ollut ensimmäisenä vuotenaan, on varmasti paljon, mutta heitä on vaikea löytää. Helsingin Diakonissalaitoksen (2015) Saimit-hankkeessa on pyritty löytämään juuri thaimaalaisia, syrjäytymisvaarassa olevia naisia etsivän työn avulla ja tukemaan heitä

vapaaehtoisten mentoreiden voimin. Hankeaika on kuitenkin päättynyt kesällä 2015 ja hanke on nyt katkolla.

Muutkin kuin viralliset kotoutumiskoulutuksen kurssit ovat siis haastattelimieni naisten kertoman mukaan tärkeitä osallistajia ja voimauttajia. Ne voivat toimia vertaisryhminä, joissa naiset saavat tukea toisiltaan. Suhteiden puute suomalaisiin on kuitenkin ongelma, sillä kontakteja suomenkielisiin tarvittaisiin sekä kielitaidon kehittämiseen että motivoimaan kielen opiskelua ja integraatiota (Tammelin-Laine 2014, 17). Myös tähän tarpeeseen on viime aikoina alettu vastata vapaaehtoistyön avulla, osin sosiaaliviranomaisten koordinoimana. Rovaniemellä Perhe- ja sosiaalipalvelujen maahanmuuttajatoimisto (Rovaniemi 2015) koordinoi kotokaveritoimintaa, jossa itsekkin toimin vapaaehtoisena Rovaniemellä opiskellessani. Mannerheimin Lastensuojeluliiton Uudenmaan piiri (2015) vetää Kaveriksi maahanmuuttajaäidille -ohjelmaa ja Helsingin Diakonissalaitos välittää maahanmuuttajille kielikavereita (Kansalaisareena 2015). Haastattelimistani naisista kenelläkään ei kuitenkaan ollut tällaisia vapaaehtois kavereita.

LIITE: HAASTATTELURUNKO

(2 pääkysymystä, muut tarkentavia kysymyksiä, joita kysyn, jos ne eivät muuten tule esiin)

Millaista on elämäsi Suomessa? (Voit kertoa vapaasti asioista, joista haluat kertoa.) Millaista se oli alkuun, mikä on ehkä muuttunut?

Millainen on tavallinen päiväsi?
 Onko sinulla perhettä Suomessa? Millainen perhe sinulla on?
 Millainen koti sinulla on?
 Keitä muita ihmisiä (perheenjäsenten lisäksi) tapaat? Millaisia ihmisiä he ovat?
 Keitä suomalaisia tapaat?
 Millaisia ovat naapurisi?
 Mikä Suomessa elämisessä on helppoa, mikä vaikeaa?
 Mikä Suomessa on mukavaa, mikä ei niin mukavaa?
 Olet kurssilla opiskelemassa suomen kieltä ja lukemista ja kirjoittamista.
 Ovatko jotkin asiat Suomessa hankalia siksi, että suomen kieli ja lukeminen on vielä vaikeaa? Mitkä asiat?

Millaisia tulevaisuudentoiveita sinulla on?

Millainen olisi hyvä elämä Suomessa?
 Mitä Suomessa pitäisi muuttua, että tämä olisi kaikille hyvä maa elää?

Kuvittele, millaista sinun elämäsi Suomessa olisi, jos kaikki haaveesi toteutuisivat. Jos ajattelet elämääsi (/lastesi elämää) Suomessa viiden tai kymmenen vuoden kuluttua, millaista toivot sen olevan?
 Miten eläisit?
 Mitä tekisit päivisin?
 Miten asuisit?
 Mitä perheellesi kuuluisi?
 Mikä elämässä olisi erilaista kuin nyt?
 Mikä olisi samanlaista?

Taustatiedot: lähtömaa, ikä, koulutus kotimaassa, Suomessa asumisen kesto, opiskelun kesto Suomessa

LÄHTEET

Adams, Robert 2003: *Social Work and Empowerment*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York.

Alitolppa-Niitamo, Anne & Säävälä, Minna 2013: Johdattelua kirjan teemoihin. Teoksessa Alitolppa-Niitamo, Anne, Fågel, Stina ja Säävälä, Minna (toim.): *Olemme muuttaneet – ja kotoudumme. Maahan muuttaneen kohtaaminen ammatillisessa työssä. Väestöliitto*. Helsinki. 5–13.

Amnesty 2015: Nyt on korkea aika. www.amnesty.fi . Viitattu 18.9.2015.

Anttonen, Anneli & Zechner, Minna 2009: Tutkimuksen lähestymistapoja hoivaan. Teoksessa Anttonen, Anneli, Valokivi, Heli & Zechner, Minna (toim.): *Hoiva. Tutkimus, politiikka ja arki*. Vastapaino. Tampere. 16–53.

Berry, John W. 2006: Contexts of acculturation. Artikkeliteoksessa David L. Sam & John W. Berry 2006 (toim.): *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge University Press. 27–42.

Carlson, Matilda 2009: Tarinoita yksin asuvien naisten köyhyydestä. Koettu köyhyys marginalisaation kautta tutkittuna. Pro gradu –tutkielma. Tampereen yliopisto, sosiaalitutkimuksen laitos, sosiaalipolitiikka.

Dominelli, Lena 2010: *Social work in Globalizing World*. Polity Press.

EU-Speak 2015: Uutiskirje #1. Lokakuu 2015. www.research.ncl.ac.uk

Familia 2015: Mikä Familia Club ry on? www.familiacub.fi/familia.html. Viitattu 29.8.2015.

Finlex 2015: Pakolaisten oikeusasemaa koskeva yleissopimus 77/1986 ja Ulkoasiainministeriön ilmoitus Euroopan ihmisoikeussopimuksesta (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi) sellaisena kuin se on muutettuna yhdennellätoista pöytäkirjalla 63/1999. www.finlex.fi. Viitattu 18.9.2015.

Granfelt, Riitta 2004: Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asu-
misen yhteisöstä. *Janus* 12 (2) 2004, 134–154.

Halme, Niina 2008: Kahdeksan luku- ja kirjoitustaidottoman aikuisen maahanmuuttajan suomen kielen luku- ja kirjoitustaito kuuden kuukauden intensiivisen opiskelun päätteenä. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Turun yliopisto. Turku.

Healy, Karen 2005: *Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice*. Palgrave Macmillan.

Heikkinen, Marjut 2009: ”Opettaja, minä osaa sanoa, ei kirjoittaa!” Luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen kehitys puolen vuoden aikana. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Turun yliopisto. Turku.

Heino, Erja-Outi 2006: Afganistan ja Sri Lanka: Ihmisoikeudet etulinjassa. <http://global.finland.fi/Public/default.aspx?contentid=66859>. Ulkoministeriön kehitysviestintä. Viitattu 13.10.2014.

Heinämaa, Sara 1996: Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiin-fenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle.

Helsingin Diakonissalaitos 2015: SAIMIT – thaimaalaisten naisten mentorointihanke. <https://www.hdl.fi/fi/palvelut/kehittamishankkeet/1537-saimit-naisten-mentorointihanke>. Viitattu 21.11.2015.

Helsingin kaupunki 2015: Perhetalo Sahrami. <http://www.hel.fi/www/Helsinki/fi/pai-vahoito-ja-koulutus/leikki-ja-avoin-toiminta/perhetalot/perhetalo-sahrami/>. Viitattu 29.8.2015.

Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka 2005: Lukijalle. Teoksessa Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.): Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki. 3–9.

Jasinskaja-Lahti ym. 2003: Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K., Horenczyk, G. & Schmitz P.: Interactive nature of acculturation: Perceived discrimination, acculturation attitudes and stress among young ethnic repatriates in Finland, Israel & Germany. Artikkelinä International Journal of Intercultural relations 27 (1). 79–97.

Jasinskaja-Lahti, Inga, Liebkind, Karmela & Vesala, Tiina 2002: Rasismi ja syrjintä Suomessa. Maahanmuuttajien kokemuksia. Gaudeamus. Helsinki.

Kansalaisuuslaki 16.5.2003/359. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030359>. Viitattu 4.12.2015.

Kakkori, Leena & Huttunen, Rauno 2010: Fenomenologia, hermeneutiikka ja fenomenografinen tutkimus. Users.utu.fi. Viitattu 9.10.2014.

Kansalaisareena 2015: Helsingin Diakonissalaitoksen säätiö. www.kansalaisareena.fi. Viitattu 21.11.2015.

Keski-Hirvelä, Elisa 2008: Luku- ja kirjoitustaidoton maahanmuuttajanainen oppijana. Pro gradu –tutkielma, aikuiskasvatus ja kasvatustiede. Tampereen yliopisto. Tampere.

Kokkonen, Marjatta & Oikarinen, Tiina 2012: Kotoutumista kaikille. Vammaiset maahanmuuttajat ja kotoutumiskoulutus. Vammaisten maahanmuuttajien tukikeskus Hilma. Vammaisfoorumi ry. Helsinki.

Koppa 2015: Fenomenologia. Jyväskylän yliopisto. <https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku/tieteenfilosofiset-suuntauokset/fenomenologia>. Viitattu 4.12.2015

Kotouttaminen.fi 2014: Kansainvälinen pakolaissopimus. www.kotouttaminen.fi. Viitattu 13.6.2014.

Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikka. Vastapaino. Tampere.

Laakso, Teija 12.3.2015: Järjestöt: Perheenyhdistäminen hankaloitunut, lapset kärsivät. http://maailma.net/artikkelit/jarjestot_perheenyhdistaminen_hankaloitunut_lapset_karsivat. Viitattu 3.7.2015.

Laine, Timo 2007: Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Artikkeliteoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine: Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. PS-kustannus. Jyväskylä. 28–45.

Laitinen, Merja 2004: Häväistyt ruumiit, rikotut mielet. Vastapaino. Tampere.

Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula 2008: Narratiivinen lähestymistapa traumaattisten elämäkokemusten tutkimisessa. Artikkeliteoksessa Kaasila, Raimo, Rajala, Raimo & Nurmi, Kari E. (toim.) Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.

Laki kotoutumisen edistämisestä 30.12.2010/1386. www.finlex.fi. Viitattu 28.5.2015.

Liebkind, Karmela (toim.) 2000: Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. Gaudeamus. Helsinki.

Luetaan yhdessä 2015: Luetaan yhdessä. <http://www.luetaanyhdessa.fi>. Viitattu 22.7.2015.

Maahanmuuttovirasto 2015a: Keskeisiä maahanmuuttoon liittyviä termejä. http://www.migri.fi/medialle/sanasto#M_fi. Viitattu 12.6.2015.

Maahanmuuttovirasto 2015 b: Vireille tulleet turvapaikkahakemukset 1.1.2015-22.11.2015. http://www.migri.fi/download/63960_TP_tilannekuva_16.11-22.11.pdf?7e6dfcb962f9d288. Viitattu 3.12.2015.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton Uudenmaan piiri 2015: Ystäväksi maahanmuuttaja-äidille. <http://uudenmaanpiiri.mll.fi/toiminta/ystavaksi-maahanmuuttajaaidille/>. Viitattu 2.9.2015.

Martikainen, Tuomas, Saari, Matti & Korkiasaari, Jouni 2013: Kansainväliset muuttoliikkeet ja Suomi. Artikkeliteoksessa Martikainen, Tuomas, Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna: Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta. Gaudeamus. Helsinki. 23–54.

Mipex 2015: International key findings. <http://www.mipex.eu/key-findings>. Viitattu 2.9.2015.

Moilanen, Raija 2004: Kysyttyä. Miten uudissanat kotoutua ja kotouttaa ovat kotiutuneet suomen kieleen? Artikkeliteoksessa Kielikello 2/2004. 40.

Mubarak, Yusuf, Nilsson, Eva & Saxén Niklas 2015: Suomen somalit. Into-Kustannus Oy.

Myrskylä, Pekka & Pyykkönen, Topias 2014: Suomeen muuttaneiden naisten ja miesten työmarkkinatilanne, koulutus ja poliittinen osallistuminen. Tilastokeskus, Working Papers 2/2014.

Mähönen, Tuuli Anna & Jasinskaja-Lahti, Inga 2013: Etniset ryhmäsuhteet ja maahanmuuttajien akkulturaatio. Artikkeliteoksessa Martikainen, Tuomas, Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): Muuttajat. Gaudeamus. Helsinki. 247–261.

Nissilä, Leena 2009: Maahanmuuttajien koulutus Suomessa. Artikkeliteoksessa Nissilä, Leena & Sarlin, Hanna-Mari: Maahanmuuttajien oppimisvaikeudet. Opetushallitus 2009. 6–18.

Noorzadeh, Kukka-Maaria 2014: Luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien suomen kielen opetuksen painotuksia uuden opetussuunnitelman perusteiden, oppimateriaalien ja koulutuspolkujen valossa. Pro gradu –tutkielma, suomen kieli. Kie-li-, käänös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto.

OECD 2000: Literacy in the Information Age. Final report of the international adult literacy survey. <http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/41529765.pdf>. Viitattu 22.7.2015.

Opetushallitus 2012: Aikuisten maahanmuuttajien luku- ja kirjoitustaidon koulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2012. Määräykset ja ohjeet 2012:2. www.oph.fi/julkaisut.

Osallisena Suomessa 2013: Osallisena Suomessa -hankkeen arviointiraportti. Työ- ja elinkeinoviraston julkaisuja. Konserni. 29/2013.

Pakolaisapu 2015: Perheiden yhdistäminen Suomessa. www.pakolaisapu.fi. Viitattu 2.7.2015.

Pakolaisneuvonta 2011a: Alaikäisten yksintulleiden perheenyhdistäminen. http://www.pakolaisneuvonta.fi/index_html?lid=141&lang=suo. Viitattu 3.7.2015.

Pakolaisneuvonta 2011b: Miten yhdistäminen käytännössä toimii? http://www.pakolaisneuvonta.fi/index_html?lid=140&lang=suo. Viitattu 4.7.2015.

Pakolaisten oikeusasemaa koskeva yleissopimus 1968/77. http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1968/19680077/19680077_2. Viitattu 12.6.2015.

Payne, Malcolm 2005: Modern Social Work Theory. Palgrave Mcmillan.

Penninx, Rinus 2006: Introduction. Teoksessa Penninx, Rinus, Berger, Maria & Kraal, Karen (toim.): The Dynamics of international migration and settlement in Europe: a state of the art. Amsterdam University Press. Amsterdam. 7–17.

Perttula, Juha 2008: Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Artikkeliteoksessa Perttula, Juha & Latomaa, Timo (toim.): Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen. Lapin yliopistokustannus. Rovaniemi. 115–162.

Phinney, Jean S. 2006: Foreword. Esipuhe teoksessa David L. Sam & John W. Berry 2006 (toim.): *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge University Press. xx–xxi.

Pohjola, Anneli 2003: Tutkijan eettiset sitoumukset. Artikkeliteoksessa Pohjola, Anneli (toim.): *Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus*. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi. 53–67.

Pulkkinen, Simo 2010: Husserlin fenomenologinen menetelmä. Artikkeliteoksessa Miettinen, Timo; Pulkkinen, Simo & Taipale, Joonas (toim.): *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Gaudeamus. Helsinki.

Puukari, Vesa & Korhonen, Sauli 2013: Monikulttuurisen ohjauksen lähtökohdat. Artikkeliteoksessa Puukari, Vesa & Korhonen, Sauli (toim.) *Monikulttuurinen ohjaus- ja neuvontatyö*. PS-kustannus. Jyväskylä. 12–31.

Pöyhönen, Sari; Tarnanen, Mirja; Vehviläinen, Eeva-Maija & Virtanen, Aija 2011: Eri-tyistä tukea tarvitsevat aikuiset maahanmuuttajat ja kotoutumiskoulutus asiantuntijapuheessa. Artikkeliteoksessa Lehtinen E., Aaltonen, S., Koskela, M., Nevasaari E. & Skog-Södersved M. (toim.): *AFinLa-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia 2011 / n:o 3*. 130–141.

Rastas, Anna 2005: Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa. Artikkeliteoksessa Ruusu-vuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino. Tampere. 78–102.

Rautaparta, Malla 1997: Ruumis subjektina Merleau-Pontyn filosofiassa. Artikkeliteoksessa Heinämaa, Sara; Reuter, Martina & Saarikangas, Kirsi (toim.): *Ruumiin kuvia. Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*. Gaudeamus. Tampere. 129–135.

Roos, Jeja-Pekka 1980: Elämisen laatu ja elämäntapa 1970-luvulla. *Sosiaalinen aikakauskirja* 1980, 6. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. 17–22.

Rossi, Leena-Maija 2010: Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Artikkeliteoksessa Saresma, Tuija; Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*. Vastapaino. Tampere. 21–38.

Rovaniemi 2015: Kaveriksi kotopolulle. <https://www.rovaniemi.fi/fi/Palvelut/Perhe--ja-sosiaalipalvelut/Maahanmuuttajat/Kaveriksi-kotopolulle>. Viitattu 2.9.2015.

Saresma, Tuija 2010: Kokemuksen houkutus. Artikkeliteoksessa Saresma, Tuija, Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula: *Käsikirja sukupuoleen*. Vastapaino. Tampere.

Saukkonen, Pasi 2013: Maahanmuutto- ja kotouttamispolitiikka. Artikkeliteoksessa Martikainen, Tuomas, Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): *Muuttajat*. Gaudeamus. Helsinki. 81–97.

Schubert, Karla 2013: Kotoutumisen psykologiaa. Artikkeliteoksessa Alitolppa-Niitamo, Anne, Fågel, Stina ja Säävälä, Minna (toim.): *Olemme muuttaneet – ja kotoudumme*. Maahan muuttaneen kohtaaminen ammatillisessa työssä. Väestöliitto. Helsinki. 63–77.

Sergejeff, Kaarina 2007: Opettajan rooli luku- ja kirjoitustaidon opetuksessa. Artikkeliteoksessa Laine, Rauno; Nissilä, Leena & Sergejeff, Kaarina (toim.): Eväitä, esimerkkejä ja kokemuksia. Luku- ja kirjoitustaidon opettaminen aikuisille maahanmuuttajille. Opetushallitus. 96–106.

Suomalian Sanomat 2008: Monet maahanmuuttajat ovat kouluttamattomia, jopa luku- ja kirjoitustaidottomia. <http://suomaliansanomat.blogspot.fi/search/label/Kaleva>. Viitattu 24.10.2014.

Söderling, Ismo 2013: Maahanmuutto ja suomalaisten asenteet. Artikkeliteoksessa Ali-tolppa-Niitamo, Anne, Fågel, Stina ja Säävälä, Minna (toim.): Olemme muuttaneet – ja kotoudumme. Maahan muuttaneen kohtaaminen ammatillisessa työssä. Väestöliitto. Helsinki. 15–31.

Taipale, Joonas 2014: Husserl, Edmund. Portti filosofiaan. www.filosofia.fi. Viitattu 5.12.2014.

Tammelin-Laine, Taina 2011: Aikuisten luku- ja kirjoitustaidottomuus Suomessa. Kieliverkosto. Kieli, koulutus ja yhteiskunta, syyskuu 2011. www.kieliverkosto.fi/journal. Viitattu 16.6.2015.

Tammelin-Laine, Taina 2014: Aletaan alusta. Luku- ja kirjoitustaidottomat aikuiset uutta kieltä oppimassa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Tiilikainen, Marja 2003: Arjen islam. Vastapaino. Tampere.

Tiilikainen, Marja 2004: Kerrottuja ja vaijettuja tarinoita. Somalinaiset Suomessa. Artikkeliteoksessa Honkasalo, Marja-Liisa; Utriainen, Terhi & Leppo, Anna (toim.): Arki satuttaa. Kärsimyksiä suomalaisessa nykypäivässä. Vastapaino. Tampere.

Turtola, Kati 2015: Köyhyys masentaa mummotkin. Yle Uutiset 21.5.2015. http://yle.fi/uutiset/koyhyys_masentaa_mummotkin/7748857. Viitattu 4.12.2015.

Törrönen, Jukka 2005: Toisen ääni, näkökulma ja kohteena oleminen. Teoksessa Hänninen, Sakari, Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (toim.): Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Helsinki. 15–37.

Ulkomaalaislaki 30.4.2004/301. (69.1 § 2015.) www.finlex.fi. Viitattu 2.7.2015.

Unesco 2014a: International literacy data 2014. <http://www.uis.unesco.org/literacy/Pages/literacy-data-release-2014.aspx>. Viitattu 12.11.2014.

Unesco 2014b: Somalia. <http://www.uis.unesco.org/DataCentre/Pages/country-profile.aspx?code=SOM&regioncode=40540>. Viitattu 12.11.2014.

United Nations Statistics Division 2015: Learning and education. <http://unstats.un.org/unsd/demographic/sconcerns/education/edmethods.htm>. Viitattu 23.6.2015.

Valovirta, Elina 2010: Ylirajaisten erojen politiikkaa. Artikkele teoksessa Saresma, Tuija; Rossi, Leena-Maija & Juvonen, Tuula (toim.): Käsikirja sukupuoleen. Vastapaino. Tampere. 92–105.

Väestöliitto 2015a: Maahanmuuttajat. http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastoja-ja-linkkeja/tilastotietoa/maahanmuuttajat/. Viitattu 12.6.2015.

Väestöliitto 2015b: Maahanmuuton perusteet. http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/tilastojalinkkeja/tilastotietoa/maahanmuuttajat/maahanmuuton-perusteet/. Viitattu 12.6.2015.

World Factbook 2013: Facts on Women from The World Factbook. <https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2013-featured-story-archive/women-in-wfb.html>. Viitattu 3.12.2015.

World Factbook 2015: Field Listing: Literacy. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2103.html>. Viitattu 3.12.2015.